

LOOMING

JUUNI

1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

6

S. Väljal

Jaaniöö (Linoollõige) 1965

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

6 JUUNI 1967

NSV Liidu kirjanike IV kongressile

allid seltsimehed!

Täna on tähtis päev paljurahvuselise nõukogude kirjan-
duse elus — algab NSV Liidu kirjanike neljas üleliiduline
kongress. See kongress on oluline teetähis sotsialistliku
realismi kirjanduse arengus, suursündmus kogu meie ühis-
konna kultuurielus.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee tervitab südame-
likult kongressi delegaate ja kõiki kirjanikke — nõukogude loomingulise
intelligentsi väesalka.

Käesoleval aastal tähistavad nõukogude inimesed ja kogu progres-
siivne inimkond Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aasta-
päeva. Pool sajandit tagasi heiskasid meie maa rahvad leninliku Kom-
munistliku Partei juhtimisel võiduka proletaarse revolutsiooni lipu ning
asusid sotsialismi ehitamise teele. Oktoobri võiduga algas uus ajastu
maailma ajaloos — tõeliselt inimliku ühiskondliku korra loomine, milles
kehastuvad töörahvahulkade ammused unistused ja püüdlused.

Nõukogude rahval on tulnud üle saada paljudest takistustest ja ras-
kustest, kaitsta relvaga Oktoobrirevolutsiooni võite ja kommunismi-
ideaale. Võimsa sotsialistliku riigi loomine, mis on jõudnud esirinda ma-
janduse, teaduse ja kultuuri valdkonnas, on tööliste, talurahva ja harit-
laste, kogu meie rahva enneolematu kangelastegu.

See kangelastegu kajastub ilmekalt nõukogude kirjanduse paremates
teostes. Kõigil ajalooetappidel — nii rahuliku ülesehitustöö aastail kui
ka sõjapäevil — on nõukogude kirjandus olnud kangelasliku ajastu tõe-
truu kroonika, aktiivne osavõtja võitlusest uue ühiskonna võidu eest,
võimas uue inimese kujundamise vahend. Sügava kunstilise veenvusega
on ta avanud ajastu suure tõe, näidates, et tee, mida me oleme käinud,
vastas miljonite tööinimeste elulistele huvidele. Sellel varem tundmatul
teel oleme kogenud suurte võitude rõõmu, samuti on meil olnud kaotusi,
ajutisi ebaõnnestumisi ja vigu. Kuid ajalugu on kinnitanud, et tee, mille
valisid meie Kommunistlik Partei ja meie rahvas, oli uue ühiskonna ehi-
tamise ainuõige, leninlik tee, ja kirjandus on koos oma rahvaga selle tee
auga läbi käinud.

Ajaloo järsul pöördepunktil, revolutsiooni tules sündinud nõukogude
kirjandus avas uue etapi inimkonna kultuuri arengus. Tema rahvusvahe-
line tähtsus ja autoriteet tulenevad sellest, et ta kajastas ühiskonna revo-
lutsioonilise ümberkujundamise maailmaajaloolisi kogemusi ja võitlust
sotsialismi eest, et ta on alati viinud inimeste hulka kommunismi, vaba-

duse, rahu ja progressi üllaid ideid. Nõukogude kirjandus, mis on kandnud revolutsioonilisest, humanistlikust, loovast paatosest ning usust inimese piiramatutesse võimalustesse, on vastand manduvale kodanlikule kunstile.

Sotsialistliku realismi kirjanduse tekkimine, mis on pärinud vene ja maailmakultuuri parimad traditsioonid ja neid rikastanud, annab ilmekalt tunnistust nõukogude korra elujõust.

Meie kirjanduse printsiipiaalselt uus omadus seisab ka selles, et ta areneb kui paljurahvuseline kirjandus, et ta võtab üle progressiivsed traditsioonid ja eesrindlikud kogemused kõigilt rahvuskultuuridelt, mis kajastavad Nõukogude Liidu iga rahva ajaloolise tee omapära. Leninliku rahvuspoliitika võit, rahvaste eluliste huvide ühtsus, sõprus ja vendlus on õitsengu aluseks rahvuslikele kirjandustele, millele on iseloomulikud ideaalide ja eesmärkide ühtsus ning traditsioonide ja vormide mitmekesisus. Kõigi meie maa rahvaste kirjanduste vendluse edasine tugevnemine ja nende vastastikune rikastumine kujutavad endast objektiivset seaduspärasust ja kommunistliku tuleviku kultuuri eduka rajamise tähtsat tingimust.

Sotsialistlik tegelikkus, võitlus kommunismiideaalide ellurakendamise eest on kujundanud uut tüüpi kunstniku — aktiivse ühiskonnategelase, kodaniku, võitleja. Nõukogude loominguline intelligents on pärit rahva hulgast, on tema lahutamatu osa.

Partei ja rahvas hindavad väärikselt nõukogude kirjanduse saavutusi, mis kajastavad üldist tõusu kõigis ühiskonna materiaalse ja vaimse elu valdkondades. III üleliidulisest kirjanike kongressist möödunud aastate jooksul on loodud palju andekaid teoseid, mis on võitnud laialdase tunnustuse. Sotsialistliku realismi kunsti traditsioone arendades püüavad sõnakunstnikud näidata meie tegelikkuse rikkust, jäädvustada tõetruult ja eredalt nõukogude inimeste tegusid ja mõtteid. Järjest enam pöördub kirjandus uute protsesside ja elunähtuste poole, kommunistliku ülesehitustöö käigus tekkivate probleemide poole.

Sellelt ajalooliselt rajajoonelt, mille me oleme tänapäeval saavutanud, on selgemini näha ka lahendamata küsimused, puudused ja üksikud väärtendentsid kirjanduse arengus, millest tuleb üle saada. Kahjuks ilmub meil ka ideelises ja kunstilises suhtes alaväärtuslikke teoseid, mis kajastavad pealiskaudselt ja ühekülgsest meie ajalugu ja kaasaega. Juhtides sellele kirjanike tähelepanu, taotlevad partei ja nõukogude üldsus ideelis-kunstiliste kriteeriumide täpsust, kunstniku klassipositsiooni selgust, suurt esteetilist nõudlikkust. Partei püüab selle poole, et meie kirjandus, kogu meie kunst veelgi edukamalt aitaksid kaasa kommunismi ehitamisele, et nad aktiivsemalt mõjutaksid uue inimese ideelise ja kõlbelise kasvatamise protsessi.

Kommunistlik Partei peab järjekindlalt NLKP XXIII kongressil võetud kurssi sotsiaal-majanduslike protsesside juhtimise leninlike printsiipide tugevdamisele ja edasiarendamisele, tootmissuhete ja sotsialistliku demokraatia edasisele täiustamisele. Me peame alati nägema elu tema liikumises ja perspektiivis, tema reaalses komplitseerituses, peame tundma töötajate meeleolusid, nende vajadusi ja püüdlusi. Tänapäeval on eriti suur teaduse, marksismi-leninismi teooria osa, kirjanduse ja kunsti osa tegelikkuse tunnetamises ja ümberkujundamises.

Nõukogude literaatide üheks esmajärgulise tähtsusega ülesandeks on kaasaja, uue ühiskonna ülesehitamise praeguse etapi kunstiline tunne-

tamine. Kaasaja poole pöördumine rikastab kunstnikku ideeliselt ja esteetiliselt, laiendab tema silmaringi, aitab kaasa tema ande avanemisele.

Kunst tungib inimese elu kõige peenematesse sfääridesse, mõjutab kõigi tema mõtete, tunnete ja iseloomu kujunemist. Kirjanikud peavad innustama kommunistlikeid uutele kangelaslegudele ja saavutustele, arendama loomingulist vaimu ja initsiatiivi, vastutustunnet Suure Oktoobri ideaalide ellurakendamise eest.

Kirjanduse võitlusülesandeks on töötajate kasvatamine patriotismi ja internatsionalismi vaimus. Nõukogude inimeste patriotism rajaneb sügaval arusaamisel meie riigi ajaloolisest osast kaasaegses maailmas ja sotsialismi suurtest eelistest. Kirjandus tugevdab inimese usku kommunismiideede võidusse, tema piiratud armastust meie sotsialistliku kodumaa vastu. Tema ülesandeks on kasvatada noortes uhkustunnet meie võitude ja kordaminekute üle, mida rahvas on saavutanud tohutute jõupingutuste, kannatuste ja raskuste hinnaga, kujundada noores põlvkonnas uue ühiskonna ülesehitamise eest võitlejate omadusi.

Meie päevil on enneolematult laienenud nõukogude kirjanduse mõju sfäär. Raamat on jõudnud iga perekonnani, iga koduni. Teatri, filmi, raadio ja televisiooni abil saab kirjanik võimaluse pöörduda paljumiljonilise auditooriumi poole. See suurendab veelgi tema osa ja tema vastutust oma loomingus eest, teoste ideelise suunitluse ja kunstilise taseme eest.

Vastutusrikkad on nõukogude kirjanduse ülesanded kaasaja ideelises võitluses miljonite inimeste teadvuse ja südame pärast. Kogu maailmas on ta sotsialismi ajalooliste võitude, kommunismi helgete ja õilsate ideaalide kuulutaja ja propageerija. NLKP Keskkomitee avaldab veendumust, et nõukogude kirjanikud arendavad veelgi laialdasemalt pealangi kodanlikule ideoloogiale, annavad vastulöögi antikommunismi relvakandjatele, igasugustele revisionistidele ja marksismi vulgariseerijatele ning aitavad leida õige tee neil, keda vaenulik propaganda on eksitusse viinud.

Maailma demokraatliku üldsuse kõrge hinnangu ja teenitud tunnustuse on võitnud nõukogude kirjanike aktiivne tegevus rahvusvahelisel areenil, nende panus rahvaste vabadusvõitlusesse, võitlusse fašismi, imperialistliku reaktsiooni ja koloniaalorjuse vastu. Tänapäeval, mil ameerika imperialism esineb rahvusvahelise sandarmina ja peab häbiväärset sõda kangelasliku Vietnami vastu, ühineb nõukogude kirjanike autoriteetne hääl maailma kõigi ausate inimeste protestihäälega, mis vihaselt mõistab hukka agressorite kuritegusid.

Rahu ja sotsiaalse progressi lipu alla koonduvad tänapäeval kõik maailmakirjanduse kained jõud. Nõukogude kirjanike kohus on sellele koondumisele aktiivselt kaasa aidata. Me tervitame kunstnikke-humaniste, kes paljastavad kodanlikku elulaadi ja inimesevihkajalikkude ideoloogiat ning võitlevad aktiivselt rahu, demokraatia ja progressi eest.

Maailmakunsti arengus on peamiseks jõuks sotsialistlik kunst. Tema mõju intensivistumine, sotsialistliku realismi positsioonide, sotsialismi maade kirjanduste koostöö tugevnemine kujutavad endast märkimisväärt ja viljakat tendentsi tänapäeva kunstielus.

Kirjanduse arenguprotsessi parteilise mõjutamise võimsaks vahendiks, oluliseks jõuks töötajate esteetilisest kasvatamisest on marksistlik kunstikriitika. Sellele peavad alati omased olema printsiipiaalsus, ideeline lepimatus, teaduslik põhjendatus, objektiivsus, sügav lähenemine keeru-

listele kunstinähtustele ning hoolikas suhtumine talendisse. Just selline kriitika võib võita kunstnike hulgas ja lugejate laiaades ringkondades autoriteedi ja lugupidamise.

Partei peab väga tähtsaks NSVL Kirjanike Liidu tegevust, kes ühendab kõiki paljurahvuselise nõukogude kirjanduse väesalku. Tal tuleb ka edaspidi koondada loomingulisi jõudusid printsipiaalsel parteilisel alusel, töötada välja kollektiivseid seisukohti põhiliste ideeliste ja loominguliste probleemide suhtes, aidata kaasa kirjanike ideelisele karastumisele ja nende marksistlik-leninliku maailmavaate kujunemisele, pöörates erilist tähelepanu noortele kirjanikele.

Kirjanike organisatsiooni ülesandeks on esineda ka edaspidi nõukogude kirjanduse parteilisuse ja rahvalikkuse, tema ideeliste aluste vääramatuse eest võitlejate loomingulise liiduna.

Suur on kirjaniku kutsumus sotsialistlikus ühiskonnas. Olla Nõukogudemaa literaat tähendab olla alati ja kõiges partei kindlameelne sõdur, näidata kommunistliku ülesehitustöö heroikat, pidada leppimatut võitlust igasuguste kodanliku ideoloogia avaldumisvormide vastu.

Olla Nõukogudemaa literaat tähendab tunda täpselt ajastu pulsilööki, minna rahvaga lahingutesse ja ehitustele, võtta osa tema töödest ja muudest, pühendada talle kogu oma talent ja meisterlikkus, kogu oma südametuli.

Olla Nõukogudemaa literaat tähendab tiivustada oma sõnaga inimest, äratada temas üllaid mõtteid ja tundeid, pakkuda talle rõõmu ja esteetiliselt naudingut.

Nüüdsest peale särab NSVL Kirjanike Liidu lipul Lenini orden. See on üldrahvalik tunnustus sotsialistliku realismi kirjanduse suurtele teenetele, tema panusele kommunistlikku ülesehitustöösse ja meie rahva võidusse fašismi üle. NLKP Keskkomitee õnnitleb kõiki nõukogude kirjanikke südamlikult kõrge autasu saamise puhul.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee avaldab veendumust, et meie suure kodumaa kirjanikud võtavad ka edaspidi aktiivselt osa kommunismi ehitamisest, töötavad veelgi energilisemalt rahva nimel ning saavutavad uusi loomingulisi võite.

Olgu teie töö viljakas, seltsimehed delegaadid!

Uutele saavutustele kommunismi võidu nimel!

**NÕUKOGUDE LIIDU KOMMUNISTLIKU PARTEI
KESKKOMITEE**

KAUGE UNUSTATUD

küüniräästa alt
kauge unustatud
pääsukeste vidin
läbi raudära läbi klaasikila
läbi Suure Kurdi kivikeha
tungib unipainavalt
talvepäeva halle lõngu pidi
üksiainumalt

ja siis juhtubki et keset sõnaveskeid
undavaid membraane nõelavaid signaale
ratastiku püha paanikat
piniseva traadistiku keskel
robothäälte rammimise seas
liigub inimene
pääsuke peas

KEVADE VÕTTED

need nemad on siis
need kevade alatud nükked
Luuvalu luuvalu
Puusas
toksivad rähnid
Puujalu puujalu
kalpsavad mõtted
mööda rohelist ulgumaad
Suus aga naadileheke
naadileheke nallernaat
nallernaadi talleraa!

SINU NÄGU

Sinu nägu
Kadakaokaste mäng
ruuge päikesega
tuule mäng luitekaeras
tantsis mööda ja kadus minusse
Sinu näo tulvaveega jõgi
kärestikusõlmedega
vihaste rontidega
halavate haavalatvadega
tormas mööda ja kadus minusse
Sinu nägu
jäälagendik kotkaste armastusega
lahvanduste ääres
üksinduses
sulas öösse ja kadus minusse
Kui sa magad on su nägu
mu peopesade vahel
Võililleehmed mida puhun
hõljuvad toavaikusse
ja kaovad minusse

Eleegiline Hiiumaa

Saar udus. Rohehall kajakas
jäätaval merel, laiali tiivad.
Sulgede okkane müll,
varvaste vihane sõlm
kinni meremaa juurtes.
Juurte all laulvad liivad.

Juurte all laulavad liivad,
lenduvad, jahtuvad.
Eide mullane põll
tühjaks end jagab.
Ja lapsed lahkuvad.

Silm meres valushele.
Majakas
minejate selgadele
tulekirja lükib.
Kauge sadam, igal pool
sinust tükid!

Saar tuules. Tuulepesa
kesk raagude kriiksumist.
Tuul, vilepuhuja vapper!

Tuul majades mängimas käib.
Tuul ehaaknaid peseb.
Tuul kammib raukade päid.
Tuld koldes liigutab.

Maa meres. Linnukätki,
pilvede küljes rippu.
Poegade tulemist-minemist
ikka ja ikka
eit üminal kiigutab.

Maasikamaa

. . . Ja siis tuli raismik,
metsikult lõhnav, joovutav
maasikamaa.
Ja sesse kinni me jääme,
suud, kamalud marjades, sõime
kui päratu näljas,
mis otsa enam ei saa.

Üks maja kuusikust vaatab,
rookahludest sarikas väljas
kui alasti õlg,
rohi tõusnud lävele püsti
ja seisab kui vahimees.

Kas magab keegi seal sees,
nõidusuni kõik hääled matnud?
Ei tea, ei tea . . .
Maasikad katnud maa.
Mari marjas, paisunud, palavad,
punaseid piisku kätele valavad.

Me sööme ja sööme ja lakata enam ei saa.
On lääge juba
ja iiveldav-hirmus see magusus,
punane mahl.
Ja tumedad kuused kõik vaatavad tõsise näoga.

Ja kurtumm noormees, kes õppinud rääkima.
Hääl maasikamaal, tema hääl,
võõras ning vali.
Pingutades see tõstab
kui raskeid labidatäisi.

Maa alt välja end kaevab,
et kõnelda taevast ning tuultest,
tormiennetest lindude järgi,
pilvelaviinidest, merest,
ta valguse muutlikust värvist,
öövälkude sinisest tulest.
Elust
üksildasest ning visast.
Saateks murdude lõputu mürin.

INIMENE KANNAB LIPPU

Akropolis on kaugel nagu kuu,
nagu kuumägi.
Õõ kurjad seemned — kuulid —
külvi ootavad rauas.
Voolab must jõgi
Euroopa öös, silmuste öös,
haakristi öös.
Okastraate kasvatavad viinamäed.
Sajandite marmor tolmuks plahvatab.
Sammudega mõõdetakse elu pikkust.
Inimene kannab lippu.
Kreeka liigutab end hauas.
Glezos läheb lipuga
kuumäe tippu.

Roosid surevad vaikselt ohtes,
puhkevad jälle,
tõstavad tähtede alla
nimetuid okaspärgi.
Viinamarjad küpsevad, kukuvad kobarad,
kihisev jõgi
surub end igapäevatõrtesse.
Tillukesed rõõmud sibavad oma sipelgaradu.
Rändab Belojaannise nelk
mööda turgusid, mööda kotkapesi, maapagu.
Inimene kannab lippu.
Akropolis on kaugel kuumägi.

Akropolise kivid hauduvad dollarmune.
Amforakillud vennastuvad sigaretikonidega.
Kuningas purjetab jahil üle Hellase iidsete luude.
Vanglauksed avanevad, sulguvad,
avanevad, sulguvad riivid.
Teod tõmbuvad oma karpidesse paduvihma käes.
Püha Jüri magab kellatornis tuvitiibadel.
Inimene võitleb draakoniga.

**Kannab lippu läbi müüride, läbi trellide,
läbi surmaotsuste Glezos.
Kannab lippu.**

**Euroopa öö munadest kooruvad kummalised vastsed.
Bütsantsi viirukipilves peab kuningas pulma.
Märtrite magusad pisarpalged nõrutavad kulda.
Euroopa öö poegib suurepealist surma.
Euroopa viirastused tõusevad hauast,
panevad kuulid rauda,
tõmbavad silmused rippu.
Akropolis on kauge nagu kuumägi,
täht kukkunud kuristikku.
Voolab must jõgi.
Ootab sünk paadimees.
Glezos kannab lippu.
Kui kaua veel, kui kaua?**

Mare Tüürimees ja ta abikaasa Konstantin

Mihkli monoloog

a lugesid kõik, mis sa Mare kohta Atlandi peal kokku kirjutasid. Olli ja ei oln ka. No mis sa pidid tegema? Kapten olli sul noor, koer olli loll ja sa ise sündisid siis, kui sõuksed inimesed, kellest oleks võin taguda raudnaelu, juba kaduma hakkasid. Mind seal põlnd ja sa ise es tea pooli asjugid.

Meite noorest põlvest ja sellest, kuidas me elasime ja ollime ja tükka tegime, ei saagid kirjutada raudlaevas — masuudi maik tuleb juure. Meitest saab ja tohib mõelda üksi puu- ja purjelaevas, sest alles seal tuleb su juure aeg nõnna kut ta olli; ja me ise nõnna kut me ollime; ja meite raskelt saadud leib; ja su oma puri pea kohal; ja see piisk rõõmu ja nalja, mida me hoidsime kut noort kuldse peaga tüdrikud ja muljusime ta nõnna oma vati vastu, et ta käes kiunus, aga ära minna ei saanud. Ta pidi meite juure jääma, sest üksi pururumal või laulutegija lasseb rõõmu oma juurest ära minna ja hakkab koos esimeste habememedemetega surmast ja üksi surmast laulma. Meitel olli iga hinna eest taris elada ja me elasime. Me, kes me juba kadun oleme või kaome — olgu see siis sinu isa, või Tüürimehe Mare, kelle jaoks sinu toaet olli lepitajaks ja õigusemõistjaks ja naabrimeheks ja kedast ta rohkem uskus kui uut ja vana seadust kokku; või ma, kellel kahessakümmend istub värava ees — kõik me elasime oma elu kut lahtiste purjede all. Sellest saab aru ainult rannaäärne inimene. Sest tuuleta maailm ei kõlba mitte kuskile, selle sees ei saa minutaoline mees elada, see on igav kut kõstri jutlus. Tuul võib sulle põue puhuda ja torm sind väntsutada kut Põlluvälja vana Aadut. Aadu mõtles, et ta suudab täis vaardi peal joosva tuuleveski tiivast kinni pidada ja veski seisma jätta. Sai tiivale küüned taha, ja tiib võttis mehe otsa kut aganakoti ja viis üles ja tõi alla, viis üles ja tõi alla. Lahti lasta ei saa — kui üles läheb, viskab sind läbi pilve; kui alla tuleb, lööb rinnust saati maa sisse. Ja Põlluvälja vana Aadu rippus terve söömavahe tiiva külges, jalad harali kut laevavimpel. Noor torm andis veskile käiku juure ja Aadu karjus alla tulles: «Tulen aga jälle!» ja üles minnes: «Lähen aga jälle!»

Eks me kõik ole sedasama moodi rippun elu tuuleveski tiibade külges, ja kui seda meele tuleta, peab kohe tõsiselt ütleva:

«Tuleb aga meele ja aab aga naerma.»

Vaata jõulukuus, kui ööd juba pikaks venivad ja homing ei tule ega tule, siis ma vahel mõtle Tüürimehe Mare peale ja naera pisikeselt omaette. Kui naine üles ärkab, siis ta pahandab ja arvab, et ma tatta naera. Ja seda ka ei tohi tunnistada, et mool Mare meele tulli — siis on ruskas ribide vahel.

Mare olli algusest peale üks kange naine oma vihas, armastuses ja kohtuskäimises. Ja ta mees Konstantin ei andnud ka alla. Sest aast, kui Konstantin Mare ära märkis ja tatta öösete hakkas vaatamas kõima, olli nende vahel üks kange riid ja armastus. Mare olli pisike ja naksis, Konstantin suur ja punase kaelaga, ja mõlematel olli üks õigus — oma õigus.

Mare peksis oma meest juba enne pulmi. Esialguses, kui Konstantin ta voodi ääre peale heitis, olli Mare sisisenud ja poissi ruskakatega tagunud. Aga nõnna kut asi edasi ja tõsisemaks läks, panni ta omale padja alla kirisekivi. Ega ta sellepärast ust Konstantini ees kinni ei pannud — ta laskis ta ikka sisse, et kultuurset meelelahutust saada, nagu lehed nüüd kirjutavad ja raadio räägib. Ja nõnna kut Konstantin tatta musutama hakkas, võttis Mare padja alt kirisekivi ja kukkus peimeest peksma. Konstantin põlnud valust väljagid teinud, olli üksi mõmisenud:

«Kongu aga peale! Küll sa ükskord ära väsid!»

Kui üks õige muhu pea ja kirisekivi kokku saavad, siis on kivi ikka kannataja pool.

Aga kaubale nad said ja Konstantin võttis Mare ära. Ma olli ka pulmas — need käisid seitse päeva. Sa helde aeg, kui kena Mare olli! Kaks korda päevas vahetas siilikuid ja muudkut tantsis ja tantsis.

Nende pulmas ma kokkusi elus esimest korda. Mare ja Konstantin kadusid jälle korraks ära ja mind saadeti pruutpaari otsima. Kambris ei ole. Keldris ei ole. Lõpuks leidsin nad kalalaudast, noh, sellest kivi-aidast, kus kala hoitakse. Nad es märkagid mind. Mare istus silguveerandil, üks kirju sukaga jalg üle teise vissatud kut üliõpilasel, ja kõlgutas ummiskinga. Sest põlnud midagid — las kõlgutab. Aga vassaku käe sõrmede vahel olli tal must sigarillu ja ise ta aas ninast suitsu välja, sedamoodi kahes sorus, kenaste ja osavasti. Ma nägi esimest korda, kuidas naine suitsetab, suitsetab omaenese pulmas! Aga parem käsi olli tal sedamoodi ette aetud kut kirguõpetajal, kis kogudust õnnistab. Ja mõlemad nad vahtisid selle käe peale: Konstantin kut pahur pull ja tulekurja moodi punane, aga Mare vaatas oma uut meest ja kätt läbi ripsmepiide justkut tüdrik, kis ütleva hakkab: «Tohi ühtid mitte!» Ja suust tulevad koos suitsuga sõuksed sõnad:

«Suudle nüüd kätt!»

Konstantin joras:

«Sii käe olli kirisekivi!»

Aga Mare kõigutab jalga ja aab oma: «Suudle nüüd kätt kut parun Bukshöövden! Öppe selgeks!»

Konstantin olli nii hädas, et isegid saaparauad all higistasid. Ja Mare ütleb:

«Suudle kätt! Kui sa mu pärast juba usku vahetasid, siis kätt sa suudled ammugid!»

Sest Konstantin, endine Kaarel, vahetas Mare pärast nime ja läks üle apostlikku õigeusku, võttis Lutheruse asemele vene Konstantini. Terves Muhu tuhandeaastases ajaloo olli see esimene ja viimane kord ja peab selleks ka jääma. Ja pärast Mare, kui põrsas sööma ei hakan, utsitas seda rokalabidaga ja rääkis Konstantinile:

«Näe, Luteruse käest ostetud. Ei söö! Nende käest ära võta põrsast ega meest!»

Noh, seal silguveerandil see Mare istus, käsi endiselt õhkus, ja uus sõrmus säras sõrmes, ja tulipunane Konstantin korskas meelepaha pärast. Siis ütles Mare sedamoodi läbi hammaste:

«Tuvike!»

See «tуйke» tulli läbi õhu kut haavlilaeng ja Konstantini pea kukkus tüki maad allapoole. Ja kui Mare veel korra ütles:

«Tуйke! Kossu! No oota sa!»

Siis võttis Konstantin ta pisikese kurja käe oma suure peose ja suudles seda. Ja Mare, selle asemel et häbeneda, silus jälle teise käega Konstantini pead ja ütles:

«Nõnna, Kossu! Vaata, Kossu, kui sa kõik elu mu sõna kuulad, siis me elame.»

Mina seda mängi enam edasi ei vaadan, mool tulli vesi silma ja ma joosin ära.

Ma ole näinud, kuidas hobuseid õpetatakse, ja neid ise õpen. Siin põle muud taris kut kangvaljad, kannatust, piitsa ja leiba. Aga seda, et vanase vabakülase, kus nelisada aastat põle orju olnud, tuuakse kroonuvallast siuke sigarilluga käba ja see hakkab seitsmejalasele mehele sedamoodi ilma häbita ja õrna sõnata kitsaid range kaela ajama ja oma pulmas meite vana vihamehe Bukshöövdeniga ähvardama — seda mu hing välja es kannata. Aga ju ta olli, nagu sagedasti naiste seas ette tuleb, kokku pandud kotist suhkrust ja kolmest kuradist ja sellepärast ta kat-suskid oma meest ruttu uhkusest ilma jätta ja teha ta karakterist omale pooledtallad.

Mool on jumala ükskõik, kas sa nõidust ehk ettetähendust usud või ei usu mitte. Mina usun ükspäinis kindlat nõidust, mis elu ja inimeste saatuse peale mõidub, aga muust ei pea ma midagid. Marega olli kogu elu nõidus seltsis, sest mis muud siis Konstantini ta külge sidus, mis muud sai tatta hoida Mare kõrval selles kolmkümmend aastat tuurinud Poltaava sõjas?

Ja see nõidus hakkas pulmadest pihta. Neljandamal päeval, kui Mare jälle korra oma kirgusiiliku selga panni, leidis ta, et siiliku aia sisse, otse võorasemaroosi südame, olli ömmeldud rästiku, päris õige rästiku pealuu. Oh sa helde aeg, kuidas Mare karjuma panni! Kuri silm, kuri käsi; tatta tahetse ta armsamast, sellest Konstantinist, ära lahutada; mõni teine tüdruk tahab ta laulatatud meest käest ära võtta! Mare nuttis oma kolm tundi. Mare es armasta tühja tööd ja terve selle pika lõugamise aja piilus ta silmanurgast, kas ta kisa ikka Konstantinile, emale ja ämmale ka mõidub või nõnna. Teised inimesed nutvad oma häda salaja välja, aga Mare nuttis üksi rahva jaoks ehk kollektiivile, nagu noored räägivad.

Lõpuks viis ta ema Mare Konstantini kaelast ära ja olli taale salaja üles tunnistan, et ta ise ömbles selle pealuu siiliku aia sisse, ja see pidi seda tähendama, et tüdar Mare saab terve elu oma mehe üle valitsema, sest Eedeni aidas andis madu Eevale õuna ja sellest aast hakkas pihta inimsugu, palehigis leivasöömne ja meeste suur priius teha seda, mis nende naised tahavad. Aamen.

Mare olli siis nutu järele jätn ja üteln:

«Ää muretse, nänn! Selle kossu ohjad on mul peos.»

Elu hakkas pihta, ja kuidas ka Mare katsus, see kossu, Konstantin, hakkas takka üles lööma. Kõige hullem selle asja juures on see, et nad üksteist omamoodi hoidsid ega ossanud seda teistmoodi välja näidata kut hirmsa kärina ja riuga. Veel hullem: nad käisid kahekeste kohut — Konstantin selle raha eest, mis ta merest püüdis, ja Mare selle eest, mis taale kaasavaraks anti ja talupidamine sisse tõi. Su isa noomis neid mitu korda, ikka et naine on maja lukk ja mees luku võti, ja et nad keeravad kahepeale kokku selle talupidamise raavi. Aga Mare ütles:

«Minu õigus maksab rohkem kui üks vilets koht ja Konstantini mõrad. Ma või siit külast alasti ära minna, aga mu õigus jääb mu viigi-leheks, kepiks ja mõõgaks!»

Ja Konstantin ütles:

«Mingu kõik! Aga et õigus oleks sõukse käristi käes kut Mare — seda ei ole ja seda ei tule!»

Ühte sõna, «lahutus», aga kartsid nad mõlemad. Kui jumal kaks kukke on kokku pannud, siis las nad rätsida, ja inimeste kohus olgu kuss.

Kõik need kohtuskäimised ollid auhaavamiste ja kehavigastuste pärast, ja sellepärast, et Konstantin Marele paati ei andnud ja Mare Konstantinile hobust keelas. Ei läin ühtegid nädalid, kui su isa neid lepitan, ei käinud. Kui riiukärin lahti olli, siis tunni-kahe pärast paistis Mare õues su isa hall kipparipea. Kui juba tema neid ära ei lepitan, olli kannataja pool teisel päeval Kuressaares advokaat Stakelbergi juures, ja vahel mõlemad korraga.

Ükskord sai Mare kaks kuud Konstantinile kehavigastuste tekitamise

pärast. Konstantin olli ennast taluasjadesse segan ja käsikin kana ära tappa. Mare põle seda kannata võin, olli Konstantinile ette ütlemata kallale läin ja pannud ta seliti äkke peale. Ise istun oma mehele veel rinna peale ja lauln. Et sõuke asi juhtus, seda näitas Konstantini selg, kus äkkepulkade armid kenaste reas seisid. Kohtus vaadati Mare otsa ja Konstantini otsa ja keegid es uskun, et sõuke pisike naine nii suure tööga hakkama saab. Konstantini süüdistus taheti tagasi lükata ja mees oleks selle isegid tagasi võtn, aga siis ütles Mare oma edeva suuga:

«Tooge äke siia ja aage mo hing täis! Ma pane ta uueste!»

Aga kui kohtunik otsust lugema hakkas, et Mare Tüürimehele määratse selle ja selle Balti eriseaduse paragrahvi järele kaks kuud; määratse selle eest, et ta lõhkus oma mehe Konstantin Tüürimehe selga ja Konstantin Tüürimehe talu omanduseks olevad vallasvara — vat siis olli Konstantin püsti tõusn ja palun:

«Aulik kohus, andke tingimisi, andke taale selle korra tingimisi.»

Mare saigid kaks kuud tingimisi. Konstantin olli kaevan:

«Ma'b saa ju talle haiget teha. Ta oo sõuke kuri ja pisike, ja ta'b oska ilma riiuta hea naine olla. Ja kui ta juba hea oo, siis oo ta nii hea, et maja oo sarikateni õnne ja inglilaulu täis.»

Jah, inimesed elavad mitut moodi. Ühtedel oo iga päe head sõnad ja käsi kaela ümber, teistel põle muud kut üks igavene tüli ja riid, lüüakse lüpsipinkide ja kateldega, aga ega sellepärast veel teist otsima hakata. Üks hea ja õige riid hoiab inimesi sama tugevasti koos kut suur armastus, ja kis see teada võib, ehk ta ongid ise üks armastus, kuigid ta tuleb sulle nagu äke selga ja pähe kut lüpsipink.

Mare tahtis hea olla, Mare oskas hea olla. Ja kui ta hea olla tahtis ja tatta es lastud, siis läks ta kavalaks.

Nendel olli Konstantiniga jälle norts vahel. Ja sõuke norts, et Konstantin tõi omale kambri teise voodi ja kuulutas ennast iseseisvaks. Mare jäi murese. Konstantini ema olli siis juba vana inimene ja rääkis sellest asjast:

«Ma kuula ja kuula — Konstantin merel, Mare kambris. Ma kuula ja kuula — mis meite Mare kambris teeb. Siuke imelik heal, kut saetakse laudu. Ma kuula ja kuula — jah, saetakse laudu. Õhta Konstantin tuleb merelt kojo, ma kuula ja kuula — no-neh... Mare olli ta oete põhilauad läbi saagin ja poeg kukkus põrandale. Aita üht — mine jälle Mare juure. Ma kuula ja kuula — põle juttu ega kudinad midagid. Mare ohkab, pool päeva asjata puksvalsigaga saagin, mees kõrval kut hall kivi, selg kohe ja aab külma välja.»

Homingu Konstantin läheb merele, Mare jääb kojo, ise kangest hädas ja murelik. Ta hakkas heaks, aga teine ei taha. Ma kuula ja kuula — jälle saeb, tõmbab sedamoodi lühidalt niuh-niuh, niuh-niuh, vahel tihub nutta, ohkab hinge põhjast ja saeb jälle... Pärast võtab piisi kohalt hanetiiva ja pühib põrandalt puru ära, aga kaks pisikest puujuppi viskab

pinuse. Noh, Mare olli kaval. Ta saagis oete seinapoolsed jalad tüki lühemaks, ja õhta, kui Konstantin jälle Mare kõrvale läks, olli ta kut purjepaatis, mise teise parda puri alla vaotab. Ma kuula ja kuula — mu poeg Konstantin ütleb:

«Mare, oede oo viltu!»

Aga Mare eb ütle sõnagid, oo kenaste kuss ja tööga rahul.

Natukese aa pärast ütleb Konstantin jälle:

«Mare, see oede oo päris kipakas, ma vao ju soole peale!»

Ma kuula ja kuula — Mare naerab, naerab oma teise healega. See olli imelik naer, justkut oleks taal kurkus oln pisikesed hõbekuljused; nii imelik naer, et kui ma seda kuulsi, hakkasi ma pärast linnulaulu ja kevadist metsa unes nägema. Ja mis veel mu poeg pidi tegema! Selle hea Mare naeru eest peasmist ei oln. Ma kuula ja kuula — Mare naerab ja ise kudistab:

«Kossu, mu kallis Kossu! Kossu, hakkame jälle headeks. Kossu, ma armastan sind kut siiakala!» Ise naerab ja reagib naeru vahele sõukseid sõnu, mis ainult Saalomon reakinud on ja mida kolmas kuulda ei tohi. Ja ma enam es kuulagid.»

Nojah, siis hakkasid nende elus jälle need head nädalid. Konstantin olli kõik see aeg Kossu, ja nad ollid siis nii ühes meeles. Köisid vilju vaatamas, teineteise käest kinni, nõnna et kade ja häbi vaadata. Ise vahivad üksteist patuste silmadega kut enne laulatust. Nad oskasid oma elu nõnna ära elada, et neid mesinädalaid olli riidude vahel oma sada või rohkem. Maja vajus ära, katus jooksis läbi, raha läks advokaatide kätte, ise nad vedasid halliks, aga riid olli nende õues ikka noor ja armastus kambris veel noorem.

Sellepärast ma vahel Mare peale mõtlegid. Kasvata lapsi, istuta puid, ehita kõva maja, tee hea paat, või ela oma mehega kut Mare elas, pane ühte talumajase korruga taevas ja põrgu — aga tee midagid uut ja omamoodi, jäta oma jalajälg Muhu kivise maa peale ja inimeste meele.

Tallinn.
Telefonikeskjaam.
Kahekümnes sajand

Tilksuva tilgana
kukub klemmiklõpsatus,
vermib võnked vaske
metallimolekuli mälus,
valgub minema eikuhugi.
Oot-oot-oot-oot
laulab must toru,
olgu teil aega oodata,
oot-oot-oot-oot,
muidu laksatab lahku.
Numbrinimesid hüüavad karedalt sõrmed.

«Hallo! Hallo . . .
Preili Elly?
Parimad muljed teie leeripeost.
Meie suvitame tänavu Aarannas . . .
Kas tohin teid oodata
Kommertsgümnaasiumi nurgal,
kell kuus? . . .»

Mööda männipuust poste
üle Vene turu
ammu-ammu enne asfalti ja ümberristseid.
Kajahellad aja kellad,
möödanikusuminad,
oot-oot-oot-oot.

«Ära nutsa, Ester, ära nutsa,
nii on tarvis, on tõega parem . . .
Kuskile Poola koridori
kõigile antakse korterid . . .
Ära nutsa, Ester, ära nutsa,
katsu järele sõita.
Kõik muutub maailmas,
ära sa praegu nutsa!»

Oot-oot-oot-oot,
ja ajapiitsaga heledalt lahku,
üksikult uitama kurbusekirjakud
tuhmide traatide taha.

«Aldur, kuuled, Aldur?
Täitsa kõva!
Harjuoru võimlas, kõik tulevad . . .»
«Ära hädalda, tuttavad — Paldiski tuttavad . . .»
«Telefogramm Rahvakomissaride Nõukogust:
arvele võtta . . . arvele võtta ja teatada!»

Ajameelselt, hajakeelselt,
sajakeelselt, kajameelselt,
oot-oot-oot-oot . . .

«Ära närveeri,
kella kümneks Näituseväljakule, pesu ja kruusiga!
Ära närveeri, talveks on kõik möödas . . .
Hoi ennast,
jah, otse sadamasse, laevaga ikka.
Kes oleks võinud arvata . . .
Kas tõesti Kivimäel juba kukuvad killud? . . .»

Postiköntidel traadisõlmed
seovad lehvikuks vaikimist,
klemmid kukkusid laksuga ammuli.

«Helle, Helleke, Ants on tagasi,
ei läinudki mopiga,
ise nägin Vana turu kaelas . . .
Nii uhke, munder seljas ja kriuksuga säärikud.
Oh issand, küll on vahva!»
«Jaamast räägin, Balti jaamast . . .
Igavene jama,
nüüd pannakse vagunisse ja aidaa . . .
Eks ikka Narva taha!
Ole siis vunts, ära tõnni,
ehk veab . . .
Juba ta möirgab: antreten, antreten!
Hüvasti, Lall, ära tõnni, kui saad . . .»
«Tead, Elmar üldse ei kirjuta,
tead, kuidas ma kardan . . .»
«Me sõidame ära Vasalemma, Vasalemma ütlesin,
Arnoldil juba põles, ja tädi Agaatel Koidu tänavas,
kes teab, millal on meie kord!»
Oot-oot-oot-oot . . .
«Martin suri kell neli hommikul . . .»

Poolkustunud numbrinimesid otsivad sõrmed,
mis harjunud suure rauaga,
lootusekirjakud tõnguvad
vastu suletud väravaid,
kumedalt kaebavad kodutud kellad.
Oot-oot-oot-oot,
äkki värav avaneb?

«Hallo, kas Marta?
Kuidas te ütlesite,

kuidas viimase laevaga?
Ta pidi ju . . .»
«Mina ei tea midagi, midagi, midagi . . .»
«Kurat, Sass jäi Kamõšlovis kõhutõppe,
sest ajast pole kuulnud . . .
Eedu — Eedu oli õppepataljonis, jäi Luki alla,
ja Juks Sõrvesse, miinikild . . .»

«Nüüd on sõit sees, nüüd on sõit sees,
mis meil enam oodata . . .»
«Hallo,
palun Kristat . . .
Eks ole, vanas kohas,
kell kuus? . . .»

Aegade uitsõnad ja uitsaatused
kutsekella ja ärakella vahel,
jälle, jälle, jälle
hüüavad pakitsevad sõrmed numbrinimesid.

«Hallo, kas Anne-Maarika?
Anne-Maarika, ootan sind . . .
Ütlesin: ootan!
Meie vanas kohas,
selge, kell kuus . . .
Sa ju tuled, Anne-Maarika?»

Lõppjaamas laulab valge toru,
ootusekirjaku karjapasun,
oot-oot-oot-oot . . .

Mäe peal on jumala maja

Pimedus laksutab tiibu
liivakivist võlvide all.
Küünal hubiseb heitunult
mäepõue jahedikus.
Käikudest voolab lainena mustavat ürgrahu,
see tõuseb rinnuni,
kaelani,
silmini.

Mäe peal on jumala maja,
tal pole rohkem vaja
kui kübeke kellakuminat,
leeluke lauluüminat,
piskuke palvepominat
ja aasta läbi püha tööd
ja üks kord aastas püha ööd.

Aga all laksutab pimedus tiibu,
võlvid vajutavad kaelalülidele,
varjates väikseid laudseid majakesi,
küll männiseid, küll tammiseid —
viimseid.

Kaugemas käigus lahvatab tõtlik laul,
rändtulukesed oõtsuvad lähemale
ning lohutavad eidehäälselt jumalaorja Jefrosinjat,
kes pani käed risti ja jõudis siia,
jõudmata ära oodata lennukisõitu, vanaduspensionii
ja koobaltrakahurit.

Mustad rätid ja munajad kiilaspead
kiiguvad juba teise tuttava orvani,
samm sumbumas liiva,
toovad külakosti teisele tuttavale jumalaorjale.

Laul rabe ning rutakas.

Läbi käia terve kalmelinn.

Jätad lõpud laulmata . . .

Jalad, jalad, jalakesed,
kõndige nüüd kärmemini,
ärge jääge mitte maha,
konksus käele tilgub vaha,
jalad, jalad, jalakesed,
olge rõõmsad, et te siia
ise alles kõndisite,
ise välja astutegi . . .

Läbi ammuse aja
lendab kellade kaja.
Mäe peal on jumala maja.

Kust küünega kraabitud püha liiva,
poeb pisike pimedus,
suur volksab suurde koopasse,
mungamajakeste riida taha,
kükitab kummis seljaga,
jumalaorjale kõrri kargamas,
laksamas munajasse lagipähe —
või koobaltrakahur,
hahaa!

Sõmer liiv sööb sammud,
suur kell lööb kaaned kinni.

Vaskne laja,
hääleta orgu saja,
mäe peal on jumala maja.

Pettekevad

Suur sula päästis päevalt lahti veed,
lõi maanteekraavis käima porivurri
ja lumest tõusis kuluharjas turri,
et kevadele puhtaks teha teed.
Kui oda pistab keltsa tulbiidu
ning lumikellukesel paisub pung
ja esimese ärkamise pidu
peab kevadine kasvamine tung.

Kuid pole püsiv sugugi see rõõm,
öö jooksul loodus pöörab teise palge
ja kogu maa on juba jälle valge,
jääb poole peale seisma ahne sõõm.
Miks küll nii visalt päevad pikenevad,
on jälle hanged, jälle ootevaev,
kaob lumme ettekevad — pettekevad.
Veel tuleb oodata. Veel pole aeg.

Kutse

Surnuks see lamp,
milles õli on õieti põhja peal!
Väljas on ammugi, ammugi päev.
Siresinine taevas ja päike,
kasemahl selges pudelis ja kuldnoka hõbedast vile,
valgus ja valgus ääreta.

Tahmane tuluke
petab rohkem kui valgustab,
juba tantsivad silme ees hallid varjud.
Ruttu nüüd välja, ruttu nüüd,
enne kui maailm su silmades
lõplikult kustub

ja võid teda vaadata üksnes
veel läbi tahmaklaasi.

Meremuinasjutt

Poiss unistab valgetest purjedest
ja sinisest rannikuviirust
ja tormidest — suurtest ning kurjadest,
ja karisid kraapavast kiilust.

Eskaadrid ta unedes joonduvad
ja plaginal lehvivad lipud
ja fokkmastiraa otsas pooduna
piraaside ninamees ripub.

On vantides madrused turjakad,
kel ustavad südamed rinnus,
ja lendavad, lendavad purjekad
kui tundmatud valevad linnud.

Veel kivise kuiviku krudinat
ta ihaldab igemeis tunda
ja mastis — taifuunide judinat,
kui ees on Molukid või Sunda.

Ta unenäos pauguvad kahurid
ning raginal murduvad mastid;
on meri taas sile ja rahulik,
kui neelanud laevad ja lastid.

Ei päevagi kajakanaeruta,
maa-hüüdet mastikorvist;
ta öösiti kartmatult aerutab,
toob meeskonna päästetult tormist.

Kord Gröönimaal jääkaru jahib ta,
vulkaan talle teinekord purskab . . .

Kuis oleks, kui vabavahita
peaks traallaeval rookima turska?

Iirised

Lillad õied,
pruunid õied,
kollased
ja sinised,
muinasliblikate parved,
võhumõõgad-iirised.

Õied õhus
värelevad
lõunasoojas lenneldes,
avanevad, lehvitavad
salajastes ennetes.

All on aga
teravikud,
tugevad ja tahedad,
rohelistes virmalised,
tipud teravahedad.

Lõppematuks mõõgatantsuks,
mis ei luba
vääratust,
mitmevärvilised mõtted
sündimisest määratud.

Vaevad rohelised mõõgad
kollaseid
ja siniseid . . .
Pool on lend
ja pool on kahtlus —
mõttelilled-iirised.

Tüdruk ja kevad

Liivi on küll seitsmeaastane, aga nii pisike, et trammis tema käest veel piletit ei küsita, — igaüks mõtleb, et ta on kellegagi kaasas. Kui pole emasid lastega, siis päris üksi ta eesuksest trammi ei lähe, vaid poeb tagant nagu tihane tädideonude vahele. Niiviisi on võimalik sõita, kuhu iganes soovid, ja miks ei peaks seda võimalust kasutama?

Miks ei peaks seda võimalust kasutama, kui kevad kutsub ja süda peksab sees! Sa sõidad, sõidad! Astud trammist välja, aga Kadriorus puhub kevadlõhnaline tuul ja päike paistab nii heledasti ja soojalt, et hakkab päris palav. Sa pistad mütsi tasku, teed koguni mantlihõlmad lahti ja jooksed inimestest mööda. Kõik lapsed hoiavad isa-ema käest kinni, aga sina liigutad mantlihõlmu-tiibu ja lendad nendest mööda nagu lind . . .

Puude all tillukeste kuldsete tähtede keskel tantsivad valged ja nõtked muruneid — ülased. Lind lendab rohu sisse, pistab pea lilledesse . . . Ta ei ole ju päris tavaline lind, ta on natuke liblika moodi, ta imeb mett. Aga nokaga on paha imeda, ja Liivi murrab endale põõsa küljest oksakese. See on nüüd lont, ta puudutab sellega õrnalt lilli, rohtu, lehti, aga lont võtab kõigest mingit nähtamatut toitu, niimoodi lind sööb. Siis lendab lind jälle edasi, aina lendab, lendab! Noored lehed lõhnavad, õhk on nii kerge, ja hingata on nii kerge, ja ta ise on nii kerge, et võiks kas või pilvedesse tõusta . . .

Nüüd lendab ta mööda üht tuttavat mäekülge üles.

Tere-tere, mäekene, hüüab lind.

Tere-tere, mäekene, tunnen sind!

Selle suure mäe peal käisid isa ja ema talvel suusatamas. Ja lapsed käisid ka siin, lasksid kelkudega ja tagumikkude peal alla, veeresid uperpalli ja kukkusid lumme, küll oli tore! Aga väike lind lendab üles mäe peale, istub kännule ja puhkab seal.

All õõtsuvad oksad, hahkjäs-õrn roheline. Justkui päris ligi on meri, eresinine, valgete purjedega . . . Kui nüüd . . . Kui nüüd tõepoolest lendaks üle puulatvade mere peale . . . Teeks suure hüppe, liigutaks mantlihõlmu, hoiaks nad laiali-laiali ja lendaks! Päriselt! Liivi tõuseb püsti, südamest kuni väikese varbani jookseb judin . . .

Aga võib-olla saab tõesti niimoodi lennata? Peaks ainult enne madalal harjutama, hüppama ühe künka pealt teise peale, ise aga liigutama hõlmu. Ja mitte püsti hüppama, vaid nii... piki maad... Ja kui niimoodi kaua harjutaks... võib-olla siis tõepoolest — saaks lennata!

Liivi jooksebki mäest alla kindla mõttega otsida mättaid, kus harjutada lendamist. Proovida. Võib-olla saab.

Varsti on mantli punased hõlmad rohukriibulisi laiike täis, varsti on põlved marraskil-sopased ja nina mudane. Aga ühe korra ta tõepoolest juba sai! Lendas suure hooga vastu mätast. Muidu oleks edasi lennanud, aga mätas jäi ette. Mätas oli liiga kõrge. Oleks mitte mätast ees olnud, siis...

Aga nüüd on Liivi väsinud ja tänaseks aitab. Nüüd ta läheb koju ja ütleb teistele, et oskab lennata! Jah! Ja kui teised ei usu, võib kohe näidata. Võib kohe voodi peal näidata. Just!

Liivi korjab põõsaste vahel lilli. Hüppab üle oja, kastab lilled vette, et nad ei närbuks. Nopib veel ja veel. Lõpuks, kui Liivi pargist välja jõuab, on päike juba üsna madalal. Mis nüüd ema ütleb?

Läbi lillede

Ilu ei panda padaje...

Elasid kord ühes linnas üks mees ja naine. Mees pani õliplekkidega ülikonna selga ja vana soni pähe. Aga naine pani dressipüksid jalga, tõmbas tolmumantli ülle ja rätiku pähe. Kahekesi seadsid nad mootorratta pakiraamile suure kirju korvi: üks sidus ühelt, teine teiselt poolt, ja katsuti, kas on ka küllalt kõvasti kinni.

Üks mees ja naine sõitsid mootorrattaga. Aga naine vaatas veel tagasi ja nägi, et linn jäi suure-suure suitsuhalli, tolmutuhmi, tahmamusta pilve sisse maha...

Üks mees ja naine sõitsid mootorrattaga. Ja vastu kihutasid maa lõhnad ja vee lõhnad, rohu lõhnad ja kulu lõhnad. Ja mööda kihutasid kollased teeääred. Aga need olid ainult võililled ja esimesed tulililled. Ja mees ja naine sõitsid edasi.

Üks mees ja naine sõitsid mootorrattaga. Siis tulid heinamaad ja kaselehtede lõhn. Siis tulid valgete põõsaste puhmad ja toomingaõite lõhn. Ja jälle paistis laiguti kollast, sest kevad oli laotanud kõikjale nurmenukuvaipu.

Üks mees ja naine sõitsid mootorrattaga. Ja naine vaatas ringi, aina ringi. Siis äkki, parajasti, kui mees mütsi kindlamini pähe vajutas, sest tuul tahtis seda lendu tõsta, hüüatas ta:

«Pea kinni!»

Ja mootorratas tegi jõnksu.

See mootorratas jäeti tee äärde kraavi nüüd. Ja mindi niidule, mis oli nagu noore päikese nurm, nii palju kasvas seal kullerkuppe. Ja visati kõik riided seljast ära. Ja heideti kesk päikest pikali... Aga kullerkupud kiikusid ja kiikasid ja naersid oma kuldset naeru.

Siis hakkas naine noppima, korjas süle sula õisi täis, korjas kaasa võetud korvi täis...

Õhtul istusid ühe suure tänava äärse linnamaja trepil väikesed lille- neiud ja -peiud, üks pisem kui teine, ühel ilusam kimp kui teisel.

Tööruun

Ammu, mu lapsepõlve ruunake,
kondid sul kõdunenud,
rahu su põrmule!
Või tahaksid igavesti
vedada, vedada, sörkida, sörkida,
pea nookumas aiste vahel,
kompjalad aina kõhmimas?
Ei sind, ruuna, suurt silitatud —
ikka piitsaga, ohjajaruga.
Vagu-vaolt vaeva väljadesse matsid,
samm-sammult rammu teedele kulutasid,
kuni koorma ees kõngesid.
Ei sind söötnud kosjakaerad,
ei sind jootnud pulmarokad,
alamad heinad said hamba alla,
lahja lobi nina ette.

Vahetevahel mu unenägudes
nagu aegluubis, vana ruun, venid
ja venid lõpututel laaneteedel,
kuni ärkan.

Mõte mõlgub siia-sinna

J. Liivile

Üksainus võbisev haab
mustava nõmmiku serval,
üksainus veritsev haav —
tuulest on tulnud su haigus,
palavikpunaselt
langevad lehed kui leek.

*

Murevari üle välja,
valuvari üle näo,
varjuringist varjuringi,
kusagil ei lõpe tee.
Vilksatabki vahel valgus,
kohe jälle kustub see.
Varjuringist varjuringi —
õudne rännata on nii.
Miks sa otsimast ei lakka
oma tähte ometi!

*

Siniste õitega sügis,
siniste õitega nõmm.
Pilvedest langevad piisad
kanarbikule seltsiks,
tõttavad kodutud tuuled
kanarbikule seltsiks.
Siniste õitega nõmm
soojendab külmi piisku,
soojendab nuuksuvat tuult.

*

Muld südamed sõlmib kokku,
maa mõtted ühte seob,
pind põlvest põlveni rahval
kui omastel põimib peod.

Vast puhkenud noorte silmad,
kui juba nad võtavad tuld
ja edasi kannavad leeki.
Täht süttib ja õisi loob muld.

Arabeskid

Meis viha nagu padrun püstoli kassetis.
Ja kohe kõlab pauk — veel lühikene viiv —,
kui sõrme päästikul ei hoia ketis
me tasakaalukus kui kaitseriiv.
Ja siiski pole mõtet relva ära võtta,
sest üksnes ammuga ei minda tundesõtta.

«Hei, maailm-voorimees, ma maksan ohtralt,
kui toimetad mind kiiresti sihtkohta!»
Nii lõugan ma ja kutsar piitsa plaksutab.

Ning olustikutroskas ilma maksuta
ei sõida keegi läbi ajamelu.
Ja sõidu hind on võrdne kõikidele — elu.

Ei, inimhing ei ole olemuselt jõhker,
raev pole põld, kus kasvab iseloom.
Kuid vahel leebeimaski hinges miski lõhkeb
kui sõjaajast maasse jäänud laskemoon.
Sest jäljed, mis me vastased on jätnud,
me ise endasse kui lõhkeaine matnud.

Jäätuule eest, mis löikas läbi lihast, luust,
kuusk täheöödel varjas väikest hirve.
Nüüd pole tuult, kuid väriseb hea kuusk:
mees astus tema juurde, võttis välja kirve . . .

Jõel ujus jää. Jõelt kostis appihüüd.
Must pea seal kerkis-vajus nagu poi.

Mu põues tiksus argus justkui koi,
ja tundsin kahetsust ja tundsin süüd,

et minu silme all kui tõde tões
mu poisiiga uppus ajajões.

Nagu elevantid lahkuvad hirmud,
raske samm neil ja õõtsuvad lolid.
Aja hallide kaljude vahel
varsti pleegivad nende kondid.
Silmapiiril kui liikuvad täpid nad,
kuigi hiiglased olid nad alles . . .
Kuid nende kalmistud teadmata —
ning mõeldakse: hirmud on alles.

Me inimlaternad kesk päeva pilkast ööd,
kesk päevast udu, piisamärjad palged.
Kui viimse laterna
kord keegi puruks lööb,
siis päevad, uskuge, ei ole enam valged!

. . . mu alateadvus on kui pikad katakombid,
kus otsiv loomemõte iseseisvalt käib.
Ja kui karbiidilamp seal niiskeid seinu kombib
inspiratsioonikiir, mis plahvatuslik näib.
On vaimsure põlvkonnad käikudesse peitnud
kõik tööd, mis sünnitanud nende loomepiin.
Siit palju leidnud ma, kuid üha rohkem heitun:
ei tule aega, millal kõik siit kaasa viin.

Liikumine — see on elu seadus,
olgu mõistus või emotsioonid.
Nagu vallutaja meisse tungib teadus,
ahenevad tunde võimutsoonid . . .
Kuid kas tõesti, surutuna nurka,
elab kunst kui varas salaurkas?

Õnnesärgis

Jutustus

I

ilja sündis kuus kuud pärast oma isa Jakup Hagurauuja surma. Seepärast ei teadnud ta midagi matustest ega leinast, mis Hundimäe vanas metsatöölise majas valitses. Ema ei vajunud küüru mitte Hilja silma all, vaid kõndis kümms juba enne tütre sündi. Hiljale ei tulnud mõttesegi, et ema peaks olema teistsugune, kui ta oli. Ka see, et vennas jalul ei püsinud ja iialgi õue ei kippunud, tundus loomulikuna. Hilja ise võis minna, kuhu soovis, võis karelda ja kepsutada metsalagendikul, mille ümber kohisesid haavad ja mille üle helendas taevas nagu suur kummulikeeratud silmapesukauss. Ema käis päevast päeva tööl, kuid Hilja ei nukrutsenud ega tundnud igavust. Lamades kõhuli sõnnikulataka juures, mille oli pillanud metsavahi lehm, uuris ta sitasitikate tegevust. Kartmata sipelgate hammustamist, korjas ta neid puutüvedelt ja aialattidelt ning viis tagasi pesasse. Roninud redelile, mis seisis laka luugi all, seadis end istuma kõige kõrgemale pulgale, kõigutas rõõmsalt jalgu ja laulis heleda häälega:

«Ära nutsa, neiu, sinu õnn veel õitseb!
Pese silmad, kammi pea kolm korda päevas!
Kolm korda päevas käivad kosilased.»

Selle laulu oli talle õpetanud metsavahinoorik, seesama hea tädi, kes alati täitis lapse tassi sooja piimaga. Plekktops ühes, lepaoksake par-mude ja kärbeste hirmutamiseks teises käes, keerles Hilja iga lõunalüpsi ajal metsavahitädi ja tema Kүүüdu ümber, kuni sai teenitud tasu.

«Kas leiba ka tahad?» küsis hea tädi üsna sageli.

«Tahan küll!» kinnitas siis Hilja.

Metsavahi leib maitses alati magusam kui see, mille ema hommikuti laste jaoks lauale jättis. Küla pehme leib ja soe piim panid Hilja põsed punama ja silmad särava, nagu peabki olema lapsel, kes on sündinud õnnesärgis.

Hilja teadis hästi, et oli sündinud, õnnesärk üle silmade.

Kord pühapäeval kükitas ta hiirvaikselt ema selja taga, kui see metsavahinoorikule kõneles asjust, mida tuleb teada noorel naisel, kes ootab tite. Siis ta kuuliski, et on sündinud õnnesärgis. Niisugusest lapsest pidi saada õnnelik inimene. Ja et õnn kindlana püsiks, mässinud tädi Kai vastsündinu veel isa musta särgi sisse.

«Teadja-taat ütles ka, kui last nägi: «Ei ole ma enne niisugust ime-looma näinud. Tal on ainult üks paha viga . . .»» seletas ema huviga kuulavale metsavahinaisele.

«Mis viga tal siis on?» tahtis see teada.

«Ema jäi nagu mõttesse, vaatas ringi, märkas Hiljat ja käratas:

«Kas sa saad siit minema! Mis laps peaks kuulama, suud-silmad pärani, kui vanad inimesed räägivad!»

Hilja ei saanudki teada, mis viga tal on. Aga see teda ei vaevanud. Aitas teadmisest, et tal läheb elus hästi. Läheb palju paremini kui venna, kes alati peab lamama sängis. Läheb paremini, kui läks metsavahitädil, kes sai joodiku mehe, sest et pesu pestes kõhu märjaks lodistab. Hilja võis karelda ja keksida nii palju kui süda lustis, ja kui ta patsipaelu või põlle pesi, jäi kõht kenasti kuivaks.

Ta oli natuke üle seitsme aasta, kui esmakordselt pääses metsast välja külasse. Teda viidi Sõõrule lambakarjaseks. Silmad imestusest ja heast meelest pärani, vahtis ta uusi kohti, pikka talumaja, lehmalauda, mis näis kodusest eluhoonest uhkamana, ja ilmatu suurt kahepoolsete väravatega küüni. Teda hämmastasid valgeks lubjatud tüvedega õunapuud, mis pidid sügisel punama õuntest, ja põllud, kus kartulivaod olid nii pikad, et andis nende lõppu joosta. Talle meeldisid kohe ka suured kriimupealised lambad ja pisikesed kruttis villaga talled, keda tal tuli kesal karjatada. Aga siiski kihasid ta riided paar nädalat täidest, nii valgetest ja teravatest nagu peeneks hõõrutud linaluud.

Võib-olla tekkisid täid sellest, et ta pidi üksi magama tallilakas, kus kõik nurgad mustasid võõralt ja kuhu kostis hobuste puristamine ning lakkamatu krõmpsutamine.

Kuid varsti kadusid täid, kadusid niisama äkki, nagu olid ilmunudki. Ja alt tallist kostvad hääled ei pannud Hiljat enam võpatama, vaid kinnitasid talle, et ta pole üksi. Päeva ajal, kui lambad söid rahulikult kesal, lippas Hilja nagu varss suurte raudjate hobuste kõrval, kes astusid künnivaol. Kui Noor-Jaan, Sõõru sulaspõis, tegi töös hingamispausi, kogus Hilja põllupeenralt võililli ja söötis neid hobustele. Ettevaatlikult puudutasid paksud heledad mokad tema pisikest peopesa. Ja kuidas nad meelitavalt maigutasid, kui rohi otsa lõppes! Noor-Jaan, kes lamas selili kesaserval, ainult naeris, kui Hilja teda appi kutsus rohtu kitkuma. Kuid lõunavaheajal tõstis ta Hilja vana raudja selga ja söidutas teda natuke. Hobune oli sellega leplikult nõus ega raputanud pampu turjalt. Nii sai Hilja ratsutamisest maigu suhu ega jätnud enam enne, kui võis üksi hobuseid koplisse viia ja sealt tuua. Hobuse turjale ronis ta kas redelilt, aialatilt või puuoksalt. Oli imestamist Noor-Jaanil ja pererahval, et hobused seda kannatlikult sallisid ega pööranud end ialgi väikese ratsutaja eest ära. Ent Hilja ise ei imestanud sugugi — heledalakalised raudjad olid ju tema sõbrad.

Muidugi — ka Noor-Jaan oli sõber. Ta ei porisenud, nagu porises Vana-Jaan, kopsuhaige peremees. Ta ei pilganud, nagu pilkas jumalakarlik paksusest ähkiv perenaine. Ta ei läinud temast mühisedes mööda, nagu läks pikk ja kõhn peretütar Milje. See viimane polnud rahul küll mitte millegagi ega mitte kellegagi, üksnes Noor-Jaanile naeratas ta vasaku suupoolega. Mõistagi — Noor-Jaan oli ju sugulane. Mitte lihtne sulane, vaid kõigiti auväärne noormees, kes pärast kroonut natukeseks haige onu juurde tööle tulnud, sest kodus oli neil suur pere ja töökohta polnud kohe kerge leida. Mõnikord, kui Hilja põllupeenral Noor-Jaani juures kükitas, jutustas see oma kodust, õdedest-vendadest ja Hilja jutustas omadest. Siis jäi Noor-Jaan tükiks ajaks vait, jäi oma lõbusate pilusilmadega kaugusse vahtima, kuni ohkas ja lausus:

«Jah, Hilja, see maailma elu on üks pagana keeruline värk!»

Hilja ei mõistnud siis midagi vastata, kuid ta noogutas innukalt, sest oli koduski kuulnud, et elu pole meelakkumine. Noor-Jaan aga hüppas püsti, sülitas, haaras ohjad ja käratas südametäiega:

«Nõõ! Setukad!»

See oli halvasti öeldud, sest Sõõru hobused polnud setukad, vaid tugevate sapsudega ilusad tööloomad. Hilja ei tahtnud pärast neid halbu sõnu Noor-Jaani järel künnivaos kõndida, vaid jooksis lammaste juurde, pööras nende pead orasepõllu poolt ära. Aga kui Noor-Jaan ringiga kesa äärde tagasi jõudis, seisis Hilja jälle teda ootamas. Ja Noor-Jaan näis endine, naerusilmne. Tõuganud pleekinud sõdurimütsi teise kõrva peale, pühkis ta käsivarrega pikalt üle higise näo ja ütles:

«Pole midagi, Hilja, muudkui elame! Ja sasime õnnel sarvist kinni, kui ta meid müksib.»

Jälle noogutas Hilja innukalt, sest muud ta ei mõistnud. Ta oleks tahtnud teada, kas ka Noor-Jaan on sündinud, õnnesärk üle silmade. Miskipärast ei tihanud ta seda küsida. Ent uskuma hakkas seda ometi, sest üha sagedamini võis näha, kuidas söögilauas lihataldrik Noor-Jaani ette nihutati, kuidas paks perenaine temaga mahedal ingliahääl rääkis ja kuidas Milje talle üle laua naeratas.

Kui Hilja sügisel uute saabaste ja rukkikotiga koju läks, jäi Noor-Jaan Sõõrule. Ja kui ta kevadel tagasi tuli, oli Noor-Jaan ikka Sõõrul, ei maganud aga enam aidas, vaid peretoas. Vana-Jaan oli talvel kabelisse viidud, perenaine kõõgi kõrvale noorte tuppa kolinud ja Milje sealt oma kummuti ära tõstnud ning suurde tuppa laia voodi lähedale seadnud.

Söögi ajal istus nüüd Milje perenaise kohal ja Noor-Jaan tema vastas teises lauaotsas. Noor-Jaan lõikas perele leiba, ja kui ta Hilja ette paksema tüki pani, kirtsutas Milje oma viltust suud ning salvas:

«Küll aga tõmmatakse käänakas — nagu mõnele lapseimetajale!»

Hiljal hakkas leib suus ringi käima. Ta ei saanud pooltki tükki ära süüa. Aga kui ta laua juurest tõusis, käskis Noor-Jaan:

«Pange talle õhtuoteks leivapala kaasa, kasvaja laps tahab süüa!»

Vanaperenaine alustas valjul häälel söögipalvet, noorperenaine istus langetatud peaga, käed süles. Siis võttis Noor-Jaan laualt söömata jäänud leivakäär, torkas selle Hiljale põlletaskusse ja pistis sinna ka paar suhkrutükki. Noorperenaine tõusis veel enne, kui tänapalve oli lõpetatud, ja hakkas lauda koristades riistadega kolistama.

Hilja häbenes oma suurt söögiisu — teda piinas nüüd peaaegu alati näljatunne. Ta käsivarred ja sääred aga venisid iga päevaga pikemaks. Hilja uskus, et need on seest õõnsad ja sinna see toit kõik lähebki, nii et kõht jääb poolikuks. Ta oleks mõnigi kord üksi söönud tühjaks suure savikausi, kust perenaine igapähele kulbiga tõstis. Kui sööjate lusikad taldriku põhjast sinise tangusupi viimaseid tilku kaapisid, seisis perenaise käed juba ammugi vagusi süles.

«Miks sa ei söö?» päris Noor-Jaan.

«Palju see inimene ikka jõuab süüa?!» vastas perenaine ja vaatas vasakut suunurka tõstes niisugusel pilgul üle sööjate, nagu polekski need inimesed, vaid mingid arusaamatud elukad.

«Sa söödad meid paljaste riistadega,» pahandas Noor-Jaan ühel päeval ja tegi kõigi nähes uue augu püksirihma. Kaks kartulipanijat jäid järgmisel hommikul tulemata.

Kui Hilja lambad lauta pani ja lehma koplid koju läks ajama, õpetas perenaine:

«Lase neid natuke aega piiripeenral süüa — lüpssta veel varavõitu.»

«Nad kipuvad teiste härjapeasse,» kurtis Hilja.

«Taga targem! Kus sa siis ise oled, et sa seda kolme-nelja lehmamullikat vaadatud ei saa? Meie kartuli poolt sul neid ju valvata ei tule.»

See oli tõsi. Kartulivaod alles mustasid ja lehmi meelitas ainult naabrimehe lopsakalt haljendav heinapõld. Kuidas Hilja neid sellest eemale ka ei püüdnud hoida, ikkagi said nad mõne magusa suutäie näpsata. Noor-Jaanile see lehmade piiripeenral söötmine ei meeldinud, pelgas vist pahandust. Milje aga heitis käega:

«Ena mul asja! Kui lehm keelega nilpabki — see kasvab ju heinaajaks ammugi täis.»

Juuni alguspäeval kadus perenaise mustatäpiline lemmikkana nagu tina tuhka. Milje tibutas teda asjata õhtul ja hommikul ning sundis Hiljaki otsima. Hilja puges käpuli aida alla, tuhnis laudataguses risus ja kõrvetas käsi-jalgu nõgestes. Lõpuks leidis kana üsna kaugelt metsast kännujuurikate vahelt pestatäie poegadega. Ta korjas pisikesed mustad suletopsud põlle sisse, võttis vana kiriseja kaenlasse ja viis pesakonna perenaisele. Sel oli nii hea meel, et lubas leidjale noore kana.

«Valva ja toida neid nüüd hoolega, ja kui kasvavad, vali endale üks kana. Võta, missugune meeldib!»

Hilja valvas ja toitis. Laskis igal hommikul, kui kaste oli kadunud, tibukesed rehealusest välja ja luges päeva jooksul mitukümmend korda üle. Kasvasid ilusad kanakesed, täpilised nagu leinasits. Hilja valis endale kõige väiksema, muruharjalise. Aga kui kanake suuremaks sai, hakkas perenaisel kahju. Ta ütles:

«Mis sa selle kanaga ikka teed — sa võta parem kukk!»

Hilja valis siis noore kuke, samasuguse muruharjalise, uhkete lõpus-tega. Aga mõne päeva pärast otsustas perenaine:

«Selle ma tahan jätta elukukeks. Sa võta mõni teine.»

Siis turtsatas Hilja ja vastas, et ta ei tahagi. Jätku perenaine kõik endale, või söögu kull!

Kull küll ei tulnud kanakesi sööma, kuid ühel hommikul olid nad kõik rehe all sirakil. Kärp või tuhkur oli nende kaelakesed läbi ham-
mustanud ja vere välja imenud.

«Eluilmas ei võta ma enam nõia last majasse!» vandus perenaine nuttes.

Hiljagi nuttis. Nuttis aianurgas, käed silme ees. Sügelistes peod ja sõrmevahed hakkasid soolastest pisaratest hirmsasti kihelama. Siis ta otsustaski, et olgu see viimane kord perenaise pärast nutta. Ega tema pole süüdi, et perenaisel pole õnne, et talle ei tulnud kosja rikas naaber, vaid ta pidi võtma endast palju noorema sulase, pealegi oma sugulase. See sugulane on tema jaoks veel liigagi hea, mis sest, et lühem, selleest ilusate lõbusate silmadega ja hea sõnaga. Tema pärast võiks Sõõrule veel kolmandakski suveks tulla, söimaku perenaine pealegi nõia lapseks.

Nii otsustas Hilja aianurgas nuttes, aga sügisel selgus, et ei pääse talvekski koju. Kui ema talle järele tuli ja koolist kõneles, arvas perenaine lahkelt:

«Eks ta või siitki koolis käia. On mõnikord mulle natuke jalajätkuks — mul ju nüüd rasked päevad ees.»

«Ole siis viks laps ja lase jalgadel käia!» käskis ema. Ta oli silmanähtavalt õnnelik, et võis üksi koju tagasi minna.

Hilja laskiski jalgadel käia. Laskis hommikul enne kooliminekut ja

õhtul, kui seitse kilomeetrit seljataga. Tal olid kerged jalad, aga pihal polnud veel küllalt pikkust: kui ta loomadele lauda juurde kaelkookudega vett tassis, lohisesid ämbripõhjad mööda lund.

Kuid siis heitis noorperenaine titevoodisse ja Hilja pidi mõneks ajaks kooliskäimise katki jätma. Noor-Jaan käis metsaveol, et kevadel niidumasinat osta, ja vanaperenaine, kel jalad paistetasiid ja paisusid nagu kakud, ei tulnud kodus üksi toime. Hilja toimetas loomi, lüpsis lehma ja soojendas pisiperemehe vannitamiseks vett. Et rasket pesuvanni tõstes naba paigast ära ei nihkuks, sidus ta vana pühkerätiku kõvasti ümber kõhu. Pisiperemees sai iga päev vannitada, kuid ikkagi polnud ta maailma eluga rahul. Ta protesteeris ja kisendas päevad ning ööd läbi ja nii pidi Hiljagi teda kussutades kätel kandma. Poiss karjus peaaegu kuus kuud järjest, jäi ainult siis vait, kui Noor-Jaan tema üle kummardus ja naljatades küsis: «Noh, Vana-Jaan, kuidas käbarad käivad?»

Siis unustas pisiperemees nutu, raputas oma ümmargused rusikad mähkme seest välja ja vehkis nendega isa silme ees, nagu tahaks öelda: «Oota sa ainult, las ma kasvan!»

Sellel esimesel koolitalvel oli Hilja nii väsinud ja unine, et tal õppusest mitte midagi meelde ei jäänud. Teda häbistati ning hurjutati koolis ja kihutati taga Sõõrul, nii et ta ei teadnud, kuhu rutata või kuhu tahta. Ja ühel päeval tekkis nii suur igatsus kodu, ema ja haige venna järele, et ta ei läinudki Sõõrule, vaid pistis läbi metsa Hundimäele. Ta lehkis joosta, kuni puude ja hangede vahelt hakkas paistma vana maja kühmus katuse ja lühikeseks murenenud korstnajuuga. Siis hiilis ta varga viisil lähemale, teades, et saab sarjata, kui ema teda näeb. Ta oleks tahtnud ukse najal nutta, äratallatud trepile kummuli heita, kuid ei julgenud läheneda. Kaua seisis ta jämeda haava taga, vahtides üksisilmi tillukest akent ja liikumatut ust selle kõrval. Lõpuks nägi, kuidas uks avanes. Ema tuli solgiämbriga välja, viskas selle tühjaks, võttis haokubu kaenlasse ja läks tuppa. Hilja ootas, kuni hall suits korstnast tõusma hakkas, tõstis siis raamatukompsu puu alt ja pöördus Sõõrule tagasi. Ta sai pragada, et nii hilja tuli, kuid ei hoolinud millestki, vaid valetas: «Jäin kinni. Mul oli õppimata.»

«Kuuled nüüd!» ütles Noor-Jaan Miljele. «Mis seal imestada — ta ei saa ju raamatusse vaadatagi.»

«Või mina teda olen keelanud!» vihastas noorperenaine, kes hakkas kehalt juba vanaperenaise sarnaseks muutuma. «Õppigu, kui tahab. Aga temal pea kohe tolksti laua peal, kui aga raamatu avab.»

See oli tõsi. Uni kiusas Hiljat ega lasknud tal õppida. Hädaga sai ta jõuluks lugemise selgeks. Kuid kevadel uhkustasid tunnistusel ometi mõned neljadki. Uhkustasid sellest hoolimata, et koolitalve lõpuni käia ei lastud: Sõõru lehmad tahtsid varakult välja.

Sel kevadel otsustati, et lehma-lambaid tuleb riigimetsas karjatada, endine loomakoppel aga heinamaaks teha. Mustkesa enam ei jäetud. Kesa künti kevadel üles ja külvati segatis peale.

Nüüd algas Hilja tõeline karjapõlv, mis kestis järjest kuus suve.

Kari polnud algul suur. Lammastele tulid lisaks ainult kolm lehma ja aastane pullipruks. Ääretu mets ning sood laiusid kolme kanti ja Hilja võis karjaga hulkuda nii kaugel, kui soovis. Metsa ta ei kartnud, see oli talle sündimisest saadik omane. Tuttavad lõhnad ja hääled, tuttav kohin, tuttav varjude ja valguse mäng — ning suur vabadus. Kuid hommikuti, kui päike polnud jõudnud veel kastet kuivatada, oli metsaalune jahe ja vesi soolompides külm nagu raud. Et valutavaid varbaid

soojendada, kükitas Hilja kannule või kuivemale kohale ja mässis jalad seelikusabasse. Ent juhtus, et ta jäi niiviisi tukkuma, ja kui ärkas, polnud lehmakelladest enam kõppugi. Ta jooksis end hingetuks, jooksis varbavahed lõhki ja jalatallad veriseks ega osanud karja kuskilt leida. Mitu korda sai ta loomad naabrimeeste viljast kätte. Kord leidis ta nad Nuki möirgamise peale. Hingetult naabri põllule lähenedes kuulis Hilja sõnni möirgamise sekka naabri hirmsat vandumist. Lehmad jooksid loomiseelses rukkis; sõnn, keda Hilja iga päev ketti pannes ja ketist lahti tehes kallistas, möirgas ja kaapis, nii et muld lendas.

Sellest loost tekkis kahe naabri vahel hirmus pahandus. Sõõru pere-mees pidi kahju välja maksma. Kuid mitte tema ei vandunud ega kiru-nud, vaid perenaine.

«Sa issanda nuhtlus, missuguse risti me küll endale kaela oleme saanud!» halas ta käsi ringutades. «Toida ja kata, ja nüüd maksa veel trahvi!»

Muidugi pidi Hilja selle trahvi tasa teenima. Ainult selgest armust anti talle sel aastal Sõõrul süüa ja mõni riidehulp. Hilja oleks küll vist hakanud oma õnnes kahtlema, kui poleks olnud peremeest. Noor-Jaan aga koputas talle õlale, pilgutas silma ja rahustas:

«Pole midagi, Hilja, muudkui elame!»

Kuid ka tema ei mõistnud selle eest hoolitseda, et karjalaps saaks midagi talle alla. Enam ei julgenud Hilja hommikuti puujuurel kükitades kuuesilul jalgu soojendada. Ta keksis jalalt jalale, ja kui mõni lehm soristas, hoidis jalgu soojas lombis. Alles pärast seda, kui rästik jalga nõelas, sai Hilja esimesed pastlad. Kuid õhukesest parkimata nahast jalavarjud kulusid varsti läbi. Kui Hilja uusi pastlaid julges küsida, pistis Milje hädaldama, lõi käsi kokku ja kiljus:

«No on aga rööper! Tema pastelde jaoks tapa või lehm!»

Siis ei hakanudki Noor-Jaan uusi pastlaid tegema. Tõi oma sääртега soome sussid, andis Hiljale ja käskis:

«Tõmba need jalga. Mullle on väikesed, pigistavad.»

«Eks sa tao liistud sisse!» õpetas Milje.

«Tagusin, midagi ei aita. Mul lai jalg,» seletas Noor-Jaan rahulikult.

Miljel oli veel laiem jalg kui peremehel ja nii jäidki sussid Hiljale. Nüüd võis ta kõige pikemastki kanarbikust ja sookailudest läbi minna.

Kuid perenaine ei saanud häid soome susse niisama karjaplikale kinkida. Ta käskis Hiljal nende eest marju korjata. Marju oli metsas rikkalikult ja Hiljal pidi nende korjamiseks perenaise arvates aega ülearugi jääma. Ergutuseks lubas ta sussidele lisaks veel uue sitskleidi osta. Hilja korjas. Aga kui tühjade pudelite-purkide rivi sugugi ei vähenenud ja sitskleit paistma ei hakanud, sai Hiljal isu marjanoppimisest otsa. Seletas, et loomad ei anna mahti, muudkui kiilitavad. Ainult Noor-Jaanile ja pisiperemehele tõi vahetevahel mõne peotäie kasekoorest torbikus. Ise sõi ta mustikaid, nii et suu mustas, ja laulis siis kogu päeva selle musta suuga:

«Õhtu õhud sõudvad sala,
lepa lehti libistes,
lustil laksu lööb nüüd kala
järvepinna selguses...»

Ta polnud veel eluilmas järve näinud ega seda, kuidas kala järvel laksu lööb. Ent ta oli neist kuulnud ja lugenud vanadest raamatutest, mida mehkeldas kingsepp Vidrikult, kes elas Sõõru saunakambris. Selle

nirginäolise vanamehe juurde tõmbas Hiljat imelik võim. Algul käis ta saunakambris asja pärast — viis perenaise käsul vanamehele piima. Pannud piimavinku koidest näritud söögikapile, jäi ta igakord tunnis- tama, kuidas Vidrik voorsut pinsoli külge kinni õmbles või talda alla tikutas. Vidriku käes käis see nii lihtsalt ja ilusasti, et Hiljal tekkis kiu- satus ka ise proovida. Kord tegi vanamees naabritüdrukule valgest lina- sest riidest leerikingi. Need tulid kõrge kontsaga kingad, nii kenad, et Hilja ei suutnud neilt silmi lahti kiskuda ega ära minna. Siis ilmus perenaine uksele ja käratas:

«Kas ma saatsin sind siia ametit õppima või mis!»

Hilja lippas tare juurde, kuid valgeid kingi ei suutnud ta unustada. Kui ta oleks saanud kuskilt riiet ja tallanahka, oleks palunud Vidrikult liistud ja hakanud kohe meisterdama. Ent polnud ei riiet ega nahka.

Tuli uus talv, jälle suvi ja jälle talv. Ainult mõned korrad käis ema Hiljat vaatamas, rääkis kodustest hädadest ja õpetas:

«Pead küll ristiskäsi õnne tänama, et niisugusesse kohta said. Siin kasvavad nagu omas kodus.»

Hilja ei tohtinud kodust mõeldagi, sest siis jäid käed-jalad seisma. Kui Hundimäe metsalagendik mõnikord meenus, raputas ta pead ja traavis edasi. Aga kõige kiuste ei kadunud kõrvust haabade kohin ega silme eest suur helesinine kummulikeeratud kauss. Siinne taevast oli lai nagu liud, ta ei helkinud iial nii puhtalt ega heledalt, või ei jaksanud Hilja neil puhkudel silmi üles tõsta.

Sõõru põllud ja heinamaad suurenesid iga aastaga. Nad venisid võp- siku ja soo arvel pikemaks ning laiemaks. Suurenes ka nende veiste ning pudulojuste arv, keda Hilja pidi kaitsma ja karjatama. Kasvas ja sirgus pisiperemeeski. Ei püsinud enam põrandale pandud hobuse- rangide sees, vaid hüppas üle uksepaku, puges koerakuuti, peitis end kartulikoopasse ja ronis lakaredelile — kukkus ja sai mütsusid. Nagu selleks, et lapsel oleks kergem valu kannatada ja karjuda, õppis pere- naine Hiljatki müksima, teda juustest sakutama. Müksudest Hilja suurt ei hoolinud, kuid karvustamist ta ei kannatanud. See ei pannud teda nutma, vaid tigidalt turtsuma. Et perenaise küüned alla midagi ei jääks, kammis ta juuksed siledalt vastu pead, põimis linakarva patsid kõvasti- kõvasti kinni. Kui kodus patside lahtiharutamiseks ja kammimiseks aega ei antud, hakkas ta neid metsas palmitsema — siis kui lehmad magasid-mäletseid või kui Joss, naabri karjapoiss, loomi laiali ei lask- nud joosta.

«Nüüd sa oled nagu metshaldjas!» kiitis Joss, kui Hilja puude vahel lahtiste juustega liikus või kännul istudes juukseid kammis.

Jossi paksude tumedate kulmude vahel seisis alati tige kort. Kuid see tigidusekorts pettis. Joss ei kiusanud ega teinud ülekohtu. Ta jook- sis tihti Hilja eest loomadele vastu, kuigi kord üht, kord teist jalga limpas. Oma hädast ei tahtnud ta midagi kõnelda, oma kodust ka mitte. Meeleldi rääkis aga suurest linnast ja vabrikust, kus olla ta onu ja kuhu ka tema kord läheb. Ta armastas jutustada lugusid ajaloost ja sellest, kuidas rahvad siin või seal vabaduse eest olid võidelnud. Eriti vaimus- tasid teda buurid, kes pidid olema nii osavad, et võisid pähkli hammaste vahelt puruks lasta. Et ka nii osavaks saada, meisterdas Joss kuuse- okstest vibusid ning kihutas nooli lendavatele põrnikatele järele. Kuid aeg-ajalt sai temast praktiline töömees. Siis tegi ta korve, tilluke- si ümmargusi marjakorve ja suuri väljavenitatud magudega kartulikorve.

Hilja aitas kuusejuuri kiskuda, lõhki ajada ja heledat vaigust koort

maha tõmmata. Mõnikord proovis ta ka punuda. See töö meeldis talle nii, et järgmisel suvel, kui Jossi enam polnud, hakkas ise ajaviiteks korvimeistriks. Painutas põlve peal võrud, punus laiast õhukeseks lõhestatud kuusejuurest silmad ja sobitas neisse paraja pikkusega küljekondid. Ja siis hakkasid ta sõrmed mängima korvi siledatel paljastel küljekontidel, kuni need olid kaetud ühtlase tihedalt kokkupressitud punutisega.

Suved ja talved vaheldusid. Hilja elukell tiksus ühte viisi. Kooli pääses ta ikka alles siis, kui härmatis kattis heinamaatõnka. Paljud peatükid õpikutes jäid tumedaks, kuid siiski trügis ta klassist klassi. Ja oli midagi, mis teda mõnest teisest kõrgemalegi tõstis. Vähesed mõistsid nii hästi kevadet ja sügist kirjeldada kui tema. Tal tuli ses asjas peretütreidki aidata. Mõnedki vahetunnid kulusid nii kirjandite kirjutamiseks. Harva öeldi talle tehtud töö eest aitäh, kuid ta kirjutas siiski: nii põnev oli saada ühel tunnil mitu hinnet. Aga siis juhtus, et üks vahetunnil sepi-setud lugu hinnati kolmega.

«Rikkusid mu hinde ära!» vihastas peretütar Alli. «Ma oleksin ise parema kirjutanud!»

Kui Hilja talle selle eest keelt näitas, läks Alli kaebama. Ta seletas, et Hilja petab õpetajat, juba ammugi on petnud. Hiljal tuli seista õpetajate toas, kus teda hurjutati ja häbistati. Ja siis võeti tal käitumishinne maha.

Hiljat see suurt ei puudutanud, kasvatas ainult jonni. Oli ta ju maast-madalast säärane rikutud tüdruk, kel polnud häbi tundi hilineda ega koolist puududa. Õpetajatele jäi arusaamatuks, kuidas võisid sellesama lohaka ja tuima tüdruku silmad süütus vaimustuses särada, kui ta laulutunnis hõiskas:

«Miks laululine lahkesti,
ööbik, ööbik,
käib kullakeeli südame,
ööbik, ööbik,
ööbik . . .»

Kui kuus klassi said läbi, tuli Hilja lagedale hullu mõttega, mille vargsi raamatutest kokku oli lugenud või endamisi välja haudunud. Murdnud pererahvale näidatud lõputunnistuse kokku, teatas ta otsustavalt:

«Nüüd lähen teilt ära.»

Perenaine kokkus, kuid varjas seda pilkava naeruga.

«Kuule aga, kuule, või kohe minema kupatad!»

Hilja ainult noogutas kinnituseks.

«Tea, kus see marjamaa sind nii ootab?»

«Lähen kas või linna!»

Nüüd pistis perenaine hädaldades hurjutama: see on see tänu toit-mise-katmise-koolitamise eest! Hoitud ja haritud nagu lihast last! Kui juba kael kandma hakkab ja raasuke aidata võiks — saba selga ja minema! Hoiä ja karista, halastaja taevas!

Hilja sidus ikkagi kompsukese kokku, võttis saapad näpu otsa ja ütles head aega.

Perenaine jäi tuppa tänitama. Noor-Jaan, kelle näole aastad olid jõudnud juba sügavaid vagusid künnda, tuli Hiljat küüniinurgani saatma. Seal andis ta kätt, ohkas ja ütles:

«Oled sina küll üks õnneseen, Hilja!»

Hilja noogutas innukalt nagu ikka. Kompsuke käes, pistis ta minema üle põllu, kus kord oli karjatanud lambaid ja mis sel aastal jälle jäeti haljaskesana puhkama. Keset seda võililledest kollendavat põldu vaatas korraks tagasi. Ta nägi peremeest ikka veel küüninuka juures seisvat. Peremees köögutas seal, nagu polekski ta enam Noor-Jaan, vaid säärane vanamehenäss, nagu oli vanaperemees surmaeelsel kevadel. Ent Hilja ei tohtinud sellele mõelda ega südant haledaks teha. Tal oli vaja oma õnne otsima minna ja ta läks.

II

1

Nüüd oli ta küll juba üle paarikümne kilomeetri käinud. Suur mets jäi ammugi seljataha, kaks mõisasüdant ja mõned külad samuti. Udupeale ei võinud enam palju maad olla. Hilja otsustas, et ei puhka enne, kui kirikutorn paistab.

Tee lookles vasakule ja paremale, kuid oli üsna lai ning kruusatatud. Seda mööda kihutasid autodki. Hilja pidi nende eest mitu korda üle kraavi hüppama, ja sinnagi virutati talle tolmusahmakas järele. Kuid vastusõitvate piimavankrite eest ta üle kraavi ei põgenenud, astus ainult tee veerde ja pööras koorma poole selja, otsekui näidates, et teda ei huvita need piimavankrid põrmugi. Talle ei lähe korda, mitu kahekümne viie liitrilist üheski vankris logiseb — ta ei kavatse neid piimanõusid enam kuskil talus küürima hakata.

Veel üks metsatukk . . .

Niipea kui tee jälle lagedale põllule jõudis, jäi Hilja üllatuses seisma: all orus, ainult kilomeeter või poolteist eemal, oligi alev! Oh ei! Kas siis alev võiks olla niisugune, nii ilus ja suur!? See, mis sealt paistis, ei mah- tunud alla orgu, vaid tõusis ka künkale teisel pool nõgu. Kõige kõrge- mal kohal seisis kirik, mille torn ulatus otse taevasse ning helkis nagu hõbe . . .

Kompsuke käes, silmad vaimustusest pärani, seisis Hilja keset tol- must teed ja vaatas ning vaatas . . .

Kui palju korstnaid, kui palju maju — kui siin pole õnne, siis pole seda küll kuskil!

Juba enne esimest maja lõppes pehme liivatee ja algas munakividega sillutatud tänav.

«Just nagu päris linnas!» imestas Hilja ja püüdis käia võimalikult ker- gesti, peaaegu kikiarvul. Seda polnud lihtne teha, sest ta oli harjunud astuma kogu jalaga, laskma päevad läbi, nii et maa müdiseb. Aga siin kõndisid kõik teisiti, lühikeste sammudega kõpsutades. Ju siis temagi pidi nii.

Kahel pool tänavat seisis majad reas nagu pildil. Uhked majad, hele- valgete aknaraamidega ja kivist trepiastmetega. Hilja läks, imetles ja arutles, missugune neist võiks küll olla tema tulevane kodu. Missuguses majas elab rikas proua, kes ütleb lahkesti: «Astuge aga sisse! Mul just teenijat vaja.» Suures alevis, nagu see Udupea siin, võib sääraseid lah- keid prouasid olla päris hulga ja seepärast tuleb hoolega valida. Halva juurde enam jääda ei maksa, pakutagu kas või kulda!

Esimeseks tingimuseks oli omaette tuba, pisikene tuba köögi kõrval,

puhas nagu kellakapp. Seal võib toatüdruk pärast tööaega teha, mis süda lustib — laulda või lugeda, ömmelda või heegeldada, nutta või naerda. Üheski talus pole teenija jaoks niisugust tuba, ainult kehvake asemekoht kuskil ukse taga või lakas — ikka põigiti teiste jalus. Nüüd aga peab ta saama endale tillukese «kellakapi».

Hilja otsustas, et hakkab koputama iga kolmanda maja uksele — kolm on ju õnnearv. Koputab ja küsib, kuni leiab õige koha.

Ta ei kartnud sugugi, kui läks esimesest kivitrepist üles, pühkis jalad riideribadest punutud matil puhtaks ning seisis sedamaid vastamisi kole paksu mehega, kelle laiadel pükstel ja põlled tilknesid niidiotsad. Seletas julgelt, mis talle vaja, ja kui alevi rätsepmeister küsis ta vanust, ütles kõhklemata viieteistkümneme asemel kuusteist. Ent ta tegi seda asjata. Paks mees kissitas silmapilusid, vangutas pead ja kihistas:

«Jääh, on näha, et oled viks laps. Aga kahjuks pole mu vanamoor veel kõrvu pea alla pannud, peame natuke ootama.»

Hilja sülitas kolm korda, kui tänavale jõudis.

Jätnud kaks maja vahele, lähenes ta kolmandale juba ettevaatlikumalt. Selle ukse kõrval rippus silt «Kingsepp» ja Hiljale meenus vana hea Vidrik Sõõru saunas. Kui see Udupea kingsepp on sama lahke, aga ühtlasi ka rikas majaomanik ja suur meister, kes töötab masinate ja mitme abilisega, siis sobiks tema proua juurde küll toatüdruks jääda.

Hilja koputas ja vastust ootamata astus tuppa.

Ei vurisenud masinad, ei kopsinud mitu meest haamritega, ei olnud näha riuleid uute kingadega. Üksainus noorevõitu mees kõssitas vanade kottade kohal, nagu pilves. Ei võtnud teretki vastu, kergitas ainult lõuga, kui Hiljat märkas, ja häälitsetes kurgupõhjust: «Aaa... aaa...» Hilja taganes uksest välja.

Hea, et polnud kohe vaja järgmisele uksele koputada, et tuli sild, millel võis natuke seistada ja jõudu koguda. Jõgi, õigemini oja, mis voolas mööda madalat nõgu, jagas alevi kaheks. Vett nirises ojas üsna vähe ja sellegi vähese, mis silla alla kadus, neelas ära suur punaseks võõbatud puulobudik, mis seisis teisel pool silda, otsapidi jõe peal. Polnud see mingi õige maja. Üsna suured, tillukestest ruutudest lapitud aknad ja lai üks andsid tunnistust vabrikust või veskest. Paistsid lasipuudki hobuste sidumiseks, kuid ei kostnud veskikivide mürinat.

Kuigi kauaks Hilja siiski seda isevärki lobudikku tunnistama ei jäänud. Püüdes unustada kingsepa imelikku häälitsemist, liikus ta edasi.

Tee tõusis nüüd mäkke, majad näisid veelgi uhkemad.

Hilja lähenes jälle vapralt «oma» uksele, koputas ja... mõne hetke pärast taganes uuesti tänavale. Paaris kohas võis ta küll jääda natuke kauemaks, sest päriti, kes ja kust ta on ja kes saatis või soovitas. Aga ka nendest majadest tuli ikkagi välja astuda. Lõpuks sai ta teada, et alevis peavad ainult apteekri- ja arstiproua võõrast teenijat, kuid neil on need juba olemas. Koolijuhataja prouat aitab tema vana tädi ja pastori köögis toimetab juba kahekümnendat aastat Beti, pastor Veinbärgi esimese proua kauge sugulane. Nii hakkas Hiljat kollitama mõte, et ta siit alevist oma õnne ei leia. Ta mõistis, et peab minema tagasi küllasse ja otsima talu, kus töökäsi vaja. Ent mitte kuidagi ei raatsinud ta alevist lahkuda. Selle ilusad värvitud majad, plankaiad, mille üle rippusid sirelioksad, ja munakividega sillutatud peatänav meeldisid talle nii väga. Ning kirikutki nägi ta alles esimest korda, sinna sisse polnud veel saanudki. Et kiriku laiad ukсед seisisid lukus, võis ta kirikut praegu ainult

väljastpoolt imetleda. Ta kõndis selle ümber, kõndis vaikselt, hinge kinni pidades, ja vaatas kõrgete kitsaste akende poole, mille kaarte all sabistasid hakid. Samasuguse ettevaatusega liikus ta mõisnikkude hauakabelite ümber. Tehes üha suuremaid ringe, jõudis ta lõpuks üsna lihtsate haudade vahele ja siis viimaste värskete mullahunnikute juurde. Edasi polnud enam muud näha kui tühi põld ja Hilja läks läbi surnuaia uuesti alevi peatänavale.

Möödudes majast, mille ukse kohal rippus suur kollane kringel, tundis Hilja, kuidas sülg valgus suhu, ja talle meenus kõõmnetega küpsetatud Sõoru leib. Et seda unustada, jäi ta seisma poeakna juurde, mille taga uhkustasid kirjud kangad, nii ilusad, et hinge pani kinni. Põnevusega uuris Hilja ka seda akent, kus näidati säärikuid ja poolsaapaid, kalosse ja kingi ja mille ühte nurka oli laotud terve hunnik igasuguseid imeasju — pisikesi taskupeegleid, kõveraid lokikamme ja sirgeid tiheidaid täikamme, mitmevärvilisi nõöpe, haake ja nõelu. Hilja vaatas, vaatas... ja äkki võpatas. Sealsamas haakide ja nõelte lähedal suurte kummikingade vahel oli terve hulk taskunuge! Mitmesuguses suuruses liigetega nuge! Oi! kui nüüd võiks astuda poodi ja osta vennale noa! Kahe teraga noa! Kui... kui oleks raha!

Raha... Seni polnud Hilja selle järele erilist igatsust tundnud. Ta oli igatsenud uut sitskleiti, viltuvajunud saabaste asemele ilusaid paeltega kingi, nagu tegi Sauna-Vidrik, õhukesti puuvillaseid sukki, nagu kandisid peretütred. Nüüd aga seisis ta poeakna taga ja nüüd taipas ta, et on tarvis ainult ühte asja — raha. Kui inimesel on raha, võib ta osta kõike, mis süda igatseb. Ta võib osta «Dering» niidumasina, nagu ostis Sõoru peremees, ta võib osta plüüskraega palitu, nagu oli perenaisel Miljel, ta võib osta õhukesed sukad, taskupeegli ja igasuguseid uhkeid asju. Oi, kui palju võib inimene osta, kui tal on raha!

Aga mis õnnelaps ta siis on, kui ei saa seda raha! Hea küll — alevi ei leidu praegu toatüdrukukohta, aga ka külas võib raha teenida. Ta ei tarvitse ju enam mõnele perenaisele niisama kõhutäie eest jalajätkuks minna, ta võib end ükskõik missuguses talus kindlale kuupalgale kaubelda. Ja siis saabki ta kord-korralt osta, mis hing igatseb. Kui kõik väiksemad asjad juba olemas, tuleb raha kokku hoida, padjakoti sisse peita ja koguda nii kaua, kui saab osta kas või jalgratta!

Selle rõõmsa mõttega jõudis Hilja taas sillale, kus ta tulles oli peatunud. Nüüd lippas ta sillast kiiresti üle, sest «veski» nurga taga jões solistasid kaks peaaegu alasti poissi. Kuid ta ei tõtanud munakivisillutistpidi paremale, kust oli alevisse tulnud, vaid suundus mööda auklikku teed vasakule. See madal ja mudane, Sõoru karjatanumat meenutav tee kulges peaaegu rööbiti jõenirega. Majadki selle tee ääres näisid madalad ning hallid, lehmalaute ja seapahmastega; õuedes kõõrutasid kanad ja kiresid kuked. Kõik lõhnad ja hääled, mis siin liikusid, tundusid tuttavaina, kuid ometi mitte kodustena. Peatumata ja ühelegi uksele koputamata ruttas Hilja edasi, kuni jõudis viimase hüti juurde. See kehvake kükitas liivakünkal algava männiku ääres, teistest eemale visatud. Edasi siit polnud enam kuhugi minna ja Hilja jäi nõutult vahtima hütти, mille ümber kasvasid kõverad kirsipuud. Märganud õues suurt vimmas naist, astus ta väravast sisse ja palus juua. Naine näitas kaevu poole, kus harkjalgsel pingil seisis veeämber ja kopsik.

Hilja jõi ahnelt.

«Kui hea vesi!» ohkas ta hinge tõmmates.

«Jah, vesi on meil hea,» kinnitas naine karedal häälel, «tuleb otse allikast.»

Hilja võttis veel teise kopsikutäie.

Savikauss põrsasöögiga käes, seisis suurte paljaste jalgadega naine keset liivast õue, otsekui valvates, et teeline jooginõu ära ei viiks. Hilja pani kopsiku ämbrisse, tänas ja ütles:

«Teil on nii ilus maja — nagu tindipott.»

«Või nii,» muiatas naine.

«Jah. Meil olid koolis niisugused jämeda korstnaga neljakandilised tindipotid. Ilusad. Ainult kole kergesti läksid ümber.»

Naine ei naeratanud enam. Ta näis ootavat, et tülitaja lahkukuks. Kuid Hiljal polnud enam kuhugi minna. Ta lähenes kirsipuude alla meisterdatud põrsaaiale, kummardus üle aia põrsast vaatama ja imestas:

«Kui tilluke!»

Tundes, nagu tahaks suur naine tal turjast kinni haarata, et teda põrsa juurest minema visata, lisas ta kiiresti:

«Aga sellest pole midagi, et nii pisike, küll ta kasvab. Näete, sabaots on tal paremale poole rõngas. Sõõrul, kus ma karjas käisin, oli ka ükskord niisugune — sügiseks kasvas maailma-põrakaks.»

See töötatud «maailma-põrakas» tegi kareda naise pehmeks. Ta hakkas pärima, nagu mõnes majaski päriti — kes, kust ja kuidas. Ja Hilja jutustas oma loo. Ohkas siis naljakalt, löi käed laiali ning lõpetas:

«Ja siin ma nüüd olen . . .»

«Kas kirikumõisas käisid?» küsis naine.

«Ei. Aga seal pidi olema Beti.»

«Möödunud nädalal läks neil Karja-Miina minema. Võib-olla pole veel uut.»

Võtnud tühja kausi põrsa eest ära, käskis naine:

«Vaata, et ta aiast välja ei poe! Ma pistan otse läbi jõe ja räägin Betiga. Ehk on sul õnne.»

Hilja kükitas ja hakkas põrsast kratsima . . .

Poole tunni pärast jõudis perenaine tagasi teatega, et kohe võib minna kaupa tegema.

«Ainult neli lehma, mis need sul toimetada!» arvas hea naine.

Hilja noogutas innukalt. Poole sõnagagi ei piiksatanud ta, et oli töötanud mitte enam sõnnikus sõtkuda ega piimanõusid küürida. Ja kui ta natuke hiljem pastori köögis kaupa tegi, ei julgenud ta «kellakapist» kõssatagi. Karja-Miina oli elanud vanas sulastemajas, Karja-Hiljale aga seati süng suurde kööki riistakapi taha. Võib-olla selleks, et noor inimene jumalasõnale lähemale jääks ja üksi hukka ei läheks. Juba samal õhtul seisis Hilja pastori suures söögitoas, käed viisipäraselt ristis, pea kummargil, ja kuulas, kuidas hallide juustega, kuid punetavate põskedega pastor palus enda, oma pere ja paljude tundmatute inimeste eest. Hilja ei mõistnud küll õieti paluda ega palvetada, aga kui ta uus leiva-isa ristiskäsi taeva poole hüüdis: «. . . ja armas jumal, tee, et meie Milla jälle paraneks ja terveks saaks, meil on tema pärast väga suur mure!» — siis õhkas Hiljagi kõigest südamest, sest talle meenus haige vend. Alles järgmisel hommikul uut ametit vastu võttes sai ta teada, et oli palunud ühe oma hoolealuse eest: Milla oli pastorimõisa äsjapoeгинud lehm, kes põdes udarapõletikku.

Neli lehma noorel tervel inimesel toimetada — tõepoolest, mis see ära ei ole! Pastorimajas polnud ei pirisejat pisiperemeest ega sadat sorti pudulojuseid. Põllud-heinamaad olid poolemehe mureks. Hilja uskus, et tal palju aega üle jääb.

Et jalavaeva kokku hoida, püüdis ta kõik neli punikut korruga põllule viia. Lapanud rasked ketid kimpu, heitis ta ühe kummalegi õlale, võttis ühe kummassegi käevangu, seadis lehmad kõndima paaristikku üksteise järel ja hakkas vapralt astuma. Algul polnud vigagi. Olgugi et loomad ei marssinud just ühte sammu — järele tulid ometi kõik. Aga niipea kui jõuti orasepõldude vahele, läks mölluks lahti. Mitte kuidagi ei mõistnud Hilja veistele selgeks teha, et õnnistatud orast ei tohi maha tallata ega suhu ahmida. Ta meelitas, vissitas, kärkis ja taples, rapsis kettidega ja tiris peopesad nahatuks, lõpuks nuttis ja vandus, nii et taevas läks mustaks. Kõik asjata. Üks lehm kiskus paremale, teine tiris vasakule, kolmas jooksis ette, neljas sirutas sõrad vastu ega tahtnud üldse edasi tulla. Lõpuks virutas Hilja sassiläinud ketipuntrad maha ja kihutas lehmad enda ees minema. Need aga jooksid üle orase, jättes rajad järele.

Ruttu sai Hiljale selgeks, et kui pole küllaldaselt jaksu, peab olema kiireid jalgu. Ta hakkas lehma paarikaupa põllule viima ja sealt tagasi tooma, kuigi see oli tüütu ning võttis palju aega. Et koduste töödega toime tulla, laskis ta ikka sõrki. Õnneks oli ta sellega juba Sõõrul harjunud nagu sellegagi, et igakord polnud mahti söögiajaks jalgu laua alla torgata — tuli pista leivapala taskusse ja minna. Ja õieti oli seegi õnn: polnud karta liigset ümarust. Ainult heinaajal poolemehele koormat teha aidates tuli seda kahetseda: polnud õiget raskust, mis hangutäie kinni oleks vajutanud.

«Nagu kaerakest — kerge ja valge,» muheles pastori poolemees koormale heidetud sületäit hanguga kohale patsutades. Ta tegi seda ikka kannatlikult, nagu keksiks koorma otsas ta oma tütar. Ja Hiljagi tundis, et see halli habemekõndiga vimmas vanamees on talle nagu isa. Palju ta küll ei kõnelnud, kuid vaikideski näis tähelepanelik ning muhe. See-pärast lippas Hilja teda ikka aitama, kui vähegi mahti leidis.

Tuli parmude ja kiinide aeg. Nagu sumisev mesilaspere tõusis alt jõe poolt, niipea kui laudalõhn põllule jõudis. Ja juba enne keskhommikut tantsisid lehmad ümber vaiade. Juhtus sedagi, et vaevalt jõudis Hilja põllult tagasi, kui proua rõduaknal kiljatas:

«Hiljah! Millah tuleb!»

Muidugi — kõige ees Milla, see põrguline! Teravad sarved püsti nagu heinahangu piid, maani ulatuv udar kahele poole lotendamas, jooksis ta ümber vaia, kiskus ja rebis, kuni sai selle viltu, ja tõmbas siis ühe ropsuga rõnga üle vaiaotsa. Pistis läbi heina jõeale või otse koju. Ja siis ei võinud enam teisedki rahulikult süüa, vaid tõstsid sabad selga. Olid küll pastori veised, kelle eest oli palutud ja palvetatud, kuid ometi hullumad Sõõru õpetamata elukatest. Kui nad vaia välja ega rõngast üle lotsitaotud vaiaotsa ei saanud, kiskusid ketid puruks. Alalõpmata pidi Hilja vanu ketijuppe traadiga ühendama. Sõrmed, mis Sõõrul niisama oma lõbuks olid õppinud pehmeid korvivitsu punuma, pidid nüüd kasutama tange ning pöörama tugevat traati. Ei pastori taskus ega kirikus kassas olnud nii palju raha, et oleks võidud osta neli uut lehmaketti ning tugevat raudvaia.

Kõige peale vaatamata nägi, kuulis ja õppis Hilja nüüd siin Udupeal mõne nädalaga rohkem kui Sõõrul mitme aasta jooksul. Juba pastoraat ise oli midagi ettekujutamatu, otsekui hirmutav-salapärane tondiloss hiigelpuude varjus. Iialgi ei paistnud selle sünge maja akendes päike ega näidanud tolmukorra paksust, mis kattis kulunud vaipu ning tuhmunud kardinaid. Nagu vaim liikus neis hämarais tubades kõhn raskelt hingekiskuv astmahaige proua. Kadedalt vaatas ta edasi-tagasi lippavat karjatüdrukut ja ohkas:

«Küll Hiljah on õnnelik... ta võib joostes trepist üles tulla.»

Hiljale tundus, et kõige heledam koht selles suures majas on köök. Köögis läikisid kastrulid, potid ja pannid; pliidi all praksus kodune tuli. Köögis segunesid kõiksugu head lõhnad. Köök tundus mugavam ja kenam isegi Beti toakesest köögi kõrval, sellest teenija «kellakapist», mille järele Hilja igatsused olid käinud.

Üsna varsti taipas Hilja, missugune õnn see oli, et teda sulastemajja magama ei pandud. Püüdes igal vabal silmapilgul vähendada vana krõmpsukuivanud Beti jala- ja käevaeva, õppis ta köögis supile tummi keetma, praadi kastma, munavalget vahule lööma. Peagi sai talle selgeks, kuidas sakstele lauda katta, kustpoolt praadi pakkuda ja kustpoolt tühjad taldrikud ära korjata. Ja nii juhtus mõnigi kord, et Karja-Hiljast sai toatüdruk. See tundus Hiljale nii lõbus, et ta lauda koristades kord söögitoas laulu trillerdama pistis. Sedamaid ilmus aga tagaruumidest lõõtsutav proua:

«Hiljah, sa unustad... meil on... raadio.»

Raadio oli pastoraadis tõepoolest olemas, kuid see vaikis nagu kõik selles sünges majas. Hiljagi suu õppis kodus vakka seisma, seda valjemini hõiskas ta kaugel põllul ja jõe ääres, kus käidi lehma jootmas. Hilja ei hoolinud sellest, kas ta laulu püüavad kinni rukki- ja nisupõllud või kostab see alevisse. Harjunud metsas hõiskama ja Sõõru põldudel-heinamaadel lõõritama, laskis ta siingi häälel heliseda. Ent siis juhtus, et vana naljakas köster, kes armastas viljaväljade vahel hulkuda, kuulis seda lõõritamist. Ta käänas pea viltu, kuulas, kuulas... ja jäi ootama, kuni lõunalüpsilt tulev tüdruk lähemale jõudis. Siis küsis:

«Kuule, laps, kas sa ei tahaks kirikusse laulma tulla?»

Kirikusse laulma? Hiljal jäi imestusest hing rindu kinni. Ainult mõned korrad oli ta leidnud mahti kirikusse minna ja ikka pidanud sealt enne lõpukoraali lahkuma. Ent mitmel õhtul oli ta kuulatanud, kuidas vana köster üksi tühjas kirikus orelit mängib. See oli midagi imelist. See meenutas päikeselaike koduste haabade all, tuttavat tuuleõhku metsalagendikkudel ja seda võimast müha, mis sügiseti kohises üle puude latvade. Kirikuukse läheduses jämeda vahtratüve varjus oli Hilja seisnud ja lasknud orelihelistest end kaugele kanda. Kas ta nüüd võis minna neile päris ligi, ühendada oma hääle nendega?

Jah, vana kulupealine veidrik tahtis seda. Ja Hilja läks. Soojal valgel suveõhtul, kui lehmad juba mäletsesid laudas, küüris ta jalad puhtaks, pani saapad jalga ja ruttas jahedasse kirikusse. Ta seisis ülal kooril, suunas pilgu üle tühja kiriku altaripeildil ristilöödu poole ja hõiskas koos oreliga:

«Kõik taevad laulvad Jehoovale kiitust
ja nende hääl käib üle maa.
Kõik orud, metsad, mäed ja mered —
eks nende laulu kuule sa...»

See oli nagu suur püha. Kuid pühad lõpevad ruttu. Juba samal esimesel öhtul, kui Hilja joovastuses kirikust väljus, ragisesid põõsad ja huaristid kahtlaselt. Teisel öhtul liikus kiriku uste ja akende taga hiilijaid nii rohkesti, et kõik ei jõudnudki õigel ajal hauahekkide varju põgeneda. Ei jõudnud või ei tahtnud. Rahulikult ja uhkelt jalutas kalmistu peateel kaupmees Treipulga koolitatud tütar Inna. Pea püsti, liikus ta värava poole, nagu poleks tal mingit pistmist vana narrika kõstriga ega selle armualusega. Aga ometi sai pastor just Inna isa, kirikuvöörmünder Treipulga kaudu asjast haisu. Juba järgmisel päeval võeti veidrik kõster koos «lauljannaga» kogudusetoas pihile.

«Mis! Mis peavad mu kõrvad kuulma!» vehkis kiiresti ärrituv kirikhärra kätega.

«Tahtsin ühel pühapäeval teha kogudusele väikese üllatuse,» seletas kulupealine kõster alandlikult, kuid valas niisuguse seletusega ainult õli tulle.

«Üllatuse — karjatüdrukuga! Pastori enda karjatüdrukuga!» vehkisid vanamehe käed veelgi kõrgemale.

«Ta laulab nagu ööbik,» kinnitas kõster.

«Kuulete, mis ta räägib — ööbik!» hüüdis pastor kogudusetoa tumeda lae poole. «Kas Udupeal teist ööbikut pole!?»

Kõstri paks alahuul langes ripakile. Hiljale sai selgeks, et ristilöödud lunastajal pole mitte ükskõik, kes laulab talle orgudest, metsadest, mägedest ja meredest. Ei kõlba selleks karjatüdruk. Võib-olla just sellepärast ei kõlba, et tuletab meelde lauta, söimi ja sõnnikulehka.

Hilja ei läinud enam kirikusse laulma. Isegi põllul ei tahtnud ta pärast seda pahandust lauluga loojat kiita. Kuid öhtupalvustest ei saanud ta kõrvale hiilida. Olgugi et ta hing oli täis trotsi ja suu tumm, pidi ta igal öhtul seisma Beti kõrval pastori suures söögitoas ja langetatud silmil kuulama, kuidas härdusest vöbiseva lõuaga pastorihärra palus oma sisseminemise ja väljatulemise eest, oma koja, ümmardajate ja lojste eest, väikese Eestimaa eest, kus asus ta koda, ja suure Saksamaa eest, kus asusid ta kahe poja kojad. Mõnikord, kui pastor hoogu sattus, paluti ka kaupmees Treipulga, parkal Tõnni ja apteeker Ilvese eest, kuid mitte iialgi kurtumma kingsepa ega tema lombaka õe eest.

Et Hilja palvuste ajal trotslikult omi mõtteid mölgutas, ei pannud ta tähele, millal üks uus nimi esmakordselt pastori eestpalvesse sigis. Aga kui seda öhtust öhtusse üha tungivamalt ja nõudvamalt jumalale meelde püüti tuletada, hakkas Hiljatki huvitama see võoras mees, kelle tervise, õnne ja ettevõtmiste eest vana pastor nii südant valutas. Köögis küsis ta Betilt:

«Kes see Hitler õieti on? Mina niisugust meest siin alevis ei tea.»

Beti vangutas laitvalt oma väikest tutiga linnupead ja noomis:

«Kulla laps, kuidas sa nii . . . Kas sa siis ajalehte ei vaata?»

Ajalehte? Muidugi ta vaatas, kui aega juhtus olema. Võttis söögitoast laualt saksakeelsete ajalehtede seast «Päevalehe», heitis pilgu ühele leheküljele, luges mõned pealkirjad teiselt leheküljelt, mõned kuulutused kolmandalt ja heitis jälle tagasi lauale. Või Betigi seda rohkem vaatas!

Siiski. Beti teadis seletada, et sedapuhku ei palunud pastor mitte mõne kirikukoguliikme ega ka säärase mehe eest, kelle proua pastoraadis kohvil käib, vaid hoopis inimese eest, kes tahab päästa suure saksa rahva häbist ning alandusest ja juhtida õnne- ning kuulsusetele. Hilja mõistis, et temagi peaks niisugusele õilsale inimesele õnnistust paluma, ja

küllap ta oleks seda ehk teinudki, kui ta hing poleks juba lapseast peale olnud nii kalestunud ja nüüd pealegi trotsi täis. Seepärast seisis ta palvustel nagu väike variser, silmad maha löödud, kuid hing liikumatu.

Varsti selgus, et taevased väed polnudki Udupea pastoraadist kerki-
vaid palveid kuulda võtnud. Hilja sai Betilt teada, et «vastased jõud»
olid Saksamaal suure ja õilsa mehe läbi kukutanud. Säärane sõgedus ei
võinud jääda karistamata. Enne lõunalauda istumist ajas kühmuvaaju-
nud vana pastor end sirgu, lõi rusikaga lauale, nii et toidunõud klirise-
sid, ja hüüdis ähvardavalt:

«Jumal elab veel!»

Hilja ei olnud selles kuigi kindel. Elav jumal oleks pidanud nägema
ja leevendama seda viletsust, mis pidevalt pesitses Hundimäe metsa-
majakeses. Kuigi Hilja viibis sellest eemal, ei saanud ta seda unustada.
Iga kuu lõpul ilmus ema ja kõneles aukuvajunud silmi pühkides En-
nust, kes ikka veel ei saa jalgu alla. Ainult karkudega võis ta vaevaliselt
edasi komberdada, küürus ja kössis nagu vanake. Alaliselt piinasid teda
valud, nii hirmsad, et poiss kiristas hambaid. Emal ei tulnud üksnes
kahe inimese leiva ja riiete eest hoolitseda, ta pidi ostma ka kallist
rohtu, mürki, mis poja valusid tuimendaks. Ja kui Hilja nägi ema nutu-
veel silmi, kui ta märkas, kuidas ema oli kokku kuivanud nagu tühi
kõdrake, ei suutnud ta teisiti, kui et pistis teenitud kroonid ema pihku.

Ometi oli tal oma esimesest rahast nii kahju, et oleks kas või ulgunud.
Hiljem harjus ta teadmise, et ei tohi palka enda jaoks arvestada ega
ära kulutada, et seda on kodus vaja. Siiski ei suutnud ta surmata sala-
igatsust kord poodi minna ja endale midagi osta. Kõigepealt tahtis ta
kingi, ilusaid kõrgekontsalisi kingi, nagu kandsid kõik Udupea tüdru-
kud, kui pritsimajas tantsimas käisid. Lõpuks rääkis Hilja sellest ääri-
veeri emalegi. Ema otsekui kohkus:

«Helde arm — sina mõtled tantsupeole, aga sellele sa ei mõtle, kuidas
meie seal...»

Siis püüdis Hilja õiendada:

«Ma pean riideid muretsema, muidu jään varsti päris paljaks.»

«Võiksid Betilt või proualt küsida, küllap annavad mõne hilbu,» arvas
ema.

«Ei, ma ei taha nende hilpusid, ma teenin ise!» jonnis Hilja.

Siis tõstis ema põlled silmadele ja ahastas:

«Näe, eks lähegi täide, mis ennustati, et sul on kivine süda. Ei see
tunne õearmu!»

Kivine süda... Jah, küllap tal oli kivine süda. Ainult et see põletas
rinnus, nagu oleks seda kaua hoitud elusas tules. Ja kui Hilja pilk langes
ema paljastele jalgadele, tema mudastele varvastele, mis paistsid kehva
seelikusaba alt, siis sisises see tuline kivi tema rinnus ja pressis nii hirm-
sasti, nagu tahaks ta pooleks prahvatada ja põuest välja lennata. Hilja
jooksis kööki, otsis peidupaigast oma kroonid ja toppis need ema kare-
dasse pihku. Koos läksid nad apteeki ja ostsid vennale valuvaigistavat
mürki. Ema maksis ja peitis ülejäänud raha viimse sendini ninarätiku-
nutsakus oma põue. Kui ta varsti pärast seda lahkuma hakkas, oli Hilja
kivisüda juba jahtunud ja külm.

«Aga ma pean ikkagi kokku hoidma, ema,» julges tüdruk tingida.
«Kuidas ma siis muidu leeri pääsen!?»

«Nojah, eks sa siis hakka vähehaaval pealegi koguma,» nõustus rahu-
likuks muutunud ema. «Ega ma nüüd enne tule, kui just kuidagi enam
ei saa...»

Ta ei tulnudki. Palgapäeval ostis Hilja endale mustad looduskid, nagu olid arsti toatüdrukul Epul. Kuid rõõmu ta sellest esimesest ostust ei tundnud. Ainult korra proovis ta köögis kingi jalga, seejärel peitis kingakarbi kaugele sängi alla. Aga ükskõik kui kaugele ta kingad ka lükkas, ikkagi jäid need otsekui elavateks süüdistajateks. Hilja ei saanud enam õiget und, ja nii juhtus, et ta nende ilusate, ammu igatsetud kingade pärast nuttis võõrasse padjasse valusaid pisaraid. Kui ema ka järgmisel palgapäeval nähtavale ei ilmunud, hakkas kivi Hilja rinnus jälle nii valusasti hõõguma, et ta jooksis postkontorisse ja saatis koju poole palgast. Poole, sest ema oli ju lubanud, et ta vähehaaval leeri jaoks võib koguda.

Niiviisi lunastas Hilja küll kingaostusüü, kuid ta hing pakitses edasi. See oli tuttav pakitsus, sama pressiv igatsus, mis sundis teda kord salaja Sõõrult põgenema, et vargsi mõne minuti koduust vaadata. Nüüd oli kodu liiga kaugel, ta ei tohtinud niisugusele varastatud külaskäigule mõeldagi. Et koduigatsuses kuumavat südant jahutada, jooksis ta ühel päeval alevist välja, sinna, kus kõssitas väike «tindipotisaun». Minekuks leidis põhjuski: ta tahtis näha, kuidas tindipotitädi põrsas kasvab. Kuid tuttava kaevu juures ei seisnud sõbralik naine, vaid põrnitsev poiss.

«Joss! Sina siin!» hüüatas Hilja rõõmsalt.

«Ja mis siis?» küsiti süngelt.

«Sa elad Udupeal?»

«Ja mis siis?»

«Selles majas?»

«Ja mis siis?»

«Sa polegi linnas?»

«Ja kelle asi see on?»

Hilja vahtis poissi pärani silmil. Äkki taipas ta, et Joss ei taha teda enam mäletada ega tunda. Ta pööras poisile selja.

Otsekui tasuki lapsepõlvesõbra kaotuse eest leidis Hilja varsti Udupealt esimese sõbratari.

Surnuaia lõunanurgas, üsna pastoraadi lähedal oli hauaküngas, kus alati õitsesid lilled. Põllule minnes ja sealt tulles möödus Hilja tihti sellest hauast ja ikka märkas ta seal mõnd uut armastusemärki. Kord põlvitas haa ääres tüdruk ja nuttis. Kui Hilja vaikselt mööduda tahtis, tõusis tüdruk ja astus sammu Hilja poole. Siis märkas Hilja, et tüdruku üks jalg on teisest lühem ja peenem, et ta lonkab. Hilja ei saanud edasi minna, ta ei suutnud oma terveid jalgu kergitada, ta vahtis kurtumma kingsepa õde, keda ta seni ainult eemalt oli näinud.

Tüdruk lükkas sõrmedega üle põskede, pühkis ära pisarate jäljed ja naeratas.

«Kelle haud see on?» julges Hilja küsida.

«Siin puhkab minu ema,» ütles tüdruk.

«Kas juba kaua?»

«Juba kakskümmend üks aastat. Ta suri siis, kui ma sündisin.»

«Sa pole teda siis ju üldse näinud!» kokkus Hilja.

«Mul on tema pilt,» vastas tüdruk ja seletamatu sära valgustas tema tumedat kõhnavõitu valulikku nägu.

«Minu isa suri juba enne minu sündimist. Mul pole temast piltigi,» tunnistas Hilja ja see oli esimene kord, kus ta võhivõõrale rääkis oma isast. «Ma ei tea sedagi, kuhu ta on maetud.»

Tüdruk sirutas käe, tõmbas Hilja lähemale ja ütles:

«Istume natukeseks siia pingile.»

H. Laretei

Vanad laevad (Linoollõige) 1966

Nad istusid, kuigi Hiljal oli rutt.

Liidi jutustas, et tal pole maailmas kedagi peale kurttumma venna. Kuid ta ei kurtnud, vaid naeratas nukralt:

«Mida rohkem inimesel on, seda rohkem on tal ka muret. Aga näe, mina olen niisugune laiskvorst, kes ei taha muretseda!»

«Siis oled sa samasugune nagu mina!» vastas Hilja ja tal oli korraga väga hea meel, et see haige jala ning kannatava näoga tüdruk ei ohkinud ega sallinud muret.

Sügis tuli vihmane ja vilu. Pastori vana reisimantel ümber, hulkus Hilja loomadega lagedatel tühjadel põldudel. Vinges tuules vihmaraabinat all kõssitades igatses ta tagasi Sõõru karjapäevi varjavate küüniräästaaluste ja laiaoksaliste kuuskedega. Siin polnud ühtegi küüni, ühtegi kuuske, ainult mõned säbrus okstega kased ja madalad vett tilkuvad pajupõõsad jõe kaldal. Vägisi eksles Hilja pilk lähima majakese poole. See oli väike veider «tindipotisaun», mis teiselt poolt jõe paistis. Jämedast paekivikorstnast immitsev suitsuvine valgus laiali ning laskus alla heinamaa poole. Hiljale tundus, nagu tõukaks keegi teda sauna suunas. Kuid ei! Loomad ei püsiks ja sügisene jõgi oli lai. Õnneks.

Hilja teadis nüüd juba ammugi, et Joss kaabib vasikanahku vana Tõnni parktoas, jõeäärses «vabrikus», seesama Joss, kes unistas kauge-test maadest ja linnadest, seesama Joss, kelle sõrmed olid iga asja peale osavad. Nüüd olid poisi käed paistes ja sõrmed jämedad parkvees ligunemisest. Olgu! Kaapigu ta kas või eluaeg seal lobudikus vasikakarvu või ligunegu ise tõrres — see ei läinud Hiljale enam põrmugi korda. Ainult... miks oli ta just selle naise poeg, kes teda emalikult oli aidanud, miks elas ta tema «tindipotisaunas»? Miks võttis ta Hiljalt selle ainukese koha, kust kerkis koduhõngu, ja inimese, kellele oleks tahtnud vahetevahel otsa vaadata!? Ja olgugi et Hilja endale oli töotanud olla uhke ning vahva, oli tal raske hoida pead püsti. Nii nagu ta kord vargsi puu taga seistes igatsevalt oli vaadelnud suletud koduust, nii kippus ta pilk nüüd üle jõe sinna, kust immitstes nõrka suitsuvinet. Kuid see suits ei soojendanud, ja Hilja tundis, kuidas mitte üksnes ta ihu, vaid ka hing lõdises sügisese niiskuses ja külmas.

3

Kõik talved olid Udupeal ühesugused pikad ning igavad.

Lehmad tammusid laudas sõime küljes, mäletsesid ja magasid. Hilja kammis neid, kohendas asemeid, pidas oma riigi eeskujulikult korras. Kui aega üle jäi, seisis ta mõnikord pika paekivist lauda taga ja vaatas, kuidas alevi peatänaval voorisid inimesed, jooksid ja kilkasid koolilapsed, sõitsid Sooveskilt tulevad talumehed kotikoormatega. Ent tuisu ja pakasega oli mõnusam soojas köögis lüpsikorda oodata. Aega olles kodus ta prouale kampsuni, siis ka Betile ja lõpuks lõngajääkidest endalegi — kuid ikka veel ei vajunud lumi kokku ega tulnud kevad. Hilja käis vargsi alevi raamatukogus, tõi sealt «Tõe ja õiguse», mida Liidi talle oli soovitanud, peitis sängi teki alla, ja kui lauta läks, võttis kaasa. Seekord tegi ta laudas kõik üks-kaks-kolm, istus siis heinahunnikusse ja asus lugema. Kohendades jalad seelikusaba alla, kaapis ta heinu enda ümber ja hakkas neelama ridu, lehekülgi, peatükke. Kui lõpuks taipas tõusta ja kööki joosta, hüüatas uksele vastutulev Beti:

«Uih! Pidin just otsima tulema. Mis seal oli, et sa nii kaua...?»

«Ei midagi!» ühmas Hilja punetavaid sõrmi hõõrudes. «Tasusin asemeid — see Milla ju ladistab nii et . . .»

Enam ei julgenud ta rohkem kui ühe peatüki igal laudakorral lugeda, sedagi püstijalu, ühes käes hanguvars, teises raamat. Toas lugemisele ei võinud mõeldagi — palka ei makstud ometi selleks! Ennem siis juba selleks, et ta Beti ja proua abil õpiks osa võtma teiste inimeste rõõmudest-muredest, aitaks läbi sõeluda kõik alevi uudised, kõik niisugused tähtsad sündmused, nagu pritsimeeste pidu, omakaitse paraad ja Treipulga Inna õnnetus. See viimane vapustas prouat sügavasti. Rikka Treipulga ainus tütar oli pidanud mingi salapärase haiguse pärast keskkooli viimasest klassist ära tulema — vaene laps!

Lõpuks ometi hakkasid ukseesised lirtsuma, kollased jääpurikad laudaräästailt kukkusid alla. Jõudiski kevad.

Ühel päikeselisel päeval läks Hilja Treipulga poodi, mis kaupa täis akendega uhkustas üsna kirikuvärava lähedal. Hilja tahtis kleidiriidet. Ta laskis paksusest ägiseval Treipulga mammil näidata kõiki kangarulle, laskis tal neid ubida kõrgetelt riulitel alla letile, uuris ja pidas aru ega teinud väljagi kaupmeheproua vihasest näost. Ta ei tulnud ju võlgu paluma, ta tahtis osta puhta raha eest, ta isegi ei ohanud «Kui kallis!» ega tinginud «Kas odavamalt ei saaks?». Pealegi ei käinud ta mitte iga päev poesaksu tülitamas. Kas ta siis ei võinud nautida kõiki mõnusi, mida pakkus kleidiriide ostmine!?

Lõpuks käskis Hilja endale mõõta kolm ja pool meetrit helesinise põhjaga sitsi — see pidi küll hästi sobima tema näojume ja vahakarva juustega. Edaspidi tahtis ta muretseda ka valged sokid ning tenniskingad, et oleks kõik nagu teistel tüdrukutel.

Kleidiriide viis Hilja arsti toatüdruku Epu kätte õmmelda. Sel oli õmblusmasin ja luba endale õmmelda. Poolsalaja säristas ta siis tuttava-telegi.

Epp vaatas riidet, kiitis Hilja maitset, kuid ütles:

«Las ma tõmban su hiiresabad ka maha, need on ammugi ajast ja arust.»

Epp ise kandis «poisipead» nagu tõeline alevipreili. Ta oli üle kolmekümne, lopsakas, klaari ümmarguse näoga tüdruk. Riides käis ta nii, nagu oleks ta arsti proua, mitte selle teenija. Juba mitmendat aastat saksu teenides ja öösiti õmblusmasinat säristades oli ta mõistnud endale isegi pangaraamatu soetada, mille salapäraseid kaasi ta ka Hiljale näitas. See kõik tekitas Hiljas imestust ning aukartust. Ta oleks ehk kohe Epu nõu kuulda võtnud, kui Epp tema ilusaid patse hiiresabadeks poleks nimetanud. Nüüd ütles ta ei. Ei! Aga kui Epp iga proovi ajal kinnitas, et uus kleit alles siis õigesti mõjule pääseb, kui «lokid vabalt nägu raamivad», jäi Hilja lõpuks nõusse ja laskiski patsid maha lõigata. Pärast seda ei julgenud ta kaua rätti peast võtta. Kui Beti ja proua siiski ta patust teada said, pidi ta peaaegu koha kaotama. Teda päästis ainult see, et ta seni viks laps oli olnud ja edaspidi veelgi viksim töötas olla.

Et pastoraat asus otsaga vastu surnuaeda ja kirikla põllud algasid kohe surnuaia tagant, õppis Hilja aegsasti tundma seda salapärast liikumist, mida võis õhtuti näha surnuaia varjuliste puude all. Seal põõsaste ja haudade vahel ei kõndinud vaimud, vaid elavad inimesed, poisid ja tüdrukud, kes sosistasid armusõnu, kihistasid naerda või vaikisid salapäraselt. Ei pastor, proua ega Beti läinud neid ära ajama, hurjutama ega keelama. Võib-olla poleks nad keelanud Hiljatki, kui sel oleks

tulnud mõttesse mõne poisiga kiriku ümber jalutada või pöösastes sosistada. Kuid alevi polnud ühtegi poissi, kes pastori karjatüdrukut surnuaeda oleks kutsunud.

Sellest hoolimata tundis ja teadis Hilja ammugi kõiki alevi noori, kõiki poisse ja tüdruke; teadis isegi, kes kellegagi «käib», kes keda maha on jätnud või üle võtnud.

Alevi printsessiks peeti Treipulga Innat, sedasama kaupmehes kirikuvõõrmündri tüdruku, kes salapärase haiguse tõttu keskkooli lõpetamata pidi jätma. Kui Inna oma puhast tõugu mopsiga läbi alevi bussipeatusesse jalutas, sirutasid eided kaelu ja sosistasid:

«Sa helde arm — nagu lillevars!»

Lilleõiega Innat siiski ei võrreldud, võib-olla seepärast, et näolapp tal liialt ta lemmikmopsi omaga sarnanes. Kuid keha sihvakus, lakk-kingad ja kitsas seelik tähendasid Udupeal hoopis rohkem kui sile näolapp. Kui pritsimajas pidu peeti, keerutas Inna vahetpidamatult tantsupõrandal. Polnud vist alevi poissi, kes poleks heitnud silma Innale või tema papa talurahvakauplusele, mille ees tihti seisis alevi ainus auto — suur punase kastiga veok. Inna ei andnud korvi kellelegi, kuid kõige meelsamini tõusis ta siis, kui tema ees kummardas apteeker Ilvese vanem poeg Rolf. See oli kõigiti loomulik, sest nende vanemad elasid naabritena ja nad ise olid mitu aastat koos õppinud.

Kõike seda ja veel palju muud poleks tarvitsenud pastori karjatüdrukul üldse mitte teada. Ent mis võis ta parata, et tal olid kõrvad kuulmiseks ja silmad nägemiseks?

Hea, kui kõik oleks piirdunud kuulmise-nägemisega, aga ei. Ta pidi kõigest natuke osagi saama.

Kord tuli Hilja tagapõllult lõunalüpsilt, kaelkoogud üle õla, varvaste vahel kasteheina õieebemed. Päike lõõskas kollendava rukkipollu kohal ja tuuleõhk pidas hinge kinni. Rukkipollu ääres seisis apteekri Rolf, valge panamasärgi käised üles kääritud, punakaskuldne juuksepahmakas vasakul kõrval.

Hilja tahtis uhkest poisist sõnatult mööduda, kuid see noogutas tuttavlikult:

«Tere, Hilja!»

«Tere!» vastas Hilja edasi astudes.

«Kas nii kiire?» küsis Rolf.

«Jah. Piim tuleb jahtuma panna.»

«Ega ta kohe hapuks lähe.»

«Läheb küll!»

Vahetanud kaelkoogud teisele õlale, lisas Hilja sammu.

Teisel päeval märkas ta Rolfi juba lõunalüpsile minnes. Rolf liikus rukkipollu ääres, aeg-ajalt seisatades ja rukki poole küünitades. Mõnikord astus ta rukkisegi ja Hiljale tundus, nagu nopiks ta rukkipeadest ivi. Kui Hilja lähemale jõudis, naeratas noormees ja ütles nagu eelmiselgi päeval:

«Tere, Hilja!»

«Mis te siin teete?» imestas Hilja.

«Näete,» sirutas Rolf käe ette, «hoolitsen, et te ei sööks mürgist leiba — korjan tungalteri.»

Ta astus rukkist välja, et näidata, palju juba oli kogunud kõveraid musti sarvekesi, mis kasvasid rukkipeades kollaste ivakeste kõrval.

«Papal läheb neid vaja,» seletas ta tõsiselt ja küsis, kas Hilja ei tahaks teda aidata, ka mõne peotäie tungalteri korjata.

Apteekri poja soov oli nii naljakas, et tegi Hiljale lõbu. Mis küll juhtuks, kui ta heidaks kaelkoogud lüpsikutega maha ja hakkaks rukkist tungalteri noppima!

«Ja mis ma siis kodus ütleksin? Beti ju ootab.»

«Ütle, et lehmad olid lahti tõmmanud,» õpetas Rolf.

«Nad tõmbavadki lahti, kui ma kohe ei lähe,» naeris Hilja poisist möödudes.

Poiss hüüdis:

«Oota! Ma tulen siis, kui sul aega on. Ütle, millal?»

Hilja mõtles natuke.

«Kell kuus lähen lehma teise kohta panema, siis võiksin ehk...» arvas ta ja lippas minema, nii et lüpsiriistad tärisesid.

Määratud kohtamine! Ja veel kellega!? Alevi uhkeima poisiga, kelle tüdrukud näpuotsaga ära kastaksid!

Hilja küüris jalgu ja pani selga uue kleidi. Pool tundi tavalisest varem ruttas ta põllule.

Rolfi polnud. Rolf ei tulnudki.

Kuid järgmise päeva lõuna eel ootas Rolf ometi jälle rukkipollu ääres. Ta ütles kahetsevalt:

«Ma ei saanud eile tulla. Pidin papa eest apteegis olema... Kuula nüüd!»

Hilja leppis. Nad korjasid natuke tungalteri ja istusid siis põllupeenrale rukki varju. Rolf kurtis:

«See neetud mürgipood! Ma olen sest kõrini! Ja nüüd tahab papa, et ma Tartusse farmaatsiat õppima läheksin. Tuleb vist Ameerikasse tädi-mehe juurde pörutada — ta on mul seal marurikas.»

Hilja peitis varbad paremini kleidisaba alla. Tartust ei mõistnud ta head ega halba mõelda, veel vähem Ameerikast. Mõtles üksnes seda, et tema küll võõrsile minna ei tahaks, isegi siis mitte, kui peaks hommi-kuust õhtuni mürgipoes istuma.

«Tead, mis mind huvitab?» küsis Rolf pruune silmi pilutades ja Hiljale niiviisi otsa vahtides. «Muusika! Muusika on minu hing,» sosistas ta salapäraselt. «Mõistad sa mind?»

Hilja ei vastanud.

Rolf nihkus Hiljale lähemale.

«Sina ju ka armastad muusikat. Ma kuulsin, kuidas sa möödunud suvel kirikus laulsid.»

Sõrmed Rolfi peos, tundis Hilja, et kogu taevaalune on täis muusikat, imeilusat salapärasest muusikat.

Rukki tuline hingus põletas pealage ja kaela. Rolfi üks käsi tõmbas Hiljat enda poole, teine kergitas ettevaatlikult ta lõuga. Hilja ootas kinnisilmi... ootas esimest suudlust. Aga niipea kui Rolfi huuled puudutasid ta suud, sähvas Hiljale meelde, et ükski korralik neiu ei luba end nii kergesti suudelda. Ta tahtis Rolfi eemale tõugata. See aga surus teda kõvasti enda vastu, sosistades tuliselt:

«Kallis! Kuule nüüd... Mis sa ometi, Innakene!»

Hilja hingamine katkes. Järgmisel silmapilgul viskus ta nagu vedru poisi haardest välja. Rolf jäi hetkeks põllupeenrale põlvili, siis tõusis ka tema. Nad vahtisid sõnatult teineteisele otsa. Äkki vabanes Hilja kangestusest, haaras maast kaelkoogud ja pistis jooksu sennapoole, kus teda ootasid ta truud lehmad. Ta petetud hing oli põletavat tuld täis, kuid polnud teha muud kui kükitada lehma alla, võtta lüpsik põlvede vahele ja panna käed tööle. Lehm tundis, et midagi on korrast ära, vaatas ta-

gasi, vehkis sabaga, kergitas hoiatuseks jalga ja andis äkki niisuguse hoobi, et piim lüpsjale näkku lendas. Hilja ei haaranud kaelkookusid ega hakanud Millat peksma. Ta laskus näoli sinnasamasse pehmele ristiku-ädalale ja nuttis kõik tigiduse ning meelehärmi mullasse. Alles siis korjas ta lohkulöödud lüpsiku maast üles.

Uhke apteekripoeg ei tulnud enam tungalteri korjama. Mõnda aega polnud teda üldse näha, võib-olla pakkis salaja kohvreid, et sõita tädi-mehe juurde Ameerikasse. Aga enne kui ta seda jõudis teha, ilmus marurikas tädimees kogu oma perega tagasi sünnimaale.

Kui Hilja sellest esimest korda kuulis, mõtles ta ainult, et tulgu või mingi, mis see tema asi on. Aga apteeker Ilvese kälimees tuli niisuguse mürina ja kärinaga, et kõik, kes Udupeal elasid, pidid seda kuulma-nägema. Peaaegu parkümmend aastat tagasi oli ta siitsamast läinud vaese kõhetu veskipoisina, oma vanema venna äraaetud sulasena, nüüd aga ilmus ümmarguse härrasmehena ja hakkas kohe alevi taha Rotilagedale veskit ehitama. Ei mingit tuulikut ega ka vesiveskit, nagu ta vennal alevi lähedal jõe peal loksus, vaid moodsat aurupuhujat. Rotilagedal polnud ei mäge ega jõge, see oli jäätmaatükk männiku ääres «tindipoti-sauna» taga, kus alevi poisid käisid palli löömas. Nüüd hakkasid sinna voorima lubja- ja kivikoormad. Päevast päeva vurasid autod alevist läbi. Ühte uhiuut «Fordi» juhtis tulevase vabrikuomaniku Anton Siigi poeg Eerik. Kui see kahekümne kolme aastane šikk noormees pühapäeviti alevi vahel liikus, imepeen ameerika ülikond seljas ja fotoaparaat rihmaga üle õla, jäi neidudel hing imestusest kinni. Hiljagi kiikas seda ameerika imelooma vargsi laudanuka tagant, kuid leidis üsna varsti, et see pika kaela ja väikese naisenäoga poiss tuletab üsna kõvasti apteekri Rolfi meelde — ja sääraсте peale tuleb sülitada.

Ent kuulma pidi ta temast siiski.

Astmas hingeldav pastoriproua tundis hämarais tubades talumatut igavust. Et seda peletada, käisid Udupea proudad kordamööda talle alevi uudiseid kandmas. Niipea kui kohvikülalised paraadnast alla olid saadetud, ilmus hingeldav proua kööki, et Betile edasi anda, mis oli kuulnud. Kogu järgneva talve oli nüüd kõneaineks «ameeriklane» Siig, tema kivi-virnad ja lubjamäed, lauakoormad ja hiigelvabriku vundamendikraav. Rotilagedale pidi tulema vabrik, mis viib Udupea kuulsuse üle riigi. Omajagu põnevust tekitas seegi, et «ameeriklase» vabrik pidi välja suretama Udupea senise «jahuvabriku», sellesama veskiloksu, kus Anton Siig enne Ameerikasse sõitu oli töötanud.

«Nii et vend tapab venna?» imestas Hilja, kui proua ja Beti seda asja kõõgis arutasid.

Varsti kuulduski, et vanem vend oli käinud nooremat palumas, et see oma lubja- ja kivikoormad paneks maha Udupeast kaugemale, nii et tema veski võiks tasakesi edasi mägiseda. «Ameeriklane» aga naernud ja öelnud, et on küllalt kaua võõrsil veerenud, nüüd tahab kodus elada.

«Sa siis tahad mind, vana meest, hulkuma ajada?» imestanud vend.

«Misjaoks hulkuma?» imestanud «ameeriklane» omakorda. «Minu vabrikus jätkub tööd omadele ja võõrastele.»

«Palju sa mulle maksad?» tahtnud vanem vend teada.

«Kas on juba meelest, mis sa minule maksid?» küsitud vastu. «Prii lobi ja püksid!»

Esialgul ei tarvitsenud vanem Siig siiski neid pakkumisi vastu võtta. Ta võis veel mõnda aega oma Sooveskis edasi õiendada. Uuest vabrikust Rotilagedal polnud veel muud kui vundamendikraavid, mida usinasti

täideti maakividega. Kuid juba need kraavidki tegid endise veskipoisi Udupea tähtsaimaks kodanikuks.

«Pange tähele, nüüd hakkavad kõik kas või nahast välja pugema, et neid «ameeriklasi» õnge tõmmata,» ennustas Beti, kes igasuguse suurus peale vaatas natuke viltu, kibestunud inimese pilguga.

Beti ennustus läks peatselt täide. Juba teati, et Treipulgal peetud pidu, kus «ameeriklased» istunud aukohal.

«Kõik Inna vaibad olnud väljas — nagu näitusel!»

Inna vaibad! Jah, see oli üldiselt teada, et Inna, viks laps, kodus kaasavaraks vaipu, suuri villaseid «persia vaipu». Linnas oli ta käinud seda kunsti õppimas, linnast olid toodud ka isesugused raamteljed. Kaua aega kõneldi imestusega sellest villakoormast, mis jämedaks vaibalõngaks lastud teha. Kui palju ülikondi ja sukki-sokke sellest oleks saanud kududa! Juba sügisel Inna sünnipäeval näidati külalistele esimesi vaipu. Nüüd pandi need siis uuesti näitusele, et ka «ameeriklased» teaksid, kui virgad on Treipulga Inna sõrmed ja kui terane ta värvimeel.

Aga kui proua ja Beti seda arutasid, ei saanud Hilja jätta suskamata:

«Mis sest kõigest kasu, kosida ei julge teda siiski ükski poiss!»

«Miks? Nii rikas ja armas laps!» imestas proua.

«Poisid kardavad, et Inna läheb niisama paksuks nagu ta mamma. See olnud enne pulmi ka piibuork.»

Hiljal oli hea kahjurõõmutseada. Kuigi ta paistis praegu Innast ümargusem, polnud tal paksuksminekut karta. Treipulga mammist oleks võinud kolm Hilja ema teha või veel rohkemgi. Iga aastaga läks Treipulga mammi paksemaks, Hilja ema aga kõhnemaks. Ja kui tütred vanas eas ema moodi on, siis võis Hilja julgesti parastada.

Ent siiski pidi ka tema oma õnne eest hoolitsema. Pastori karjatüdurukul ei olnud küll «persia vaipu» ega muud rikkust, kuid õigus õnnele oli tal ometi ja sellest õigusest hoidis ta küünte ning hammastega kinni. Millal ja mismoodi see töötatud õnn kord müksima hakkab, seda ei osanud Hilja ette arvata, kuid usku sellesse ta ei kaotanud. Isegi siis ei kaotanud, kui nägi, kuidas «tindipoti» Joss hakkas arsti Epuga kõndima. Hilja teadis, et on Epu kõrval nääpsuke, ja miskipärast kippus ta uskuma, et see ongi põhjus, miks Joss teda ei vaata. Tööinimese silmis pole ju kiitsakal naisel õiget hinda! Vähemalt maal mitte. Ja mis see Udupeagi muud oli kui tükk munakividega sillutatud maad. Sellepärast polnud siin üldse mõtet rohkem aega viita kui leerini.

Aga leeri ta veel ei saanud, kuigi oli juba sellealine. Esialgu tuli veel endistviisi pastori Karja-Hiljaks jääda ja oma õnnejanu teiste õnne kumaga vaigistada.

Apteekri Rolf jalutas juba, värvimüts peas ja pael üle rinna. Pastori rukkipollu äärde ta enam kõndima ei tulnud, vaid liikus usinasti Treipulga Inna akende all. Kuid Innal oli nüüd oma «ameeriklane». Selle peen ülikond ja fotoaparaat tähendasid Inna silmis hoopis rohkem kui apteekripoja värvimüts ja paelad. Rahvas löksutas keelt ja pidas aru, kas pulmad tulevad enne vabriku õnnistamist või tehakse kaks pidu korraga. Kui Innalt seda küsiti, naeris ta salapäraselt:

«Teid oma jutuga! Ma praktiseerin Eerikuga inglise keelt. Haritud inimesel läheb keeli vaja.»

Kui nii, siis oli Inna küll usin õpilane, ta praktiseeris hoolega, ühtegi õhtut vahele jätmata. Ja kus oleks veel sobivam koht niisuguseks praktiseerimiseks kui Udupea surnuaias suurte puude all!? Hiljagi kuulis

kord surnuaiast läbi minnes, kuidas Inna enda kõrval kõndivale noormehele ütles:

«Söör Siig, it is veri pjuutõful tö-tei.»

Ja noormees vastas:

«Jes, it is, mai taarling.»

Nii kestis see hilissuveni. Inna õitses ning õppis innukalt inglise keelt, otsekui kavatseks temagi ükskord Ameerikasse sõita. Ent ometi ei edenenud keeleõppimine vist nii nagu vaja, sest ühel päeval levis alevis kõma, et noor «ameeriklane» sõitnud üksi ära. Samal õhtul lamas Treipulga Inna veres: kurvastuses või meeltesegaduses oli ta kääridega — imestati, miks just kääridega? — vasaku käe sooned läbi lõiganud. Kogu alev jooksis Treipulga maja juurde kokku. Vana Siig kihutas hiljuti ostetud musta limusiiniga kohale, kandis hingetu preili autosse ja sõidutas ta linna haiglasse.

Kõik need sündmused panid Hilja maailma elu üle pead vangutama. «Mida rohkem inimesel on, seda rohkem on tal muret!» — tööpoolest, imelikul viisil mängis õnn rikaste ning tähtsate inimestega. Sõoru Miljel oli talukoht ja mitu lehma, kuid õnne tal polnud ja ta käis kogu elu aja viltuse näoga ning hammustas õnnesärgis sündinuid. Ilvese Rolfil oli suur mürgipood ja värvimüts, kuid ta lonkis alevi vahel nagu peksasaanud peni. Treipulga Innal olid «persia vaibad» ja kõik, mis ta papi-mammi oma talurahvakauplusega kokku olid jõudnud kaapida, kuid siiski lõikab ta käesooned läbi ja laseb end verest tühjaks... Liidil pole muud kui kurtumm vend ja haud, mille peal võib kummuli nutta, kuid ometi käib ta nurinata oma teed, käib liibates oma käimisi ning ohkab rõõmsalt: «Küll on õnn, et lastehalvatus mu mõlemaid jalgu ei rikkinud!» Ja Hilja võib talle kinnitada, et see on tööpoolest õnn, suur õnn, kui inimesel on ükski jalg terve ning tugev, nii et ta saab sellele kindlasti toetada ega tarvitse ööd-päevad lamada ja valudes vaevelda.

Kui rumalad on küll need, kes ei näe seda, mis neil on, ega usu sellesse, mis võib veel tulla! Nad ei viitsi vaeva näha ega õnne eest võidelda. Tema, Hilja, uskus ja ta oli ammugi otsustanud, et kui ta kord oma pärisõnne tabab, siis lahti ta teda ei lase, ärgu mitte rapsigugi!

Aga seni tuli muretseda selle eest, et leivavanemal poleks põhjust nurisemiseks ja et Beti lubaks aianurgas kasvatada lilli. Lilli oli Hiljal tihti tarvis. Tal oli altalevis juba kümmekond tuttavat tüdrukut ja Hilja pidas hoolega silmas nende sünnipäevi, eriti aga seda, millal üks või teine leerist lahti sai. Igaüht õnnitles ta lillekimbuga. Niiviisi hoolitses ta aegsasti selle eest, et oma aupäeval lilledeta ei jääks. Lilled olid ju õnnistamispäeval niisama tähtsad kui uued kingad ja valge kleit, ja kes siis muu kui ta ise pidi nendegi eest muretsema!? Tuttavat poissi, kes neid talle sõpruse märgiks oleks võinud tuua, Hiljal ei olnud. Ainukese, kes oleks ehk võinud olla, tõmbas arsti Epp endale. Nüüd sosistati juba sellestki, et nad abielluvad ja lähevad koos linna. Mingu! Ei hakanud Hilja end ühe poisi pärast pimedaks nutma.

Kuid suve lõpul kohtas ta ootamatult Jossi põllul.

Lehmi teise kohta panema minnes nägi Hilja, et keegi mees vaiutab tema loomi. See oli Joss.

«Mis sina siin teed?» imestas Hilja.

«Tõin su puniku ära, ta tuli üle jõe meie kapsasse,» seletas poiss ja, näidates maa seest väljatõmmatud vaia, lisas: «Pole ka ime, niisugused tõmbid naid täisnuumatud härgi kinni ei pea.»

«Alles ma teritasin neid, aga... Maa on kõva, nad lähevad ruttu jälle

tagurpidi,» kurtis Hilja, uurides Jossi tuttavat nägu. Poisi paksude sirgete kulmude vahel seisis ikka sügav korts, nagu kardaks ta päikest või mõtleks midagi lahendamatu rasket.

«Oota, ma toon kirve ja tahan nad sul teravaks,» ütles Joss ootamatult ja hakkas sedamaid jõe poole minema. Õieti oli see nüüd suvel üsna kitsuke oja peaaegu tühjas sängis ja Joss astus sellest kergesti läbi. Natukese aja pärast tuli ta kirvega. Ja siis tahus ta kõik neli vaia teravaks. Tema käes läks see libedasti.

Hilja vaatas ja naeris:

«Paari päeva pärast võiksid tulla neid uuesti teritama, siis narmendavad nad jälle.»

«Õieti peaksid olema raudvaiad,» arvas Joss.

«See on mul juba kolm aastat selge,» nõustus Hilja, «aga kust ma neid võtan?»

«Räägi vanasaksale endale!»

«Temale! Et ta mind jälle laiskuse ja kerge elu tagaajamise pärast pihile võtaks!?»

Joss mõtles, tige korts kulmude vahel.

«Ma teen sulle ise. Lõön sepa juures valmis. Vana rauda vedeleb meil parktoa taga küllalt.»

Hilja teadis, et kui Joss midagi lubab, siis ka teeb. Ja tõepoolest — pühapäeva lõuna ajal tõi Joss neli raudvaia põllule.

Ilusate vaiade üle rõõmustades ütles Hilja puhtast südamest:

«Aitäh! Pulmapäeval toon sulle lilli!»

«Kelle pulmapäeval?» vihastas Joss.

Aga kui Hilja rahulikult ära seletas, mis ta teadis Epust, nende pulmadest ja linnaminekust, küsis Joss tumedal pilgul põrnitsedes:

«Mis ma siis sinu arvates peaksin tegema? Eluaeg ei taha ka vana Tõnni karvu kaapida. Nüüd on ta õel nagu kurat, hing teisel täis, et «ameeriklane» ta varju jätab. Aitab mulle tema koorepüttidest. Epu vend töötab linnas, ehk leiab mullegi midagi.»

«Sul pidi ju onu linnas olema.»

«Oli, aga ... tegi vehkat.»

Rohkem Joss ei seletanud. Tujutult lonkis ta üle heinamaa, solistas läbi oja ja, tõusnud künkale, kadus kirsipuude varju.

Segaste tunnetega vaatas Hilja poisile järele. Jossi käed seisisid ta silme ees, tema osavad sõrmed, mis meisterdasid ilusaid marjakorve, tema suured käed, mis tagusid roostetanud rauast ketivaiu, tema targad käed, mis kindlasti mõistaksid teha igasuguseid imeasju, kui ainult pääseksid tegema. Ja Hilja nõustus mõttega, et pole sugugi õige, et need käed peavad ligunema parkvees, nii et sõrmeotsad lähevad nahatuks ja küüneääred verele, ja et nad ei saa teha muud kui puumõõgaga kaapida karvu vasika- ja härjanahkadelt. Aga ometi ei tahtnud ta leppida sellega, et Joss nende käte vabaduse pärast seoks end Epuga ja tema pangaraamatuga.

Jossi tillukese sauna taga kerkis nagu nõiaväel uhke vabrik. See oli üsna isesugune hoone, mis koosnes otsekui suurtest mitmel moel üksteise kõrvale ja peale laotud tikutopsidest. Parajasti rukkilõikuse ajaks lasti esimene vabrikuosa käiku — «ameeriklase» püülivaltsid hakkasid tööle ...

Treipulga Inna tuli koju, õigem — sõitis koju. Kõik, kes soovisid, võisid näha, kuidas vana Siig, madal ja paks nagu täispuhutud põis, aitas Inna-preili limusiinist välja. Nad võisid näha ka seda roosikimpu,

mida Inna süles kandis, ja suuri šokolaadikarpe, mida Inna haiglas tühjaks polnud jõudnud süüa ja mis seepärast kõik Treipulga uksest sisse viidi.

Pärast seda sündmust juhtus Udupea vabrikandi uhke sõiduauto üsna tihti Treipulga ukse ees seisatama, ja nii oli päris loomulik, et äri- ja kirikumees Treipulk oma majale rõõmsamat ilmet tahtis anda — seda võõpama hakkas. Kauplusesse võeti ka teine müüja, sest mammil polnud enam aega kangarulle ubida, ta pidi hoidma kohvikannu tulel. Pealegi oli Treipulga mammi nüüd juba nii paks, et vaevalt leti taha mahtus; vana Treipulk paistis tema kõrval päris poisikesena.

Järgmisel talvel jäi Sooveski seisma. Veskiliste viljakoormad liikusid nüüd teise kanti — Rotilageda poole. Udupeal oodati põnevusega, millal vanem vend nooremat kummardama läheb. See aga töötas oma vesiväravate juures kükitades, et sureb ennem nälga, kui seda «kuradi jänkit» teenima hakkab. «Jänki» ei tundnud vennast erilist puudust, tal oli töökäsi külluses — kogu altalev oli tema teenistuses. Härra Siig töötas Udupea armetuile kauaks tööd ja leiba, lubades oma ettevõtet veel mitmeti laiendada. Kõigepealt pidi jahuveski kõrvale kerkima villavabrik ja siis moodne ameerikalik parkimistööstus. Kõmu sellest viimasest pani köökus Tõnni sülitama. Kiiruga hakkas ta oma lobudikku jõe peal kohendama.

Nüüsi oli ameerika ärivaim kogu Udupea üles äratanud ja selle alevi nimi kõlas juba üsna kaugele. Mitmekümne kilomeetri tagant sõideti Siigi vabrikusse püüli tegema ja kõik riigiasjad hõõruti tema veskitoas järge oodates peeneks. Paljud silmad vaatasid lugupidamise ja imetlusega endise veskipoisi poole, kes enda ja oma rahakoti suure lombi taga nii paksuks oli osanud puhuda. Tema ise aga sihtis üht pisikest osmi Udupeal, üht tühipaljast saunahütti, mis mitte midagi väärt ei olnud, aga mis tema plaanide ees istus. See oli jõe ääres alevi ja vabriku vahel liivakünkal kükitav «tindipotisaun».

Hilja sai seda teada Jossilt, kes jälle kord tuli üle jõe, et vaadata, kas roostetanud rauast sepihitsetud vaiad ikka peavad vastu või on mõni neist juba kõveraks tõmmatud. Vaiad olid korras, kuid meistrit see nagu ei rõõmustanudki. Joss näis seekord hoopis lotsis, kõssis ja nagu haige olevat. Kui Hilja päris, mis tal viga, sai ta vastuseks:

«Jänki tahab meie maja ära osta!»

«Teie maja! Mis ta sellega tegema hakkab?» imestas Hilja.

«Ta tahab muidugi seda maad, mis maja all. Just nimelt seda liivaküngast on talle tarvis, et oma sõrgu laiemale ajada.»

«Ära müü!» hüüdis Hilja. «Ära müü! Isegi puhta kulla eest ära müü!»

Ja esimest korda tundis Hilja, et ta vihkab seda paljuimetletud «ameeriklast», kelle isu on nii suur, et isegi kõige vaesemaid inimesi rahule ei jäta. Väike «tindipotisaun» kirsipuude vahel, põrsaaed ja vändaga kaev — seda oli talle ka vaja! Ja uuesti hüüdis Hilja:

«Ära müü! Ei tohi müüa!»

«Ega ei müügi,» teatas Joss end sirutades. «Ainult, kui ma mõtlen...»

«Sa ei tohi mõelda midagi muud, kui et see on sinu kodu. Mõtle oma emale ja vaata tema jalgu: kus oleks neil pehmem astuda kui seal sooja liiva peal!? Ei tohi neid hulkuma saata!»

«Ega ei saadagi,» kinnitas Joss nüüd juba rahulikult. Kui ta üles vaatas, paistis vihane korts paksude kulmude vahel nagu pussihaav, silmad aga läikisid nagu palju hoope saanud raud. Äraminekuga pol-

nud Jossil täna kiiret. Ta tuli Hiljat koguni heinamaa serva pidi saat-magi. Kogu selle aja, mis nad koos kõndisid, kinnitas Hilja, et ei tohi «tindipotisauna» ära müüa, ja talle tundus, et Joss temalt just neid sõnu ootaski, nende pärast teda tükk maad saatis ning piimanõusid kandis.

Järgmisel talvel juhtus midagi, mis Udupea rahva tähelepanu mõneks ajaks «ameeriklase» ja tema tegevuse pealt kõrvale kiskus: kiriklasse ilmus noor mees, õpetajakandidaat. Esialgu oli see jõnt-sakat kasvu heledate juuste ja madala lauluhäälega noormees lihtsalt vana Veinbärgi abiline, kuid sobivuse korral pidi temast tulema vana-mehe järglane. Pastor Veinbärg tundis juba väga suurt igatsust poe-gade ja Saksamaa järele, kus hiljuti tema palve abil oli võimule saa-nud mees, kes pidi Suur-Saksamaale aluse panema. Seda meest ja tema tööd tahtis vana jumalasulane päris lähedalt näha. Udupeale oligi nooremata hingekarjast vaja, et kogudust varjusurmast üles raputada. Ja noorel maamehe tõugu usuteadlasel näis olevat selleks üsna kenake võime.

Noor pastor ei kärkinud ega ähvardanud põrgutulega, vaid rääkis madalal meloodilisel häälel looja vägevusest ning maailma ilust, ja kus vähegi sobis, laskis kõlada oma mahlakal baritonil. Kõik kinni-tasid, et püha vaimu hingus lehvib ometi kord jälle Udupea kirikus. Ka Hilja käis noort pastorit korra või paar kuulamas. Ta nägi, et kirik oli rahvast täis ja et tütarlapsed istusid nagu lilled esimestes rida-des — polnud mingi ime, et noor pastor kõneles maailma ilust. Teiste lillede seas paistis ka Treipulga Inna. Tal oli seljas kallis kasukas — kurjad keeled sosistasid, et vana Siigi kingitud, — ja pea ümber õhuke villane lumivalge pitsrätik. Tema kõrval ei istunud mitte paks ameeriklane, vaid ta oma papi ja mammi. Ja kui ta kirikust väljus, säras ta kahvatul näol püha paiste; kõrkusevaimu, mis viimasel ajal ta ninanõpsi üha kõrgemale oli kergitanud, polnud üldse enam mär-gata.

Noor usumees elas pastoraadi ärklitoas, mis asus just köögi kohal, ja Hilja võis kuulda, kuidas ta seal üleval laulis ja kõndis. Et noorel usumehel üksinduses igav ei hakkaks, kutsuti ta alla prouade kohvi-lauda, kus nüüd üha sagedamini istus ka vöörmündri paks mammi oma kõhnukese tütre Innaga. Hilja kattis lauda ja kallas külalistele kohvi. Ta nägi, kuidas Inna istus langetatud silmi ja kuidas ta iga kord punastas, kui noor heledapealine pastor küsis:

«Preili Treipulk, mida ma tohiksin teile veel pakkuda?»

«Täna, härra Erilane, ma ei soovi rohkem enam midagi!» vastas Inna vaikselt nagu ingellaps. Hiljale tundus, et Inna tõesti ei soovi roh-kem enam mitte midagi, kui et võiks jääda pastor Erilase lähedale, et võiks istuda tema kõrval söögilauas ja tema ees kirikus.

Et see Treipulkade ainsa lapse õilis soov täituda võiks, hakati noort usumeest tasapisi tutvustama vöörmündri koduga, tema sopilise värs-kelt punaseks vöobatud majaga, tema suure talurahvakauplusega, kus iga päev olid kibekiires tegevuses kaks palgalist müüjat, tema «For-diga» ja kõigepealt midugi Inna vaipadega. Kord, kui noor pastor liiga ruttu külaskäigult tagasi tuli, nii et Hilja veel veeämbri ja pesu-kontsuga tema ärklitoas õiendas, ütles Hilja mõtlematult:

«Küll ma tahaksin näha, kuidas Inna-preili teie ja vana ameerik-lase vahel istub!»

Väike pastor võpatas, vangutas siis pead ja noomis:

«Teie südames on kurjuse uss, Hilja.»

«Ei ole,» vaidles Hilja. «Kivi sees ei saa olla mingit ussi.»

«Mis kivist te räägite?» nõudis noormees.

«Sellest kivist, mis minul on südame asemel,» ütles Hilja tõsiselt ja pöörates pastorile selja, asus tööd lõpetama. Väananud kontsu veest välja, hakkas ta sellega uksepakku üle nühkima.

«Te töötate nagu minu ema, osavalt ja kiiresti,» kiitis noor pastor. «Aga see pole hea, et te ütlete endal kivi südame asemel olevat.»

«Kas see on parem, kui teised seda ütlevad?» küsis Hilja üles vaadates.

«Kes ütleb?» nõudis noor usumees.

Ja Hilja vastas nagu pihil:

«Minu ema.»

«Ema? Kui ema seda ütleb...»

Ta ei lõpetanud, vaid astus eemale, ja alles siis, kui Hilja ämbrisanga kõlistas, et minna, pöördus ning tuli uuesti ukse juurde. Ja Hilja nägi jälle, nagu juba varemgi oli näinud, et tema ees ei seisa mitte väarikas pastorihärra, vaid lihtne salkus juustega külapoiss. Kuid see külapoiss ütles õpitud pastorihäälel:

«Ja vaata, nemad ulatasid talle kivi leiva asemel...»

Ta mõtles natuke ja jätkas siis juba loomulikul häälel:

«Kui inimesele ulatatakse kivi leiva asemel, kas ei pea siis tema südagi kiviks muutuma? Ja kas ei pea siis tema oma lastelegi kivist südameid soovima, et nad elu põrgutules tuhaks ei pudeneks? Hilja, sulle võin ma seda tunnistada — ka minu ema on mulle mitu korda kivisüdant soovinud, et see ei võbiseks hirmus ega kõrbeks kahetsuses. Olgu, Hilja, sina pead seda teadma — ainult oma ema pärast tahaksin pastoriks saada. Ainult sellepärast, et mu irvitamisega ärapiinatud ja tööga äratapetud ema võiks panna selga musta pühapäevakleidi ja liikuda kuskil pastoraadi ees suurte puude all kui lugupeetud pastoriema. Ma ei tea ainult, kuidas ma suudaksin jutlustada, kui ta kirikussegi peaks tulema. Kuid ma loodan, et ta sinna ial jalga ei tõsta.»

Selsamal korral sai Hilja teada, et noor usuteadlane on vallaslaps, ja tema ema on samuti nagu Hilja emagi kogu eluaja käinud paljajalu. Vahe seisis ainult selles, et noorel pastoril polnud kodus haiget venda ja et ta ema nii kõik teenitud sendid temale võis anda. Sel emal oli kivist süda, mis ei tundnud häbi, kui oli vaja jõukate sugulaste juures õpihimulise poisi pärast mangumas käia. See ema tegi kõik ja rohkemgi, mis üks väike naine võib poja heaks teha, nõudes ainult ühte: poeg õppigu pastoriks. Kahtlemata oli see väga tubli naine, kuid temale mõeldes ei tahtnud Hilja miskipärast enam noore pastori põrandat pesta. Hoopis meelsamini oleks ta olnud nõus nühkima seda läve, kust kõndisid üle Joss ja tema suurte paljaste jalgadega ema, kes oma poja heaks polnud mõistnud kuigi palju teha.

Noor pastor sai kiiresti nõrkusehetkest üle, mis teda kord katusekambris oli kimbutanud ja karjatüdrukule pihtima sundinud. Ta jätkas usinasti kahel rindel tööd: harjutas kirikus jutlustamist ja käis Treipulgal kirikuvõõrmündri poolehoidu võitmas. Päris avalikult räägiti, et kui noor usumees suudab Treipulga ja vana Siigi oma mesti tõmmata, siis on ta Veinbärgi kindel järglane. Aga kuidas neid võimumehi ühel ning samal ajal meelitada, seda ei mõistnud keegi lihtsamelsele maapoisile õpetada.

Lihavõtte esimesel pühal pidi Udupea kirikus toimuma noore pastori proovijutlus. Kirik oli rahvast puupüsti täis, kuid proovijutlus jäi pidamata. Noore pastori asemel astus kantslisse vana Veinbärg ja hakkas kirikulisi kalli püha hommikul viina- ning lihaminu pärast kurjasti haugutama. Imelikul viisil saadi varsti teada, keda vanakuri seekord oli kimbutanud. Polnud see keegi muu kui noor pastor. Eelmisel õhtul oli ta üsna süütult Treipulga Inna kõrval pool tunnikest istunud, aga kui aegsasti koju hakanud minema, et järgmiseks päevaks ihu ja hinge üksiolemisega ette valmistada, oli ka «ameeriklane» pererahvaga jumalaga jätnud. Vana Siig oli võtnud pastor Erilase limusiini ja viinud ta pooleks tunniks oma vabrikut vaatama. Ta oli kõnnitanud noort usumeest ümber suure hoone, talutanud teda igasse soppi, treppidest üles ja alla, keldrist pööningule ja pööningult uuesti keldrisse. Pärast seda oli ta tulevasele Udupea pastorihärrale tutvustanud ka vabriku laiendamise plaane, näidanud villavabriku projekti ja kõnelnud uutest villahuntidest, mis juba ära tellitud. Aga siis, kui väike pastor väsima kippunud, oli väsimatu vabrikant hakanud külalist ameerika viskiga turgutama, kinnitades samal ajal, et ta tunneb ja teab palju paremaid ning tasuvamaid pastorikohti kui see pisikesse kogudusega Udupea. Temal, Anton Siigil, tarvitseb ainult väikest sõrme liigutada, ja ta sõber Erilane istub soojal altaril, kas linnas või maal, nii nagu mees ise igatseb. Säärane muusika ja ühetooniline klaasikõlin olid uinutanud väsinud usumehe magama. Kui ta keskhommikul vabrikant Siigi pehmel diivanil ärkas, oli ta ehmatusest uuesti kummuli kukkunud. Kuid «ameeriklane» seisnud kohe ta kõrval ja tõotanud, et ta ei taha mehe pükse kanda, kui oma sõbra hädasse peaks jätma. Sõnaka mehena oli ta otsemad olnud nõus pastoraati tulema ja seal vanale Veinbärgile selgeks tegema, et otsigu see endale asendaja, kust leiab, härra Erilast ootab maakonnalinnas hoopis viisakam kogudus. Ja tõepoolest — selle viisakama koguduse härra Erilane saigi.

Kui Hilja esimest korda kuulis, et väike Erilane on saanud linnakiriku õpetajaks, oleks ta kangesti tahtnud näha, kas selle kiriku lähedal on sääraseid varjulisi puid, mille all pastori ema mustas püha-päevakleidis võiks kõndida. Mingi kuri hääl kinnitas talle, et linnakiriku ümber on ainult kivid nagu Udupea peatänaval ja et naisel, kes kogu eluaja on harjunud paljajalu käima, ei ole kuigi mugav seal kõndida. Ja imelik — Hilja kivisüda ei tundnud pastor Erilase emale sugugi kaasa, et ta vaevaliselt linnatänaval pidi komberdama; koguni parastaski, olgugi et ta teda eluilmas polnud näinud.

Pärast seda, kui noor pastor Udupealt oli lahkunud, ei läinud Treipulga Inna enam kirikusse. Ta istus toas, kust kõik käärid, noad ja muud terariistad ära olid korjatud. Et tal igav ei hakkaks, tõi «ameeriklane» talle iga päev lillekimbu ja mitmesuguseid maiustusi. Kuigi Inna kõik kingitused tagasikätt uksest välja virutas, peatus vabrikant Siigi sõiduk ikka jälle Treipulga ukse ees.

Suuremast vapustusest toibunud, käis Inna korra pastor Erilast tema linnakirikus kuulamas, ainult korra, nagu teati kõnelda. Teist korda ta enam nii kaugele ei läinud. Ta leppis uuesti vabrikant Siigiga ega loopinud enam tema ande uksest välja. Ühel päeval palunud julgust saanud «ameeriklane», et Inna sõidaks temaga ta «elumajablokki» vaatama ja et kunstimaitseline preili annaks nõu, kuidas selle ümbrust planeerida.

Koju tagasi sõidutatud, jooksnud Inna-preili ema juurde ja hüüdnud lapseliku õhinaga:

«Ah mamma, missugune ameerikalik maja! Kui palju tubasid! Ah mamma, me abiellume mister Siigiga!»

«Ta on hea ja auväärt mees,» kinnitanud mammi Treipulk. «Kui ta ainult noorem oleks!» ohanud ta, unustades kõik muud takistused.

Alles papi Treipulk tuletanud meelde:

«Narrid! Kuhu te ta naise panete!?»

«Mister Siig võtab lahutuse!» kilganud Inna. «Ta ei armasta seda vana tõbist naist.»

Keegi ei teadnud, et missis Siig põeks mingit erilist tõbe, kuid haiglane võis ta tõepoolest olla, sest vaiksena ja hallina liikus ta harva tänaval. Otsekuu selleks, et arstimatele lähemal olla, elas ta viimasel ajal oma õe ja õemehe juures ega seganud milleski vana Siigi. Keegi ei saanud aimu, mis see vaikne naine tundis, kui ta mees apteeker Ilvese maja eest mööda sõitis ja oma luksusauto Treipulga ukse ees peatas. Aknal piilumas ei nähtud teda iialgi. Aga kui hakati lahutusest kõnelema, teati varsti, et missis Siig lahutust ei anna.

«Mulle pole mingisugust lahutust vaja,» oli hall naine rahulikult teatanud. «Ma ei kavatse uuesti abielluda. Mulle aitab ühest vanast paksust Siigistki, kellega elus igasuguseid päevi olen näinud.»

«See hirmus kalgi südamega naine!» nutnud Inna meeleheitel. «Sa anna talle raha, osta ennast vabaks!» õpetanud ta vabrikanti.

«Tal on raha niisama palju kui minul», öelnud vana Siig, kuid läinud siiski uuesti naise jutule.

«Sa võid endal pidada sada armukest, kuid proua Siigiks jään mina,» öelnud naine kindlalt. «Sa võid anda talle majad, vabrik ja raha, kuid nime sa talle anda ei saa: see on minu käes ja jääb minu kätte kuni mu surmani.»

Ei aidanud vaesel Treipulga Innal muud, kui et tegi südame kõvaks ja kolis niisama ilma pulmakärata rikka «ameeriklase» majja, kus kõik ta uhked vaibad toredasti mõjule pääsesid. Hilja aga hakkas vabrikant Siigi hallipealist naist nii austama, nagu oleks see mingil imeikul viisil tema sugulane, ja iga kord, kui ta teda tänaval kohtas, tertas ta teda nii ilusasti, kui vähegi oskas.

Sellel suvel läks Hilja leeri. Ta oli juba üheksateistkümne-aastane ja kauem viivitada ei kõlvanud. Valge kleit rippus tal juba köögis kapi taga lina all ja kingadki olid ostetud. Kuigi palju talle küll leeritoas istumiseks mahti ei antud, sest suvi oli kuum ja lehmad löid vaiade ümber tralli. Sellest hoolimata õnnistas vana Veinbärg teda kõige ilusama piiblisalmiga.

«Aga nüüd jääb usk, lootus, armastus, ja suurem neist on armastus,» pomises õpetaja Hiljale veinikarikat ulatades ja tema pea kohal ristimärki tehes. Hilja silmad olid küll pärani, kuid ta ei näinud mitte midagi ega sirutanud huuli veinikarikale vastu ja nii lõi pastor selle kullatud servaga talle valusasti vastu suud ja temale määratud veinisorts loksus maha. Kuid sellest polnud häda, sest Hilja oli juba saanud, mis tal vaja. «Nüüd jääb usk...» See oli esimene sõna, mis Hilja pastori suust tänuga vastu võttis, sest see sõna elas temas juba ammust aega. Usk, et ta on sündinud õnesärgis, ja lootus, et ta oma õnne kord kinni püüab, moodustasid kogu ta varanduse, ja see seisis nii kindlalt tema südames, et selle kinnitamiseks öieti enam pastori sõnu vaja polnudki. Aga ometi tegi teda härdaks, et õpetaja tema jaoks just

need sõnad leidis. Õnnistussõnade viimane osa, armastus, oli Hiljale alles tundmatu, aga ta uskus kindlasti, et seegi mahub tema õnnesärgi sisse, isegi siis mahub, kui on hästi suur.

Altari poolt ära pöörates oli Hiljal veel ainult üks soov: et ta saaks lilli, hästi palju lilli. Täna pidi ta tagasi saama kõik need lilled, mis ta tuttavatele altalevi tüdrukutele nende tähtpäevadel oli kinkinud. «Vaata, et sa mulle õnnistamisepäeval lilli tood!» oli ta mõnelegi sobival ajal meelde tuletanud. Ja otsekui tahaks taevane isa Hiljat enda ning maailma eluga täiesti lepitada, pistetigi Hiljale juba kirikus paar lillekimpu pihku. Ta haaras need ahnelt ja ta hing karjus sees: «Veel! Veel!» Õpetaja järel kirikust väljudes otsis ta kahele poole piiludes tuttavaid tüdrukuid, ja kui kuskil mõnd lilledega seismas nägi, hakkas ta otsekui nõiduma: «Mulle! Mulle! Anna need lilled mulle!» Ja mõnigi altalevi tüdruk astus ligi ning õnnitles teda lillenutsakuga. Nii viisi polnud Hilja süli enam tühi, kui ta surnuaia peateed pidi kogudusetoa poole sammus. Kahel pool teed puude all seisis noormehed, et oma väljavalituile poolvargsi pujengiõied pihku pista. Hilja ruttas neist mööda, pea püsti, ainustki pilku kõrvale heitmata. Ta teadis, et temal nende tumedate ülikondadega poiste seas kedagi pole. Aga just kirikuvärava ees ulatati veel üks lillekimp tema ette — tulipunased pujengid paksude lehtede vahel. Ja kui Hilja seni peaaegu lennult iga lillekimbu sülle oli haaranud, jäi ta nüüd seisatama ning vaatas imestades üles. Joss seisis tema ees, seljas must ülikond valge pluusiga, mille rinnaesine natuke paokil — täpselt nagu teistel poistel. Hilja võttis lilled, noogutas Jossile ja astus edasi. Ja korraga kuulis ta uuesti pastori sõnu: «... ja suurem neist on armastus!» Ta naeratas ja jooksis ühe hingega pastorimaja köögitrepist üles.

Köögis seadis ta lilled suurde veeämbrisse.

Enne lõunasööki tuli proua ähkides kööki, lõi käsi kokku ja imestas: «Kui palju lilli! Küll meie Hiljah on täna rikas!»

Jah, ta oli rikas. Ta oli nii rikas, et võis selle rikkusega ehtida pastori halle tubegi. Ta tegi seda, viies mõne öie söögilaual tühjalt seisvasse vaasi.

Aga kui ta õhtu eel jälle paljajalu ja pleekinud sitskleidis läks lehma tagapõllult koju tooma, ootas seal teda murelik Joss.

«Nüüd on lugu nii, et peame ikkagi sauna «jänkile» maha müüma,» teatas ta ilma igasuguse sissejuhatusega.

«Miks siis?» imestas Hilja.

«Läksin vana Tönniga raksu, laskis mu lahti. Jänki lubab mulle vabrikus tööd, kuid tahab meie liivikut. Pakub head hinda. Selle raha jaoks võiks siin alevi või kuskil mujal...»

«Ma ei tea,» ütles Hilja sõrmi mudides, «aga mina siiski ei müüks. Kui inimesel kodu ei ole, siis on ta kerjus, olgu tal raha nii palju kui tahes.»

«Kus sul see kodu on?» küsis Joss pilkavalt.

«Seal, kus ta oli!» kisendas Hilja poisile näkku. «Ja ma ei müüks teda ka hingeõnnistuse eest, kuuled sa! Ma pole sinna juba kaua saanud ja võib olla, et ei saa mitte iialgi, aga ma kannan teda siin!» hüüdis Hilja rusikaga vastu rinda surudes.

«Ka mina võin teda siin kanda,» ütles Joss kätt rinnale pannes.

«Ei! Mida sa kannad, kui sa ta rahaks oled vahetanud!» raevutses Hilja ja ta sinised silmad läikisid niiskelt ning vihaselt. «Mida sa kannad, kui sinu kodu asemel istub mingi loss, mingi vabrik, mingi hirmu-

tis! Ja ühtegi kirsipuud ei ole enam, mis kevadel õitseks... Aga minu kodus kohisevad haavad alati, sest ma ei müü neid!»

Joss vaikis, tigidusekurd kulmude vahel. Ta vahtis maha ja nühkis saapakontsaga suure lataka heinamaakamarat rohutuks. Lõpuks teatas ta süngelt:

«Siis ei jää mul muud nõu üle, kui pean ikkagi Epuga abielluma. Tema vend lubas...»

Hilja hüppas Jossist eemale.

«Sa oled narts!» sisistas ta poisi poole. «Narts! Narts! Viimane lupakas! Aga mina pidasin sind meheks! Ma uskusin, et sinu käed mõistavad... Narts!» Ta silmad põlesid ja hambad välkusid nagu vihasel kassil. «Jah, müü oma hütt maha, müü aga maha ja tee siis pulmad, müü ennast ka raha eest sellele vanatüdrukule ja sõida siis põrgusse või hüppa vana Siigi veskikolusse, mul ükspuha! Ptüi! Mis säärane lupakas «ameeriklasel» neelata on, üksainus käuks ja plats puhas. Ah-ah-haa! Ja mina ütlen talle aitäh, et...»

«Pea suu!» karjatas Joss ja virutas Hilja poole vana poolmädanenud vaia, mis põllupeenralt ta kätte oli sattunud. Vai vuhises Hilja külje äärest mööda, kuid Hilja ei pannud seda tähelegi. Valjult ja pilkavalt naeris ta poisile järele, kes põgenes üle heinamaa jõe poole. Alles siis, kui Jossi enam näha polnud, kummardus Hilja, tõstis narmendavate otstega vaia maast, istus põllupeenrale ja, vai süles, hakkas nutma. Sealsamas nuttes tegi ta otsuse, et aitab Udupeast.

III

1

Hilja tundis, et ta on veepiisake vägevas merelaines, ja et ta peab minema sinna, kuhu läheb see laine. Laine veeres jaamahoone eest kesklinna poole ja Hilja-veepiisake veeres temaga kaasa. Ent ta ei saanud kuigi kaugele veereda, sest igasugu üllatused sundisid teda seisatama ja teistest piisakestest maha jääma. Niipea kui ta oli jõudnud üle kivisillutisega platsi, mis paistis just säärane, nagu kõik teed ja platsid suure linnas pidid olema, üllatas Hiljat äsjaniidetud puhasroheline heinamaa, mida ta siin küll poleks osanud oodata. Aga veelgi rohkem üllatasid ja vaimustasid teda kõrged puud, mis seisid sirgetes ridades selle tänava ääres, mida mööda liikus inimvool kesklinna poole. Nende kõrgete puude pärast hakkas Hilja linna, mida ta veel üldse ei tundnud, kohe armastama.

Kõik muu, mida Hilja sellel esimesel teekonnal läbi suure linna kohtas, jättis teda külmaks, kuigi ta kõike ühte viisi pärani silmi vahtis. Tänavad, kord laiad, kord kitsad, tihedalt üksteise vastu ehitatud kõrged majad, kivimüürid, mis hoidsid mäerinnakuid majade peale kukkumast, kumerad kaarväravad ja mustavad sisehoovid — kõik see oli küll uus ja esmakordne Hilja elus, kuid ometi polnud selles midagi, mis tema hinge nõnda oleks puudutanud kui need vanad kõrged puud, mis tuletasid meelde Hundimäe metsa ja Udupea surnuaeda.

«Pole midagi, Hilja, näed, me kasvame siin kivide vahel toredasti, ja küllap sinagi leiad koha, kuhu juuri kinnitada,» kohisesid puud ja see kõlas otsekui Sõoru Noor-Jaani lohutus kõige kibedamal ajal: «Pole

midagi, Hilja, muudkui elame! Ja sasime õnnel sarvist kinni, kui ta meid müksib.»

Säärane lohotus kulus Hiljale sellest hoolimata, et ta polnud enam Sõõru karjaplika, vaid julge korralikult riides tüdruk, kel pealegi krabisesid jakitaskus Beti kirjutatud soovituskiri ja mitu rahatähte.

Linn tundus kohutavalt suur, otse ääretu. Ta oli väsitav ja ilus. Jah, ta oli ilus, ta oli just säärane, nagu Hilja oli ette kujutanud, ja veel ilusamgi. Palju liikus siin röömsaid inimesi, kergeid lehvivaid riideid, laiu kübaraid. Nii palju oli siin uhkeid õnnelikke inimesi, et Hilja jäi võpatades seisatama, kui märkas vanaeite, kes luuakontsuga kaapis tänavakivide vahelt kõntsa kokku. Pärast seda esimest arusaamatust hakkas ta silm ilusate röömsalt ruttavate inimeste seas üha rohkem ja rohkem märkama väsinud, igava pilguga ja raske või lohiseva sammuga möödujaid. Võib-olla tuli see sellest, et oli juba õhtu, ta ise väsinud ja teda vaevas küsimus, kuhu ööseks jääda. Kui imelik, et suures linnas, kus maja seisab maja küljes, on hoopis raskem öömaja leida kui külas või isegi metsas, kus mitmete kilomeetrite kaugusel asuvad üksikud hütid!

Võib-olla oleks Hiljal tulnudki tänavale jääda, kui ta oleks linnas näinud ainult ilusaid, rikkaid ja õnnelikke inimesi. Aga et ta silm peatus ka nendel, kes liikusid luuaköntidega, oli tal õnne. Ühel platsil, kus seisis rida troskadega voorimehi, töötas pikk kõhetu vanamees. Suur sangaga kühvel ja luud käes, kõndis ta ühe hobuse juurest teise juurde, kraapides kühvlile terve koorma sõnnikut. Uhkelt ning aväärselt, kaabulutt kuklas ja punetav nina püsti, sammus ta siis sõnnikukühvliga põiki üle tänava, et kaduda mäerinnaku vastas asuvate majade vahele. Kulus enne natuke aega, kui ta uuesti ilmus, taas luua võttis ja uue koorma laadimist alustas. Aga et seekord kühvel täis ei saanud, pani ta selle maha, tõmbas taskust pudeli ja rüüpas lonksu. Seejärel ulatas pudeli pukis igavlevale voorimehele.

Halli kivimaja vastu toetudes ja valutavaid varbaid puhates jälgis Hilja meeste tegevust. Kuuldes nende tuttavalt karedaid hääli, astus ta pikemalt aru pidamata üle platsi meeste juurde.

«Vabandage, aga... võib-olla teate juhatada, kus ma öömaja saaksin?»

«Võõrastemajas, preili, ikka võõrastemajas!» hüüdis laia tuunikaga voorimees. «Olge lahked, istuge peale, ma viin teid kohe!»

«Ei, võõrastemaja on minu jaoks liiga... uhke,» raputas Hilja pead. «Ma tahaksin midagi... odavamat.»

«Odavamat?» urises voorimees kätt uuesti pudeli poole küünitades. «Odavamat võib sulle juhatada siin see härra.» Ta osutas punetava näoga kojamehe suunas, kes seisis sealsamas, luud ühes, «asunik» teises käes. Just sellelt inimeselt Hilja abi lootiski, mitte aga uhkesti pukis istuvatelt voorimeestelt.

«Kes sa siis oled?» nõudis nüüd kojamees end tähtsalt sirgu ajades.

«Mu nimi on Hilja Hagurauja ja mul on kõik tunnistused, mis vaja,» teatas Hilja kiiresti. «Kui ainult selle öö kuskil olla saaksin...»

«Ja mis sa homme tegema hakkad?» päris lõbusalt mees, kel kõik juba selge näis olevat.

«Küll ma midagi leian,» ütles Hilja julgelt. «Mul on alati õnne olnud.»

«Noh, hea küll, õnnelaps, tule siis kaasa, minu mutil on parajasti üks nurk lage!»

Ta tõstis maast kühvli, kaapis koormale paarist kohast lisa ja asus minekule.

Hoov, kuhu Hilja vanamehe kannul astus, näis nagu kitsas kõrge kivikast. Kolmest kandist piirasid seda võõbatud seintega kivimajad, neljandast murenema lõõnud paemüür, põhjaks oli raudkivisillutus. Kuid ülevalpool müüri rohetas mäerinnak puude-põõsastega ja seal kõrgel, õhtuse taeva taustal paistis värvilistest kividest ning klaasist imeloss tornikeste ning kuplikestega. Nii ilusat maja polnud Hilja veel eluilmas näinud. Ta pidi hämmastusest hüüatama, kui vanamees müüri serva ehitatud treppi mööda hakkas selle lossi poole tõusma.

Pikkamööda, sõnnikukühvel sangapidi käes, ronis pikk vimmas vanamees libedaks kulunud kiviastmeid pidi üles ja Hilja astus tema järel, aeg-ajalt end näpistades, et teada saada, kas ta mitte und ei näe.

Imeloss asus pooles mäerinnakus ühe otsaga vastu ikka veel kõrge-male tõusvat mäge. Tema ümber oli väikene tasandatud õu lillede ja muruga. Natuke kaugemal kasvasid mõned kõverad, valgeks lubjatud tüvedega õunapuud nagu Sõõru aias. Nende õunapuude alla tühjendas kaabulutiga vanamees kühvli, pani selle siis teeraja kõrvale rohu peale ja kutsus:

«Lähme aga sissepoole!»

«Kas tõesti tohin ma niisugusesse uhkesse lossi astuda?» küsis Hilja endalt. «Kas tõesti võin ma siin ööd magada? Niisuguses heledas lossis, kus on kõrged toad laeni ulatuvate peeglitega, laiad voodid valgete linade ja pehmete padjavirnadega!? Kui ma seda tohin, siis ongi töötus täide läinud ja mul pole enam midagi tahta.»

Ent äkki tundis Hilja, et ta ei taha selle imelossi heledaid tubasid, et tal pole tarvis pehmeid voodeid sulgpattjade ning valgete linadega. Ta võis magada ükskõik kus, kas või väljas mäerinnakul puu all, kuid alles pidi jääma lootus, et ees ootab ikka veel midagi ilusamat ja paremat. Ja vähe puudus, et ta oleks selja pööranud ning kiviastmeid mööda alla põgenenud.

Otseku Hilja mõtteid mõistes ei viinud punetava ninaga vanamees teda läikima hõõrutud treppi pidi üles, vaid tõmbas enda järel hämarasse külma löövi, talutas piki madalat käiku keldrisügavusse.

Nad möödusid mitmest salapärasest uksest ja jõudsid käigu lõppu, kus oli nii pime ja sünge, et Hilja hirmu pärast võbisema hakkas. Vanamees kobas käega ettepoole, raudsed uksehinged kääksatasid ja sedamaid nägi Hilja enda ees üsna suurt madalat tuba, mida valgustas üksainus iselaadi aken. See aken vaatas vastu mäge. Tema taha mäe sisse oli kaevatud süvend, kust kumas tumma nõrka valgust.

«Mutli!» hõikas vanamees meelitaval häälel. «Tule ometi vastu, ma tõin sulle külalise!»

Toa neli nurka olid muust ruumist eraldatud puuraamile pingutatud voodisirmidega ja ühe säärase lillelise varju tagant ilmus nüüd nähtavale madal rinnakas naine. Ei iialgi varem polnud Hilja kohanud inimest, kelle ilme võis nii ruttu vahelduda, muutuda lahkelt naeratavaks ja samas jälle üleolevalt põlgavaks. Naise ümar nägu, tema väikene suu ja isegi tema ilusakujuuline nina muutusid iga kord, kui ta silm tõusis kummargil seisva mehe poole või langes rahutult ootava Hilja peale. Niipea kui mees väljus, seadis rinnakas naine Hilja keset tuba seisva tikitud linaga kaetud laua juurde istuma ja nüüd juba kogu aja lahkelt naeratades toetus ka ise sinna tema lähedale.

Kõigepealt pidi Hilja teada saama, et proua Kreete Mutt pole mitte alati elanud niisuguses koopas, kus ta nüüd peab elama.

«Kõik selle sindri süü!» heitis naine vihase pilgu ukse poole, mille taha oli kadunud punase ninaga vanamees. «Pettis ja jõi maha kogu mu elu. Missugune tüdruk ma olin! Ooh! Aga mis kasu on ilust, kui pole õnne!?»

Innukalt noogutas Hilja naise jutu sekka, ise laskis silmadel ringi joosta, imestades, kui palju selles toas on tikitud linakesi ja linikuid, vaipu ja padjakesi. Ka puuraamidele kinnitatud sängisirme kaunistasid mitmesugused tikitud linnud ja lilled. Isegi naise pluus, pesuriidest põll ja taskurätik, mida kadunud ilu-elu taga leinates kasutati, andsid tunnistust isesugusest, Hiljale peaaegu tundmatust virkusest.

Naine heietas edasi:

«Oli meil talu, oli veski, oli maja — kõik oli, ja kõik laskis vana Mutt kõrist alla. Nii kui esimene veksel pähe potsatas, nii kukkus jooma. Ja oleks veel, et üksi, aga temal, sõgedal, on säärane iseloom, et ikka hulgakesi. Praegugi näed, ei mõista, et teeks oma töö ja tuleks ära, kus sellega! Terve päev köögutatakse seal voorimeeste sabade taga pabulaid oodates ja silmad muudkui kiiskavad viinapoe poole. Olgu! Ei liigu minu hing enam tema pärast! Panen talle supi kauksiga lauale ja rohkem ärgu ta oodaku. Minul on oma tegemine ja üüri-lised ja nendega on mul vedanud. Niipea kui üks läheb, on mitu uut ukse taga. Ja ma ütlen: mul endal pole olnud elus õnne, aga nendel, kes minu voodis kas või üheainsa öö magavad, läheb hästi. See on kohe nagu nõidus, nuta või naera, aga nii see on! Näed, selles voodis magab praegu üks tüdruk, Marta-preili. Tuli maalt, oli lihtne laps, aga nüüd... suures sööklas ettekandja! Ja missuguse kübara ostis! Või see Elli, kes teise sirmi taga magas... Ainult nädal aega sai linnas ringi vaadata ja leidiski koha! Lasteta perekonda! Nüüd elab seal nagu omas kodus!»

Need sõnad meenutasid Hiljale Sõõrut, kus ka tema oli elanud «nagu omas kodus». Enam ta säärast kodu ei igatsenud. Kuid praegu oli tähtis ainult see, et ta võiks panna kohvri sirmi taha nurka ja võtta jalast kingad, mis pressisid varbaid.

Hommikul nägi Hilja Martat, seda õnnelast, kes öösel vaikselt teise sirmi taha oli siginenud. Tugevakondiline, lihtsa näo, suure suu ja kurbade silmadega maatüdruk hakkas Hiljale kohe meeldima. Nad sõbrunesid kiiresti ja veel enne, kui Hilja jõudis pärida, jutustas Marta, et neil on kodus üheksa öde, kes kõik tahaksid koolis käia ja õppida. «Aga talu on meil nii väike ja puudus nii suur!» kurtis Marta. Põlvede peal oli ta isa palunud, et see lubaks teda ükskõik missugustele kursustelegi, kuid isa oli käratanud: «Kas ma sind keelan! Mine! Teeni ja õpi!» Ja nõnda ta oli tulnudki.

Kursused... ükskõik missugused kursused... Esimest korda tekkis Hiljal mõte, et niisugused asjad temalegi halba ei teeks. Ent Marta murelikud silmad tegid talle selgeks, et see mõte tuleb maha matta.

«Perenaine rääkis, et sul on hea koht. Kuidas sa selle said?» päris ta asjalikult.

Marta muigas kibedalt.

«Kolm korda panin lehte kuulutuse, et ilus, viisakas ja vooruslik neiu otsib ükskõik missugust teenistust ja on nõus igasuguste tingimustega. Nii viisi saingi.»

«Ja oled rahul?»

«Muidugi. Kui ma ainult teaksin, kes ma seal olen, kas ettekandja, köögitööline või kojamees. Ja kui härrased omavahel rohkem natiksid!»

Hilja pidi tunnistama, et ta sellest viimasest küll aru ei saa.

«Noh, kui vanamees ja eit — me hüüame niiviisi oma härraseid — kahekesi kaklevad, siis võime meie, palgalised, üsna lahedasti hingata. Muidu närivad mõlemad meie kallal.»

Kogu eluaja võõraid teeninud, uskus Hilja, et teab juba kõike. Nüüd kuulis ta midagi, mida seni polnud kuulnud ega kogenud. Marta läks varahommikul ja tuli hilisõhtul või öösel, kuid ikka leidis ta mahti Hilja sirmi taha astumiseks. Juba teisel või kolmandal õhtul võttis ta Hilja raudkoiku äärel istudes oma suurte külmade kätega Hilja ümbert kinni ja sosistas:

«Ah Hiljake, miks on inimese süda niisugune nagu minul, niisugune rumal, rumal...»

Ta surus näo teki vastu, lamas niiviisi kummuli üle Hilja, kergitas siis pead ja küsis ootamatult:

«Ütle, kas sa oled armastanud?»

«Ma ei tea,» vastas Hilja pikemalt mõtlemata.

«Aga mina!» hüüatas Marta ja tema kurva läikega silmad otsekui süttisid. «Ma võiksin elu aeg selles põrguköögis riistu pesta ja kartuleid koorida, kui ainult tema oleks õnnelik!»

«Kes ta on?» päris Hilja.

«Poleerija. Ta on lõpetanud kooli ja kui sa näeksid, missugune mees ta on! Ainult küünevõõrad on tal alati mustad, ja sellepärast Veroonika ei armasta teda. Veroonika, sa tead, on meie eide õde. Jah, ei armasta, aga lahti ka ei lase, ja teine on õnnetu, niisama õnnetu nagu mina siin, või veel õnnetu. Miks see küll on nii, et need õiged ei satu kokku, või kui satuvad, siis ei mõista teineteist. Mina ei nõuaks Leolt midagi, ainult teeniksin ja ümmardaksin teda kas või põlvede peal. Aga ta ei näegi mind, või kui näeb, siis ainult niipalju, et kurta ja kaevata...»

«Nagu väike poiss,» torkas Hilja mõtlematult.

Marta jäi hetkeks vait, siis ohkas:

«Alles see, kes tema valu on näinud, võib öelda, kas ta on väike või suur. Aga sina ei tunneks vist küll kellelegi kaasa!»

«Sinule tunnen,» sosistas Hilja ja, sirutades käed ümber Marta kaela, tõmbas tema pea padja peale. «Nii suur tüdruk, ja ei saa lahti ühest väikesest armastusest!»

«Ma ei tahagi saada,» nuuksatas Marta. «Mis mulle siis veel jääks, kui mul seda ka poleks? Mis mõtet oleks siis veel elada!?»

«Elama peab õnne jaoks,» sosistas Hilja nagu iseendale, kuid Marta kuulis seda sosinat ja nõudis:

«Õnn... Kus ta meil on?»

Sellele ei mõistnud Hilja vastata ja Marta pugese oma koikusse.

Päev, kaks, kolm... nädal möödus, kuid Hilja polnud ikka veel kohta leidnud. Selle ajaga õppis ta tundma paljude ilusate majade trepikodasid ja rikaste inimeste uksetaguseid, kuid seda, mis oli teisel pool neid läikivate nimesiltidega uksi, nägi ta õige põgusalt. Ta ei heitnud siiski meelt. Suur linn polnud ometi väike Udupea alev, kus kõik teenijakohad on juba ära antud. Siin pidi jätkuma platsi ka tema jaoks.

Ehkki ta hommikust õhtuni mööda linna ringi kihutas, nägi ta mõnikord ka neid õnnelikke, kelle lossi keldris elas. Ühel õhtul, kui ta väsinult öömajale tuikus, tuli kõrgekasvuline mees väikese naerusilmse prouaga lossiõuel talle vastu; ühel hommikul nägi ta suurt meest mine-

vat üksi ja kivitrepi hakul maja poole tagasi viipavat. Kui Hilja siis lossiakende poole üles vaatas, märkas ta õnnelikku prouat avatud aknal mehele järele lehvitavat. Ka väikest tüdrukut, rikaste lossiomannikude tütart, nägi Hilja üsna varsti. Tumedalokiline tütarlaps, parajasti selles eas, mil Hilja juba võõraste lammaste järele lippas ja üksi pimedas tallilakas magas, kõndis kasvatajaga aias puude all. «Nagu prantsuse nukk,» kiitis proua Kreete Mutt last, kelle kleidikesi-särgikesi ta üleval tubades triikimas-korrastamas käis. Kui aga Hilja lossirahva muinasjutulisest elust natuke rohkem teada tahtis, teatas muidu jutukas naine: «Ennem hammustan keele otsast tüki ära, kui oma härraste elu klatšima hakkam. Ja seda pea ka sina meeles, kui ükskord koha leiad.»

Ükskord . . . Millal tuleb see ükskord? Hirmuga luges Hilja igal öhtul oma väheseid sente ja tegi ikka jälle otsuseks söögiga rohkem kokku hoida. Juba teist nädalat ostis ta ainult leiba ja suhkrut. Ta pudistas leiva magusaks tehtud vee sisse ja sõi seda külma püdi hommikul ja öhtul. Paar korda andis proua Kreete Mutt talle taldrikutäie kapsasuppi, mida ta oma vanamehe jaoks keetis. Kui Hiljale meenus pastorihärra köök Udupeal ja need praetaldrikud, mis tihti peaaegu puutumatault söögitoast tagasi toodi, pidi ta kaua neelutama, et süljenäärmeid vaigistada. Algul tundis Hilja huvi, missuguseid toite seal suures köögis valmistatakse, kus Marta kartuleid kooris ja taldrikuid pesi, aga mida päev edasi, seda vähem tahtis ta sellest kuulda. Kui Marta mõnel öhtul ise söögijuttu alustas, keelas Hilja kiiresti: «Ei, räägi midagi muud!» Ja Marta rääkis, rääkis sellest, kuidas küll õnn mõnele inimesele naeratab. Ta rääkis poisikesest, kelle rikas lastetu sööklaomanik oli lapsendanud. «Jumal teab, kelle laps ta oli või kus ta sündis,» jutustas Marta saladusliku põnevusega, «aga nüüd on tal omaette tuba, seinad kõik lilli ja jäneseid täis maalitud. Võeti isegi kasvatajapreili, kes õpetab last saksa keelt rääkima ja onkude-tantade kätt suudlema. Sa kujuta ette!»

Kõik see oli muidugi põnev ja võis vaesele poisile tähendada õnne, kuid Hilja tundis, et temale niisugune õnn ei sobiks. Kätt suudlema poleks ta iialgi õppinud, isegi siis mitte, kui selle eest oleks antud terve loss. Ainsad käed, mille peale ta suuli oleks tahtnud langeda, olid ta ema vaigused, metsatööst lõhutud käed. Aga neid käsi polnud ta juba kaua näinudki.

Just siis, kui Hilja hakkas mõistma, et oli linna tulnud liiga suurte lootuste ja liiga vähese rahaga, sai ta kodust kirja. Ema teatas paari lausega, et tal on seljapõletik ja et ta ei saa tööl käia. Ühegi sõnaga ei nimetanud ta raha — Hilja pidi ise aru saama, et ema seda ootas ja et tal oli seda vaja.

Seekord jooksis Hilja kohajahile teadmisega, et nüüd, just sel päeval peab ime sündima. Ta peab leidma teenistuspaiga ja saama raha ette. Ta peab. Kuid päev möödus ja öhtu jõudis ja Hilja seisis tänaval nõrkusest kokku varisemas, hing täis ahastust ja arusaamatust. Linn säras tuledes nagu igal öhtul, inimesed liikusid tänavatel nagu alati, poisikesed pakkusid karjades värsked ajalehti . . . Hilja ei näinud enam teed, ta silme ees kõikusid mustad varjud. Ta vajus ühe tänaväärse maja uksest sisse, libises pimedasse trepikotta külmale tsementastmele ja krobelse seinaga vastu naaldudes küsis endalt: «Miks? Mis kurja ma olen teinud?» Ta ei nuuksunud, kuid pisarad veeresid tal üle põskede, ja ta ei tõstnud kätt, et neid ära pühkida.

Järgmisel hommikul võttis ta kohvrast valge leerikleidi ja mustad lakk-kingad, pani need pakki, viis vanakraamiturule ja müüs odava

hinna eest jällemüüjale-vanaeidele. Kui ta saadud kroonid emale oli saatnud, lonkis ta väsinult üle tuttava voorimeheplatsi. Pikk kojamees, kelle kapsasupp teda nii mõnigi kord oli kosutanud, töötas seal agarasti kühvli ja luuaga. Hiljat märgates hüüdis ta teda ja taples:

«Kulla preili, kus sa ometi longid! Muti otsib ja ootab sind juba ilmatu aja. Tal on sinu jaoks kuldne koht. Jookse nüüd ruttu!»

Hilja ei jooksnud, vaid ronis pikkamööda, samm-sammult kivitrepist üles. Paar korda ta koguni peatus tõusul, sest nõrkuse-, rõõmu- või pettumishirmurõngad keerlesid ta silme ees. Kui ta lõpuks hämarasse tuppa tuikus, võttis proua Kreete Mutt teda vastu hüüatusega:

«Noh, kas ma ei rääkinud tõtt, et sel, kes minu voodis magab, on elus õnne: meie härrased ise tahavad sind näha. Nende virtin laskis jalga.»

2

«Ma olen nii närr-viline, nii närr-viline!» karjus väike «prantsuse nukk» ühest lossisaalist teise joostes. «Ma olen nii närr-viline, nii närr-viline...»

Hilja jooksis talle järele, püüdes teda rahustada ja hoida, et väike preili end poleeritud kappide ja laudade vastu vigaseks ei lööks. Kui ta kõhnukese, pikkade käte ja jalgadega tüdruku sülle haaras ja temale läbi kõrge lossiakna kiilusarnaste punaste katustega linna näitama hakkas, küsis tüdruk salapäraselt:

«Kas sa tead, miks mamma täna oma toas laulab?»

«Ei tea,» tunnistas Hilja.

«Sellepärast, et papa teda löi. Papa nägi unes, et mamma tantsis võõra härraga, ja seda papa ei kannata. Hommikul oli hirmus riid ja siis papa löi mammat kaks korda ja mamma nuttis. Aga nüüd on ta rõõmus ja laulab, sest usub, et papa teda armastab.»

«Missugune armastus!» mõtles Hilja vaimustusega. «Isegi unes ei tohi sa võõrale naeratada!»

Väikene tüdruk aga siputas end Hilja käte vahelt lahti ja hakkas uuesti mööda tube joostes karjuma:

«Ma olen nii närr-viline, nii närr-viline...»

Hilja ei saanud aru, miks ta niiviisi karjub või mis teda ärritab. Ta ei mõistnud isemeelset last rahustada.

Väike majaproua ilmus oma toa uksele ja hüüdis:

«Bela-Fiera, jäta juba! Ma luban sind aeda, aga vaata, et sa müüri peale ei roni. Mul on tarvis Hiljaga majapidamise üle nõu pidada.»

Bela-Fiera sai jakikese selga, kübarakese pähe ja läks kukupai lapsena ettevaatlikult keerdrepist alla. Väike proua lehvitas talle järele nagu igal hommikul ta isalegi. Seejärel sulges ukse ja pöördus ootava Hilja poole:

«Ah Hilja, küll olete teie veel õnnelik! Te ei tea, mis tähendab mure armsate pärast, hirm, et sa võid nad kaotada.»

«Mul on haige vend ja ema,» tunnistas Hilja.

Väike maalikud näoga proua vaatas talle suuril silmil otsa, nagu ei usuks ta, et ka teenijal võiks kedagi või midagi olla, kõigutas siis tumedajuukselist korralikult lokitud pead ja arvas:

«Vend ja ema... see on hoopis midagi muud kui oma pere, mees ja laps. Nende pärast võid sa hulluks minna!»

Hilja ei uskunud, et ta võiks mehe või lapse pärast suuremat muret

või hirmu tunda kui ema ja venna pärast. Veel vähem mõistis ta, mis muret võis proual oma armsate pärast olla — elasid need ju tema juures külluses ja olid terved. Kuid juba üsna varsti pidi ta lossiproua muret tundma õppima ja seda kanda aitama.

Proua ei jõudnud veel Hiljale lõpuni seletada, kui tähtis on majapidamises kokkuvõid ja kombineerimisoskus, kui aeda saadetud Bela-Fiera kisa mõlemad naised alla sundis lendama. «Prantsuse nukk», kes oli juba kübara peast ja jaki seljast visanud, jooksis surmani kokkunud emale vastu.

«Mamma, mamma, ma oksendasin!» karjus ta kriiskavalt.

«Issand jumal!» kiljatas väike proua peast kinni haarates. «Seda ma teadsin: niipea kui ma natuke laulan või rõõmsam olen, tuleb kohe jälle mingi õnnetus! Ah, mein Engelchen!» Ta kahmas lapse kaissu.

«Kus sa oksendasid?» küsis Hilja ja võttis pikajalgse «prantsuse nuku» ahastava ema käte vahelt oma sülle.

«Seal, seal!» vehkis Bela-Fiera kätega. «Kärbes lendas mulle suhu ja ma oksendasin!»

Hilja pidi huult hammaste vahel hoidma, et mitte naerma purskuda. Väike proua aga tahtis kiiresti näha, kui palju laps oli oksendanud, et otsustada, kas kohe arst kutsuda või nii kaua oodata, kuni mees koju tuleb. Kolmekesi hakkasid nad aiateel seda kohutavat okseloiku otsima, kuid hoolsa otsimise peale vaatamata ei leitud midagi. Võib-olla oli okseloik jõudnud juba koos kärbsega pehme, igal hommikul läbirehitsetud liiva sisse vajuda. Bela-Fiera viidi aga sellest hoolimata tuppa, võeti riidest lahti ja pandi paariks tunniks voodisse lamama. Hilja pidi kõik kuulnud ja loetud muinasjutud meelde tuletama, et teda seal vagusi hoida.

Härrat nägi Hilja peamiselt hommikuse kohvi ajal. See kõrgekasvuline mees polnud lähedalt sugugi nii imetlusväärne, nagu ta Hiljale eemalt oli paistnud. Tal oli jäme nina, koltunud näonahk ja tüdinud ilme. Ta rüüpas kohvi lurinal ja väike ilus proua vaatas talle tihti etteheitvalt otsa ning pahandas:

«Fui, Robi, kuidas sa sööd!»

Kui Robi sellele vähimatki tähelepanu ei pööranud, vihastas proua ning hüüdis saksa keeles:

«Du isst wie Schwein!»

Aga lahkumisel suudlesid nad nagu tuvikesed ja kui direktorihärra mürinal trepist alla läks, jooksis proua aknale, et mehele järele lehvitada.

Hilja ei mõistnud, kuidas nii ilus väike naine võis säärase mürakaruga abielluda ja teda armastada. Kas tõesti ainult seepärast, et härra Möllits oli rikas, et tal oli muinasjutuloss ja trükikoda? Ometi ei paistnud proua ei ühest ega teisest kuigivõrd vaimustuvat.

«Ah, see hirmus trükikoda teeb mind hulluks!» hüüdis ta peaaegu nuuksudes, kui mees end hommikul tööleminekuks seadis.

«Ah, see kole maja sööb mu närvid läbi!» hüüdis ta vihaselt, kui kojamees tuli teatama, et prügikast on täis.

«Ah, Hilja, küll olete teie õnnelik, et teil niisuguseid muresid kaelas pole!» õhkas ta tihti.

Üsna varsti hakkas Hilja märkama, et väikesel majaproual olid silmad nutetud. Missugused mured teda pisarateni pressisid? Kas olid need trükikoja- või majamured või peksis ehk mees teda jälle suurest armastusest? Hiljal ei sobinud seda küsida ei proualt endalt ega lapseltki.

Bela-Fiera oli nendel kordadel alati väga rahutu, laskis harjunud kombel toast tuppa ja kisendas:

«Ma olen nii närr-viline, nii närr-viline!»

Aga kord, kui Hilja teda rahustada püüdis, pöörutas «prantsuse nukk» jalaga vastu parkettpõrandat ja hüüdis:

«Loll, kas sa ei näe, et mamma nutab!»

«Aga miks ta siis nutab?» küsis Hilja nüüd ometi.

«Papa läks litsi juurde, sellepärast,» ütles laps lihtsalt, nagu ütleks ta: «Papa läks õue.»

Väike proua, kes oma toast tulles lapse lauset juhtus kuulma, ei hakanud varjama ega ilustama, vaid lähimale toolile langedes nuuksus:

«Ah Hilja, küll olete teie õnnelik, et ei tunne niisugust põrgupiina! Ta käib seal juba mitmendat aastat ja ma ei saa midagi parata. Ah, ma oleksin abielus ükskõik missuguse mustatöölisega, kui võiksin kindel olla, et ta oleks ainult minu!»

Hilja tundis väikesele lapselikule prouale südamest kaasa, kuid aidata teda ei mõistnud. Ta ei julgenud soovitada, et sülitagu proua säärasele mehele, võtku laps ja mingi. Ta ei teadnud ju, kuhu võiks minna niisugune proua, kes on harjunud elama muinasjutulossis ja iga kuu algul saama suure summa raha selle eest, et hommikuti mehele järele lehvitab. Kuidas oleks proua tulnud toime ilma rahata, kui ta isegi sellega hakkama ei saanud!? Päeval, mil Hilja lootis kuu jooksul teenitud vähesed kroonid kätte saada, palus majaproua: «Kannatage veel mõned päevad. Teie olete üksi, mis teil viga, aga mina ei tea, mis õhtul lauale panna.»

Laual oli harilikult ikka nii vähe, et sellest teenija jaoks peaaegu mitte midagi üle ei jäänud. Ainult kohvikann oli söögitoast tulles niisama raske kui sinna minnes. See imelik nikkelkann ei saanud iialgi tühjaks. Alles paari kuu pärast taipas Hilja kannu saladust. Pärast seda hakkas ta kohvi asemel kraanivett söögile peale rüüpama. Kui proua imestades päris, miks Hilja kohvi ei joo, vastas Hilja nipsakalt:

«Mulle ei maitse riistapesuvesi!»

«Fui, Hilja, kuidas te räägite!» pahandas proua.

«Proual ei ole vaja enam vannitoas käia kohvipäralt vett peale laskmas. Ma võin seda ise kraanist võtta ja... ma olen maal harjunud puhast vett jooma.»

Veel iialgi varem polnud Hilja tundnud niisugust alalist nälga kui siin imelossis. Aeg-ajalt käis ta vargsi all keldris, et süüa kausitäis seda head kapsasuppi, mida proua Kreete Mutt endistviisi oma punase ninaga vanamehele keetis. Need supikõhutäied ei jõudnud siiski Hilja taljet rikkuda ja proual oli ikka ja alati põhjust kadestavaks imestamiseks:

«Küll teil on ilus keha, Hilja, nagu tantsijannal. Minul, näete, tekiavad juba padjakesed puusadele ja ma ei tohi enam kohvikus magusat kooki tellida.»

Sellest oli muidugi kahju, sest prouale meeldis kohvikus istuda, ja ka Hiljale meeldis, et proua kohvikus istuks, aga mitte kodus ei keerleks. Üksi jõudis Hilja kõik rutem tehtud. Tal olid kiired käed ja kindel süsteem; ta teadis alati, kust alata ja kuhu lõpetada, mida viia ja mida tuua, et poleks asjata sagimist ega aja raiskamist. «Imelik — te keerate end ainult korra toas ringi ja kõik klantsib,» kiitis proua, «aga mina ei jõua ega jõua!» Tal polnudki vaja kuhugi jõuda, kuid ta oli majaproua ja pidi teenijat juhtima. Ja ta juhtis nii, et ajas kõik segi, takistas ja oli jalus. Ta käskis voodiriided aeda tuulduma viia, kui linna

kohal liikusid äikesepilved, ja üles pööningule pesu rullima minna, kui oli aeg lõuna valmistamisega alata. Ja kogu aja tüütas ta Hiljat lõputu, kord kaebava, kord juubeldava vadistamisega. Ta oli suur laps, Hilja meelest hoopis lapselikum laps kui Bela-Fiera. Viimane teadis alati, mis ta tahtis, ja ka siis, kui ta karjudes mööda tubasid jooksis, teadis ta, miks ta seda tegi ja mis ta sellega saavutada võis. Proua aga ei teadnud iialgi, kas ta on rikas või vaene, õnnelik või õnetu, kas ta oma meest armastab või vihkab. Tal polnud õiget emakeelt ega isamaad, sest ta vanemad olid olnud poolsakslased või poolrootslased; ta oli sündinud ja üles kasvanud Eestis ja abiellunud eesti matsiga. See mats pettis teda, viis oma raha mingisugusele lipakale, pidas selle jaoks uhket korterit ja magas tihti selle juures. Vaene väike proua nuttis, tagus külma madratsit rusikatega, lubas aknast alla hüpata ja peaga vastu müüri joosta. Aga kui mees tuli, rippus ta tema kaelas, naeris ja kudrutas; ja kui mees läks, lehvitas ta temale aknast järele.

Seda kummalist elu nähes küsis Hilja endalt, kas niisugune läbipais-
teväesklemine, vale ja pettuse virvarr ongi see «suurem», mida pastor Veinbärg oli töotanud ja millesse ta uskus. Põlastades seda, mida ta nägi Sõõrul ja kuulis Udupeal, oli ta uskunud, et siin imelossis õpib tundma tõeliselt «suurt», säärast, millest kõnelevad muinasjutud ja mida igatseb süda. Aga nüüd ajas see, mida ta kõrgetes tubades nägi, teda iiveldama, ja kui väike proua jooksis mehele vastu, põgenes Hilja kööki või oma «kellakappi», mis tal nüüd tõepoolest oli olemas. Sellest unistatud «kellakapistki» ei tundnud Hilja õiget rõõmu, sest sinna ei pressinud mitte üksnes kõik köögi ja kempsu lõhnad, vaid ka see oksele ajav läilus, mis täitis tubasid. Tihti mõtles Hilja hämarale niiskele keldritoale ja raudvoodile väljaõmmeldud sirmi taga, mille äärel istub Marta ja sosistab: «Ah, Hiljake, miks on inimese süda niisugune rumal, rumal...» Väga harva nägi ta nüüd seda suurt nukrameelset tüdrukut ja sai tema külma kätt puudutada, aga need vähesedki korrad mõjusid karastavalt. Ainult paar korda juhtus, et neile anti vaba päev samal pühapäeval. Siis ruttasid nad raudtee äärt mööda linnast välja, hulku-
sid mändide all, lamasid selili teraval kuival nõmmerohul ja unistasid.

«Ma ei usu, et ma iialgi linnas koduneksin,» kurtis Marta, kui nende vabadusepäev hakkas lõppema.

«Pole midagi, Marta, muudkui elame!» trööstis Hilja. Ta oli sõbratarist pea jagu lühem ja kehalt kiitsakam, kuid ikka oli tema see, kes teist toetas.

«Linn on kole!» ohkas Marta linna poole astudes. «Ta on petis ja valelik. Vaata, kui ilus ta eemalt paistab, kuidas ta tornid ja kuplid säravad! Aga mine sisse — keldrid ja kivimüürid. Ja kui palju hädasid on nende kivimüüride vahel!»

«Kuss!» keelas Hilja kiiresti. «Pole tarvis!» Ta süda võpatas mõtte juures, et linn on täis inimesi, kes ei tea, mis värvi on õige taevas või kuidas lõhnab kummel. Kiiresti unustab inimene linnas mulla ja kõik selle, mida muld sünnitab. Unustab ka rõõmu ja naeru ja laulu, nagu temagi paari kuuga on unustanud. Linnas peab inimene end kokku suruma, väikeseks muutuma, et kuhugi mahtuda. Ainult nahk peab tal olema paks ja kannatus suur, kole suur.

Viimasel lahkumisel tunnistas Marta:

«Nüüd on nad abielus, ja nüüd ma tean — Leo armastas teda ainult raha pärast. Lootis vaeseke, et Veroonika saab nii palju kaasavaraks, et võiks töötoa muretseda. Aga sai ainult pika nina.»

«Käib ta sulle ikka veel kurtmas?»

Marta vaikis, enne kui vastas:

«Käis, aga enam ma teda näha ei taha. Saad sa aru?»

«Saan,» kinnitas Hilja.

«Ei saa,» pahvatas Marta, «sa ei mõista, et mul pole enam mitte midagi, mitte midagi, milleks elada. Ainult lõgased taldrikud ja solgi-ämber!»

Miskipärast ei mõistnud Hilja seekord Martat trööstida ega julgustada. Võib-olla seepärast ei mõistnud, et ta ise tundis peaaegu samuti — ka temal polnud enam õiget usku oma õnnesse. Mida päev edasi, seda selgemini hakkas ta taipama, miks ta eelkäija imelossist põgenes. Aga et temal kuhugi põgeneda polnud, pidi ta edasi kannatama.

Ühel hommikul tekkis all hoovis isesugune lärm. Proua jooksis kildudes kööki:

«Mein Gott, mein Gott! Hilja, see hirmus tüdruk on ennast ära mürgitanud! Issand jumal, ta on meie maja ära reostanud!»

Hilja jalad hakkasid värisema. Ta teadis ilma küsimata, et «see hirmus tüdruk» on Marta, külmade kätega suur hea Marta.

Tema ta oli. Suu lahti ja tardunud silmad pärani, lamas Marta all pimedas keldris lillelise sirmi taga. Hiljale tundus, nagu küsiks ta ikka veel: miks küll on elu niisugune, miks pole inimesele jäetud rohkem kui lõgased taldrikud ja solgipang?

Veel enne, kui Marta hangunud keha jõuti kabelisse viia, sai kojarahvas käsu kelder tühjaks teha.

«Välja, välja!» kisendas lossiproua. «Et seal enam elavatest ega surnutest haisu ei oleks!»

Proua Kreete Mutt, kellel ilusast näost hoolimata elus õnne polnud, seisis nagu halvatu, käed ripakil. Kuhu pidi ta nüüd oma linade-linikutega, oma patjade ja voodisirmidega minema? Kuhu ometi?

Punase ninaga kojamees pani kühvli ja luua korralikult ukse kõrvale, rüüpas põue peidetud pudelist lonksukese, astus naise juurde ja ütles alandlikult: «Muti, ää tee väljagi, küll mina juba . . .»

Kärmel sammul läks ta siis libedaks kulunud astmestikku mööda alla. Natukese aja pärast sõitis troska peateed mööda lossi ette. Kellade kõlinal viis kojamees oma õnetu Mutikese uude urguga. Kuhu just, seda ei saanudki Hilja teada.

Imelossi kelder jäi mõneks ajaks päris tühjaks, kuid raske oli aru saada, et see üles tubadesse rohkem rahu või õnne oleks toonud. Hoopis vastupidi. Proua kinnitas, et ta ei või selles hirmsas majas enam elada, ta ei või selles linnaski elada. Ta tahab ära — nach Vaterland.

«Ah Hilja, juht kutsub meid, kõik sõidavad, aga härra ei taha sõita. Ah Hilja, see on hirmus, ma tean, miks ta ei taha . . .» ahastas proua nüüd päevad läbi. Ta saatis Hilja suure trükikoja taha parki jalutama, et see seal teisi jalutajaid silmas peaks. Ta uskus naiivselt, et just selles pargis käib härra oma tüdrukuga kohtamas.

Hilja lonkis pargis kästud aja, seisatas puude ja põõsaste juures, vaatas, kuidas koltunud lehed oksaraagude küljes lipendasid, ja mõtles, et haavad Hundimäe kodu ümber on nüüd juba paljad. Haavad on paljad, kuid maa on pehme ja lehevaip kahiseb, kui üle selle astuda või kui tuul seda liigutab. Ja Hilja tundis, kuidas ta kivisüda põues hõõgus ning põletas . . .

Kodus teatas ta prouale, et ta härrat pargis ei näinud. Nii oleks ta teatanud ka siis, kui see oleks olnud vale, sest valesst hoopis hirmsam oli

niisugune taganuuskimine ja keelekandmine, mida proua talt nõudis. Ta ei võinud aimata, et temalt veelgi rohkem hakatakse nõudma.

Pärast pikka ahastusrikast ööd kõndis paistes silmadega proua kortsunud hommikumantlis toast tuppa, lamas kummuli söögilaual ja oigas. Aeg-ajalt kergitas ta pead ning kiljus:

«Ma lähen hulluks, kui see ei lõpe! Ma tapan ta ära! Ma panen kõik põlema!»

Äkki hüppas ta Hilja ette:

«Hilja, te peate mind aitama! Ma tahan teada, mis nad seal teevad. Näete, siin on raha, minge ja üürige selle lipaka korteri kõrvalt tuba. Ma tean, et see on praegu vaba. Minge! Minge kohe!»

Hilja taganes eemale lauast, mille peale olid visatud rahatähed.

«Ei,» ütles ta pead raputades. «Ei, proua, seda ma teha ei saa, ärge mitte nõudkegi.»

«Miks te ei saa?» imestas proua. «Ma ei käsi teid sinna öösiti valvama minna, ma lähen ise. Teie peate mulle ainult toa üürima, saate aru, ainult toa üürima!»

«Ei, proua,» kordas Hilja. «Ma ei saa ja ma ei tee, makske või kulda!»

«Te ei taha!» kiljus proua. «Te ei taha mind aidata! Te olete härra poolt! Ta on teid ära meelitanud, rahaga kinni maksnud. Te olete kõik üks kamp, üks liiderlikkude kari! Nüüd on see selge! Ma ei või teid kedagi enam näha! Kasige siit otsekohe, silmapilk!»

Ta haaras laualt rahatähed ja virutas vihahoos uuesti lauale, nii et need pudenesid laiali ja osalt ka põrandale. Hilja astus kiiresti ligi, korjas raha kokku, luges sealt niipalju, kui tal saada oli, pani ülejäänud proua ette, kes jälle kummuli laua peal nuuksus, ja ütles:

«Ma siis lähen. Jumalaga!»

Ta ruttas kööki ja sealt «kellakappi», kogus oma vähese varanduse, toppis kohvrise ning oligi minekuvalmis. Aga enne, kui ta lahkuda jõudis, ilmus proua köögiuksele ning karjatas: «Hilja! Kuhu te lähete?»

«Lähen koju,» vastas Hilja rahulikult. «Jumalaga!»

«Ei! Ärge minge!» hüüdis väike proua ahastades. «Me oleme nii hästi läbi saanud ja Bela-Fiera armastab teid. Ärge minge!»

Bela-Fiera ei tulnud oma armastust kinnitama; ta jooksis toast tuppa, karjudes läbilõikavalt: «Ma olen nii närr-viline, nii närr-viline...»

Hilja raputas pead. Ta polnud harjunud oma otsust muutma.

«Jumalaga!» ütles ta veel kord, avas ukse, astus esikusse ja läks trepist alla. Ta ei vaadanud tagasi ega näinud, kas proua talle trepikottagi järele tuli, kuid Bela-Fiera kisa kuulis ta niikaua, kuni välisuks kinni langes. Hilja tõttas läbi tühja õue, jooksis libedaks kulunud kiviastmeid mööda alla ja alles voorimeheplatsil jäi hetkeks peatuma ning vaatas ringi, nagu otsiks kedagi, kellega jumalaga jätta. Ta teadis, et kui palju ta leivapala pärast maailmas veel ringi ei peakski jooksuma, linna ta enam tagasi ei tule. Oma õnne otsides oli ta siia maailma lõppu välja jõudnud, ja oli ime, et ta siit alla ei kukkunud, nagu kukkus suurte külmade kätega Marta.

Vahetanud kohvrikese teise kätte, tõttas Hilja nüüd kõrgete puude poole, mis näitasid teed jaama ja sealt koju — ema, venna, sinise taeva ja kohiseva metsa juurde. Ja mõtlemata, mis edasi saab, tundis Hilja, missugune õnn see on, et ta võib niiviisi minna. Jah, küllap see ongi suurim õnn, kui inimene ei kuku maailma äärelt alla ega pea lootusetult ahastama kuskil loss-vanglas, vaid võib käia oma teed, käe otsas kohvrikene usu ja lootuse kalli õnesärgiga.

SOOME LUULET

PAAVO HAAVIKKO

Tsüklist „Maapagu“

Mina lähen savinaise sülle ja mina lähen maasse,
silmad panen kinni,
panen näo mulda, valage sesse nägu,
panen silmad maasse,
ma lähen savinaise sülle magama,
kui mul igav hakkab,
ja kui igav mul hakkab, siis ma lähen lagendiku keskele,
nähke mind,
oi nähke: ma tahan näha
end teele asumis,
lähen siis jälle maapakku maaprakku tagasi,
oi nähke: ma tahan näha
ennast enne kui tuul mind kätte saab, olen lumekuningas,
ma seisan,
ma seisan siin, savisaapad jalas, savilagendikul.

*

Rohi on langenud kahelt poolt sesse märga maasse,
sinna tahaksin.
Oi ma olen haige, see on neljas pime kuu
üht-sama ootust, ei tea milleks,
rohukõrs on seal kasvanud, juur paisunud maas,
mustaks muutunud maas, sinna rohi langes,
sinna tahaksin suruda oma kämbla selle musta juure vastu,
kombata ta salapärasest kuju, kui see ka karjataks,
tahan teada seda ja muud ei midagi, kui see ka palju
maksaks,
suu ihkab juurt, suu hingas suitsu, sõnus värssse,
pole neil mingit maitset,
suu ihkab purra juurt, selle nime te teate.

Tsüklist „Linnumägi“

Rõõmsat jutustust kuulen, see teeb mind kurvaks:
keegi ei mäleta mind kaua.

Saadan teele tühja kirja, ses tühjas lõhnab
puuviljakoor ja suits nagu männid,
lõhn ainult.

Olen viibinud siin nädala, seitse päeva jõekaldal,
jõgi tallab veskit, veskit tallab,
jõgi on lai, siin on sügavik, taevas on lähedal,
suits kandub üle mu tee kui linnuparve vari, ei muud,

ja nüüd on sügiskuu:
siin on mändisid rohkem, rohkem ka pimedust.

*

Linnumägi: on tarvis kogu läänetuult, et tõrjuda ööd.
Linnud ei laskugi, nad lendavad vastu musta,
punasele liuale jääb vesikana, kuldsele kukub faasan,
sulane korjab need kaks lindu ära. Unustame,
et sina oled naine.

Ei minustki, sinust ei kõnelda midagi head,
ei meid ühenda aastaaeg. On sügis,
paat seotakse ööseks kinni, mina olen jälle jõgi,
jõgi läheb kaljude vahele, mustad kaljud, valged, lume-
tipulised,

pole need miski visand, pole nõgi paberil, need
kaljud on maailmakaljud, nende peal on rohelised männid:
ju siis keegi on õpetanud need männid haljendama.

*

Kuulen vihmasadu ärkavat, nuttu vaid igatsen, kuuleksin
nuttu puhkemas,

minagi nutaksin, ma poleks üksi.

Uni kuhtub, küünlad süttivad viisikuisse, näen läbi
pimeduse,

kured lähevad, nende kluugutus on hääl läbi öö,
nad lendavad, hallid linnud, üle öiste vete
nagu silmavaade,

oi armastatu,

sa nõjatud vastu parrast ega näe midagi,

ei näe, et linnud on läinud. Pimedusest veerevad pilved,
pimedusest vihmad,

kured, need, kes vaatavad, need kuulatavad läbi vihmasaju,
nad lendavad

itta, nuttu nad kuulevad, kured kuningalinnud,

nemad küllap tunnevad muret.

Tõlkinud D. VAARANDI

Raud põleb

Ei see ole õhtueha, mis taevarannal põleb,
tähejumal kõnnib taevarannal,
maa peale tähtedest langeb rauda,
on punased relvad.

Taevarannal põlevad seadused,
tahvlite kivid murduvad, sööstavad õhku,
põlevad sõnad kumisevad käskude murdudes,
paiskavad tuhka,
sõnade tuleriidad lõomavad, välguvad täis tormi.

Parvemees kogub viletsad piletid, põletab hunnikuina,
punased on õhtuehad,
ja raud põleb, relvade raud põleb.

Purustatuid peegeldab jõgi,
veripunane on jõgi.

Tõkinud E. LÄTTEMÄE

EEVA-LIISA MANNER

* *
*

Teed on pikad ja palavad.
Taevas on valge. Varesed lendavad
ja hurjutavad, kähe kirguv pilv.
Aknad on silmad. Mu vari on tönk.

Kuhu läheksin, mu maja
on täis võõraid lugusid, lauseid kui lõkse,
raskeid sõnu, mis põletavad kui tina
ja ennustavad, heidavad varjusid seintele.

Olen raske, mu haavast kasvab puu
kosisöödud lehtedega.
Sealt läbi paistab valgelt hõõguv taevas,
ei sinna mu arusaamine ulatu.

Kogu päeva olen istunud vana sõbraliku puu all
ja vaadelnud oma unesid ja vestelnud kadunukeste seltsis.
Vihmad tulevad ja lähevad, mina istun ja istun,
käed on mul jõude, silmad teavad palju,
söön tanguteri nagu linnud, mu kõht kasvab,
mida võiksin muud kui mõtiskleda, jalad ristas.
Kuid uned on pikad, kadunukesed pikaealised,
neil on mitu hinge, toidan neid oma tanguteradega,
kadestan usinaid lindusid ja olen tige enesele,
väsinud ja täis tuska.

Peegelpildid

1

Paat libiseb vette,
kõrkjad avanevad, sulguvad,

suur lind teeb, nagu vuhiseks lendu,
peegeldus tõuseb linnule vastu.

Võrgud sätendavad rannal nagu vihm,
olen täis lehti, tuult.

2

Hobune läheb lautrile ja kummardub vette,
vee seest kerkib teine hobune talle vastu.

Hobune joob ja raputab valjaist
aleatorset muusikat pehmesse õhtusse.

Hobune ujub ja kahlab sügavamale,
maavärvi olevus liha, jäsemeid ja rõõmu,
ümberringi päikese puistatud kuld.

3

Päevad tõusevad, langevad
nagu lehed,

kaaluta nagu lehevarjud,
nobedad, tummad, nagu peegli seest
jooksev tüdruk,

kes tantsib teisele tüdrukule vastu,
ja nad ruttavad üheskoos ära,
päevad nagu lapsed või tuulelohed, kirkad
päevade paelad.

Tõlkinud D. VAARANDI

Tuoddaris¹

Järsemad on tundrud, põhjapoolsed astmed
kirde kaudu ida sadudesse.

Rohi kiduras, taevas kui jalatald,
tuulekäsna, kõva kuiv kibedus,
mõte põgus siin, mäelael, kus
kõrgus on limestumine,
sõrmede häda ja juurte,
mõtete häda, juuste, need langevad,
kolp kivistub.

Ihnsamad on siin toonid:
kivi sile jääkus ja linnu vari,
kauguse kuivanud leib,
hamba näljasel see murrab, meele
tahtmised aga tõusnud:
kannata, pea vastu.

Paljaim kõigest on valgus ise,
sammas, mis kannab taevast
järsemini kui kivi,
ihnsamini kui olemine. Siin
kiviriku lage roots
teeraja, mõttemõlgutuse kohal,
taltumatu tuule, avasilmise une,
meelemõistuse kohal.

Tõlkinud M. NURME

LASSI NUMMI

Lendasin üle kuuma

Lendasin üle kuuma
lauskmaa. Liiva palistasid
lumeveersete mägede
koonused. Tulevasse olin
saabunud aega — seda teadsin. Ei teadnud,
kuidas.

¹ Tuoddaris — tundur (lapi keeles).

All avaruses
 kannude kõrval kannud
 lõputult. Igas kannus
 maharaiutud pea
 kuumuses kenasti aurates kees. Viimaks
 kaugel
 nägin suitsu tohutut. See
 sigareist tõusis.
 Kolm printsi istusid
 kesk lagendikku. Aastal
 kolm tuhat üheksasada kuuskümmend
 kolm.
 Souvanna Phouma, Souphanou
 Vong ja Boun Oum, viski ja
 vodkakruuside ääres
 (aeg-ajalt rüübates)
 delikaatselt naeratades üha oma maale kavandasid
 rahu.

Minu armastus

Minu armastus pole kuigi suur.
 Ma näen teda üheainsa pilguga. Näen ta piirjooni.
 Ma näen ta kirkaid ääri vastu valgust,
 kui seisad mu maja künnisel, uksepiidale najatudes,
 kui laulad oma väikest valgelokilist laulu, — näen ta
 piirjooni,
 näen teda tervenisti: ta pole ääretu. Ta ääred
 paistavad vastu valgust.
 Ta seisab mu maja ukse ja laulab.
 Ja maailma kogu armastus
 selgeis kontuurides seisab tasa lauldes mu maja ukse.

Sosistus

Kui maailm on möödas, võtan su väikese luise pea,
 ja läbi liiva tunnevad mu oimud su hellitust.
 Nii magame ja valvab mändide hääl
 ja valvab liiv ja magab ja kallistab valgete kätega.
 Me magame läbi liiva ja liiva ja vee ja liiva
 maailma põhjani, põhjani magame.
 Me magame kogu liiva, kogu nutu ja kogu mere.
 Me magame mändid, väikese maja ja küünla kustuma.

Tõlkinud D. VAARANDI

Liigun kus liigun

5

Hetk aega enne koosolekule minemist.
Kaalun, mida seal kõnelda, kust kandist täna
alustada võitlust
apaatia vastu,
mis tungib minusse igast nurgast.
Võitlen korralgeduse ja surma vastu.

*

Inimeste elulood on nii kurvad.
Peaks kirjutama midagi, mille eest saaks raha.
Vanast harjumusest tundub, nagu päästaks see kurjast.
Ent nii see pole.
Kõik on nii vales korras, et selle nägemine
teeb vahel vaikseks.
Kas kriitika on võimalik?

*

Et püsiks rahu.
Et kõik inimesed saaksid tööd, mida tehes
nad tunneksid, et see on õige koht.
Suigatan trammivaguni häälest.

*

Ikka raskem on rõõmul ja kurbusel vahet teha.
Istun ja vaatlen tänavalkäijaid, kuulun raadioinseneri
lugu oma elust, mis
sisaldab ühe seikluse, ühe
tõusukoha: sellele ta läheneb aeglaselt,
ringiratast,
otsekui kardaks, et saabudes see
ei avaldagi oodatud mõju.
Kas on meist ka millekski asja.

*

Vaatan tänavale.
Paikade, asjade, emakeele algõpetuse kohta olen unustanud
peaaegu kõik.

Päev on suretav. Keegi ei kutsu
võitlusse.

*

Kui päev koidab, näen, mida tean: jõud,
mida süsteem jätab kasutamata,
on see jõud, mis muudab süsteemi.

Vaatan väsimata.

Ei kurda.

*

Televisioonisaade on lõppenud.

Inimesed lähevad magama.

Vastasmaja on varsti pime.

Mul on tunne, nagu keegi kuskil kaugel just sel hetkel
märkaks, et kõik on möödas.

Ta satub segadusse; ta paneb katla leele ja istub
kaua liikumatult.

Ma ei tea, kas tunnen talle kaasa.

Ma ei näe küllalt selgesti.

Tõlkinud D. VAARANDI

ELVI SINERVO

Kohtumine

Väikene mustas palitus naine

jäävärvi juustega,

kurbuse künnivaod näol.

Memm, mu memm,

sule endasse mind,

sinna pimedusse, kust tulin,

sinna teadmatusse.

Ära kõnele. Sõnad rebivad südant.

Vaiki. Ole ainult mu ema.

Tühjus lahvatas äkki must läbi.

Ei olnud see minu ema,

mu sünnitaja,

muremeelne naine.

Vaatan järele talle täisealise silmil:

maailm on täis

mustas palitus emasid.

Juba ammu, nii ammu

mina omast jäin ilma.

Aega mulle seks anti

Tõe valetunnistajaid ma tundsin
ja meelevaldseid kohtunikke
ja seda, mil kombel aja kired
mängivad seaduse paragrahvidel —
ning vaid mõnituseks ma küsisin neilt:
Millise paragrahvi järgi?

Ei olnud see tõemeel, vaid viha,
mis kohtunikul sähvatas silmis,
kui ta vastuseks hüüdis:
Aega teile seks antakse,
küllap jõuate mõelda!

Habras ja lugerik oli mu tõde,
ning kui mind ära lohistati,
ma nutsin.
Olin ema ja nutsin,
sest nägin enese häda
oma kaugel mängiva lapse näol.
Aga ennekõike ma nutsin
— oh ebaküpsuse häbi — tühjast uhkusest,
et nad niiviisi julgesid solvata
mu keha puutumatumast.

Aega mulle seks anti
ja ma mõtlesin järele.
Pilved, pilved vangla kohal,
päevad ja kuud ja mööduvad aastad
— ei paragrahvide peale ma raisanud hetkegi —
ära pühkisid ihult mul käte solvavad jäljed.

Nii mõnigi kord veel
kisti mind alasti,
kuid siis katma mind tõusis laul nagu rõivas,
me vanglasõpruse päevadest kootud,
ja siniste ööde ühistest unedest,
ja sellest, mis rõõmuna nõrgus
seintest läbi ja südamest südamesse.

Suurde armastusse
ma aeglaselt kasvasin sisse,
emaarmustki ilusamasse.

Tõlkinud E. NIIT

... siis meenutan

Kui sinav kevadöö on kõige sügavam,
kui hanged sulavad ja lõhnu kannab tuul,
ja jää all vetelaulu kõmisedes kandub,
kui oma juuri mullas rebib puu
ja mässu tõstab kõik, mis ahelaisse pandud,

siis meenutan, et üle maa
on tuhat, tuhat vangimaja
ja igäühes sellel ajal
on keegi, kelle silmad unetult
öösinetusse vaatavad
nii nagu minul kord.

Kui suvi säramas on kõige kirkamalt,
kui peegeldamas kuuma päiksevalgust
on iga kõrs ja kivitahk, naer lapse suul
või sisalikusilm või lehenarmas puul
ja iga rada on kui lõputuma algus,

siis meenutan, et üle maa
on tuhat, tuhat vangimaja
ja igäühes sellel ajal
käib keegi ringiratast,
ringiratast
nii nagu mina kord.

Ja enne talve pikka hääletust,
kui rannavetes nukralt kahab roog
ja kaebab iga sügistuule hoog,
kui värvid pöörastena priiskavad
ja kuldne, veripunane ning roosteruske
vaip peielinikuna katab maad,
kui külm on taevasina ja ta avarustes
käib metsik, läbilõikav tuutus,

siis meenutan, et üle maa
on tuhat, tuhat vangimaja
ja igäühes sellel ajal
on keegi, kelle südant läbistab
lindude huige
otsekui mõök

nii nagu minu südant kord.

Suur Trumm

Ihuüksinda elas Maammo Runotegija oma vanaduspäevi
onnis Vähima Jõe veerel.

Ta silmad ei seletanud enam tähtede asetust
ega kõrvad viljasahinat suurtel nurmedel
ja enam polnud ta raugahäält kuulda
rahvakogunemistel.

Külaelanikel oli temast kahju. Üks neist tuli tema juurde
ja lausus valju häälega:

Suur on su sugu, Maammo. Palju poegi oled sa andnud
oma rahvale ja su tütreid sünnitavad igal aastal.
Aga üsna harva tuletavad nad sind meelde, lugupeetu.

Vana värsilooja vastas talle nõnda:

Ma ei näe sinu nägu, naaber, kuid sinu sõnad seda ei
kaunista,
olen oma lapsed sünnitanud rahutute pilvede all.
Ma sünnitasin nad omaenda jaoks.
Minu valu ei lunastanud neid kannatuste käest
ega küündinud ma neile kuigi palju nõu andma, kuna ma
ju isegi vähe tean.
Seepärast ei palu ma oma lastelt midagi, ei lugupidamist,
armastust ega vanadusetuge.

Kuid iga hetk tunnen ma neist rõõmu, sina vähenägev naaber.

Sest nemad teavad, kui suur on sipelgas
ja kui tähtis on elada üks silmapilk õigesti,
ja nad valivad ennem surma kui armetu elu.
Nad näevad meeste jõudu ja naiste ilu
ja nad peavad lapsest lugu.
Nad armastavad inimest ja ei tee häbi ka endale.
Nad on kiindunud maasse, mida künnavad, ja raamatusse,
milles on tõde.

Aga kui nad kuulevad Suurt Trummi kõmisevat,
jätavad nad kõik pooleli ja valmistuvad minekuks.
Nad jätavad maha oma naise ja voodi — minu pojad ja
nende pojad.
Nad võtavad imiku rinnalt — minu tütreid ja nende tütreid.
Nad jätavad adra vaole ja oma vanemad hauda sängitamata,
ja raamatu keset tarka sõna pooleli,
kui Suur Trumm kutsub,
kui Suur Trumm kutsub.

Nad on minusarnased, Leppimatute soost.
Ma rõõmustasin nagu jumal,
kui nad lõin.

Tõlkinud D. VAARANDI

Palve Hannu Salama eest

(Kog. 3, 16 jj.)

Issand Jumal taevas,
 mis on kolm kuud sinu igaviku kõrval
 või kolm aastat sinu helduse puhastustule ees?
 Aga teistmoodi on Hannu-poisi asjad siin maa peal.
 Ära lase tal langeda meeleheite sisse,
 sest kuivõrd ta seda teeks, mis võib hõlpsasti
 juhtuda,
 läheks ta ja võtaks pea täis ja tuigerdaks avalikus
 paigas,
 Helsingi platsidel, Tampere tänavatel, Hyvinkää
 raudteejaamas
 rongide mineku ajal,
 rebiks katki oma rõivad, uluks Soome sügise öösse:
 Ma olen mina, Hannu Salama!
 Siis pööra oma seadusemeeste ja politseinikkude pilgud
 tema pealt ära,
 sest kolm kuud on tema elus terve igavik.
 Ja lase oma armu päike paista ka oma kiriku ausa poja
 Kari peale seal Uudenmaa uulitsal,
 ja anna talle mõtlematule aega järele mõelda,
 kust võtta raha, et kinni maksta Hannu-poisi võlad.
 Ja anna lõpuks juba ette andeks kõikidele
 Soome Hiltustele,
 sest neil päevil saavad Monopoli ukсед paukuma
 tavalisest tihemini:
 Hiltused
 ostavad rohkesti Kosekohinat, istuvad
 kes kus juhtub
 oja kaldal,
 kännu otsas,
 üksi ja rühmiti
 ja vannuvad:
 Oh sa püha kurat, sa püha kurat!
 Ja kui Margit Borg-Sundman tuleb jälle su juurde
 kurtma selle asja pärast,
 siis ütle talle:
 Olen väsinud su nuuksumistest, mu tütar.
 Mine koju ja lase olla mind rahu. Aamen.

* *
*

Ehk need on eelkäijad — need luuletajaiks kutsutud?

Ehk saab see selgeks, kui selgub, kes neile järgnevad;
ehk loobitakse neid kividega, vannutakse, nende hääl
vaibub

kui lapse nutt vastu ema rinda, hajub
kui viina maitse kurgulaest, unub
kui armastuskiri laualaekasse —
ehk peab just niiviisi käima eelkäijate käsi?

Kell kaksteist säraval sügissuve päeval

Just nagu suits õhus,
kust tulnud, kuhu kaduv?
Just nagu läiklevad peeglid
maas, taevas
üksteist peegeldamas,
just nagu helahtaks kõrgel
keskpäeva meridiaanil
kell,
kaja rusikas lööks
peeglid kildudeks,
just nagu kildude helinas
peegeldaks end
maailm.

Tee

Kas ma kohtasin tuleviku ehitajat?
Ta pea kerkis teetöömaa kaevandist.
Mis sa teed? küsisin mina. — Teed, vastas tema.
Kuhu? — Kurat teab. Tulevikku.

Kohtasin siis tuleviku ehitajat.
Ta vaatas mind mütsisirmi alt,
silmad sinised, suu karm.
Mäletan seda kui eilset päeva.

Tõlkinud E. NIIT

Kauge Lõuna kütkes

I

SIKA-SAKA AUSTRALIASSE

Tundmatuga poolkuu taustal

eisid sarnanevad reaktiivajastul sööstidega. Lendaja istub nagu sääsk mürsus. Läbitud teekonnast teab-kogeb ta vaevalt midagi peale kujutletava kaare ruumis.

Impulsid, võnked, lained, vektorid, kaared, nende suhted — kogu seda uut muusikat manitsevad füüsikud mõistma ilma konkreetsete kujutluspiltideta, printsiiбил: meie seletame, teie uskuge. Kuidas — kui inimese meelte ehitus on niisugune, et nõuab aina individuaalset kogemust, oma silma? Praktiliselt järgneb haakumine peatuspaikadesse, üksikutesse punktidesse, mille vahele võib paigutada lõpmatu hulga teisi, täiesti võõraid, kujutlematuid punkte...

Reis muutub kirbuhüpete seeriaks üle suurte tunnetamatute, reisi graafiline kujutus pole pidev joon, vaid hõre, üliharv punktiir... Ja reisi kiri — mis saab seegi muud olla kui teatavate punktide põgus, ladviti puudutamine, kahmamine juhuslikult koetusse.

Tunnetuserõõmu asemel, mida otsitakse, kipub lendajat kergesti kiusama lõpmatusetusk. Kuid ilmselt valitseb inimest võitmatu tung sellisama tundmatu poole, millega ta ajast aega seisab sõjajalal. Nii läheb ta ikka ja jälle — kas või sääsena mürsus. Läksime ka meie teatral Volde-mar Pansoga Sõprusühingute Liidu turismigrupis, kuhu kuulus kaheksast rahvusest kirjamehi, arste, geograafe ja teisi õpetlasi. Läksime lõunapoolkera-matkale, hoolimata teadmisest, et lindki kogeb oma rännul rohkem kui meie lennul, et me seitsme-penikoorma-saabastegagi kõigele huvitavale millaski järele ei jõua, seda tabada ei suuda. Püüd üle olla ruumist ja ajast — kas ta ei paiska meid tihti üle ja mööda ka tegelikust elust?

Kurb? Lõbus? Mõttetu? Ei, lihtsalt üks ajastu paratamatusi.

Esimene sööst Moskvast Teherani toimub nii umbes olümpiamaratonilaisema mehe ajaga. Kaukasuse harjad on «Il-ile» kui kivikangrud õhu-ookeani põhjas — ei teagi, et ollakse üle. Iraan toob peaaegu pettumuse — ta on täpselt sedamoodi pruun, nagu kujutatakse teda kaartidel, ehkki mõnuleb kahekümnekraadises soojas, hingab õitsvate rooside hõngu samal ajal kui Moskva kannab kasukaid. Pool tundi nahkveste, filigraantöid ja kaamelikondist nikerdusi müütavas lennujaamas, pudel coca-colat pikki musti vuntse keerutava puhvetipidaja käest ei muuda midagi kujutluses Iraanist, sellest kunagisest kuulsast Pärsiast. Isegi

kaetud nägudega naised mitte — sest nõnda peab see ühel eeskujulikul moslemimaal ju olema. Teisiti näiks koloriit võlts! Meie aga otsime aina õiget, täpset, tegelikkusele vastavat. Mis sotsialistlikud realistid me muidu oleksime? Ikka viimane dialektiline teravus, viimane tõde lauale. Tänu iraani naistele, et nad (õieti mõned neist) meie auks parandzaad ette tõmbasid... Ainult Šeherezadega — tollega, kes jutustab tuhande ja ühe öö juttu — tekkis väike sekeldus. Ta nõjatub seal lennujaama klaasmaalidel ahvatlevalt kušetile, välgutleb võluvalt oma idamaasilmi ja üldse peab end nii vabalt isanda ees ülal, et tekib küsimus, kas vana kuulsat «Alf laila valailat» — «Tuhande ühe öö» muinasjuttu — tunnista-tada või mitte realismiks... Kuna järsku ka meelde ei tule, kas «Tuhat üks ööd» on viimase viiekümne aasta jooksul meil välja antud, lõpetan pilgukõne pealetükkiva Šeherezadega. Keeran lihtsalt selja, lähen välja jaamaesisele. Seal on hoopis häbelikumad, kaetud nägudega naised — seesugused, kes ei meenuta mitte tuhande esimest, vaid Mark Twaini sõnadega — viie tuhandendat ööd...

Öö tulebki siin kui kontvööras — kargab järsku, ootamatult lennuväljale. Alasti ja pime, ainult häbeneva päikese ehaõhetus õlgadel. See õhetus väreleb ja triibutab, on kuldkollane, punane, lilla, kuni kukub mäeharja taha ja kaob.

Tõuseme õhku, katsume kõrgemalt järele vaadata. Aga kurss ei klapi — kihutame itta. Kaunis ehaõhetus koos häbitu Šeherezadega jääb sinnasamasse, kust ta leidsime — vanasse Pärsiasse, tulevastele Šeherezadetele eeskujuks...

Islam ju ei luba inimest kujutada. Aga rahvusvaheline lennujaam — ja koraan... jäi alla kõvematele prohvetitele.

Paar tunnikest hõbedase poolkuu hämus, mis kui helendav tolm hõljub tiibade all, paar tunnikest tühjust väiksemagi pidepunktita silmale — peale serveeritud eine. Õhusurve kõrvades jõuab ikka ette stjuardessist kompvekkidega... Viraaž ühel tiival kui poolik hundiratas (tervet õnneks ei antud proovida!), tuled, kuri kiirus... Siis tonksavad rattad maad, pidurdussüsteem mõirahtab ja mürsk lõhkeb — vaikuseks.

Karatši, Lääne-Pakistani lennuühenduste sõlmpunkt Araabia mere ääres.

On loetud üht-teist Arktisest ja Antarktisest, Hiinast, Indoneesias, isegi Kuust ja Marsist. Aga Pakistan, Karatši, see India endine provints? Seisad tundmatuga silm silma vastas. Seisad ööpimeduses kesk tõttu, müra, prožektorivälgatusi ja mõistetamatut keelekõma, tõesti kui võõras Jeruusalemmas.

Tumeda näonahaga, khakivärvi overallides ja turbanites mehed tormavad kui Ali Baba jõuk lennuki kallale. Avatakse luuke, lennutatakse kotte, kohvleid, pakke, hõigeldakse vastamisi. Üks siledam mundrimees viipab endale järgnema. Salapäraselt Ali Baba jõuku ei ole enam. On taas pime troopikaöö, milles säravad mitmevärvilised tuled. Ühtlasi on ka palav. Mantel, ei — kogu riietus ei kõlba sellesse vannitoa atmosfääri: õhtul pärast kella kümnet 27 kraadi! Käsi kipub iseenesest avama nõo, et lasta põue mahedat tuuleviru.

Aga — aega ei ole. Vormikandja rebib lahti ukse, annab meid loetuina üle täishabemega, halli kokardiga baretti ja lahtist halli särki kandvale mehele, kellel on lühike karabiin õlal. Selle püssiga inimese kõrvale tekib rida teisi, kõik tumedanahalised, aga kaunites valgetes frentšides ja pikkades pükstes, hoolsalt kammitud sinkja juuksepuhmaga. Üks neist

jagab välja sissesõiduankeedid, nõudes nende kohest täitmist, teine surub pihku valuutakontrollipaberid, kolmas räägib hotellist, neljas küsib pagasit, viies pakub teeneid rahavahetamisel. Kõigil säärane kärsik rutt, nagu tuleks minuti pärast ukсед sulgeda või ähvardaks katastroof. Idamaine sõnarohkus koos ameerikaliku tempo taotlusega — see ongi esimene mulje Karatšist.

Tegelikult, nagu varsti selgub, pole kellelgi neist erilist kiiret. Ei töö lõpetamisega ega minekuga. Päris rahulikult ootavad nad, viskavad omavahel naljagi, kuni ankeedid täidetud. Seejärel võtab passide-ankeetide tembeldamine oma pool tundi. Neid kontrollib ühelt poolt püsiga habemik, teiselt valges frentsis nooruk. Kellega asjad juttis, saadetakse järgmisse kõrge laega, osaliselt remondis ruumi.

Tolles saalis liigub edasi-tagasi halattides mehi, mitmevärvilistes üle pea ja õlgade heidetud sõbades naisi, kelle titejalad on kängitsetud kuld- või hõbebrokaatkingadesse, nagu viibiksid nad tantsupeol. Ent nad on reisijad niisamuti kui meiegi. Üksnes äravalitute kihist reisijad, sest neid saadavad lihtsas kirjus sitsis teenijasvaimud, tassivad käsipakke, isegi käskijannade nessesääre. Naispere kaitsevaimuna loovib nende ümber paar muskulatuurset meest pikkades valgetes halattides, turbani-tes või fessides. Sellise rongkäigu samm on nii pidulikult väärikas, nagu poleks neil vähematki ühist lennujaama tempoga, nagu oleksid nad ilmnevused teisest ajastust, teisest maailmast... Alles see tempo ning hoiakuvähe läidab teadvuse, et ongi ju tehtud hüpe keskkonda, kus poolkuu on sümboliks, rist või lunastuseõpetus võõrad...

Usundi osa inimese kujunemiskäigus olemine seniajani vähe hinnata osanud. Tootlikud jõud ja pinge ekspluateerijate-ekspluateeritavate vahel, loomulikult. Kuid kas pole terveid pikki perioode elektriseerinud inimeste meeli ja vaimu religioon samasuguse pingsusega kui tänapäeval teaduslikud õpetused ühiskonnast ja muust? Usundid olid ju ka omamoodi ühiskonnaõpetused. Nende nimel levitati kultuuri, mindi, mõök käes, õnnestama rahvaid, vabastajatena vallutama maid. Moslemi roheline lipp ja poolkuu võidutsesid kord isegi Hispaanias. Vana Maa ilma põhjapoolne subtroopika Mauretaaniast Indoneesiani ongi jäänud tema mõjuväljaks. Veel üks omapärane võond või tsoon, mida tänapäeval ahistavad põhjast võidu sotsialism ja kristluse, lõunast aga suure tundmatuna ärkavate rahvaste eneseteostamise tung.

Idamaist asjaajamist on kirutud — muidugi läänlaste poolt — kaootiliseks ja venivaks. Võib-olla kunagi see ehk nõnda oligi. Praegu igatahes ootavad mehed-töölised meid juba tollisaalis reisipagasiga, kui passi-formaalsustest pääsime. Igaüks on abivalmis. Hoogsalt heidetakse kohvrid tollilettidele, nõutakse käratsedes läbivaatamist. Kuulnud aga, et transiit, ei kuulu tollimisele, haaratakse muretu okay'ga kohver, tormatakse uksest öösse kutsega: «come on, come on!»

Kuhu nüüd? Tõttan oma kohvrimehele järele, katsun selgitada, et pole vaja, et jätku. Aga mind kuulamata lippab ta ees puiestiku serva, kus seisavad reas taksod ja külgkorviga tsiklitele ehitatud kõrged, kirevaks värvitud mootorriksad, käivitatud mootorid hüppevalmis. Seal jõuan järele, suudan selgeks teha, et kuulun gruppi, ei lähe üksi kuhugi... Ilmne nõrdimus lahvatub pruunidest silmadest, kogu näost. Hetke seisavad poolkuu kahvatul kumal vastamisi kaks tahet, kaks arusaama, kaks tundmatut — kui laiemalt võtta. Siis lööb orient kõikuma. Sõnatult haarab ta kohvri, viib tagasi saali vaikse pominaga: «I am sorry!» Kahju tõesti. Minul samuti. Asjalik orientlane soovis ju aina

head: majutada reisija esimesena talle teadaolevasse ja võib-olla paremasse hotellituppa, teenida ise dollar, lasta ehk teenida ka tuttavalt...

Väike logisev buss sõidab ette ning töömeeste salk ei teeni meie pealt rohkem kui sedavõrra, mis ametlikult antakse. Õhin on kustunud: oleme kehvad turistid — nende vaatevinklist võttes. Aga kas üldse saab rääkida vaatevinklitest (paljuses!), kui nad ei erine?

Laia asfalttee nurgal kahekeelne tänavanimi — siin antakse need araabia kirjamärkide all alati ka ladina transkriptsioonis. Tee ääres tihedad read lehtpuid, nende varjus jalakäijate rajad. Kuskil keerame sisse väravast, mille kohal poolkaares kiri: «Midway House» — poole tee maja. Meie teekonnast on kaetud küll ainult viiendik, aga miks mitte võtta puhkust avansina, kui jagub aega? On juba selge, et sel ööl meid edasi ei viida, ehkki lennuliinide ametkonnad jätkavad tööd. Inglise «BOAC-i», Saksa «Lufthansa», «Air Arabia», «Air France'i», «Air Japan'i», Pakistani «PAI» ja «KLM-i» reaktiivid tulevad-lähevad niisamuti kui päevaajal, sõidutalonge jagatakse igasse suunda ning stjuuardid juhivad reisijaid vahepidamata lennukitesse. Moskvas koostatud dokumentatsiooni järgi peab meie Sydney'sse toimetaja olema «KLM» — Hollandi Kuninglik Lennukompanii. Aga tema masin Haagist tuleb alles järgmisel keskpäeval. Nii satume endastmõistetavalt ööbima «Midway House'i» — Hollandi-Pakistani lennukompanii hotelli.

Omapärane, suure siseõuega asutus. Öitsvaid roosipöösaid, ilupuid, lillepeenraid, müruplatse ja vaikselt pähisev fontään otse lahtise seinaga halli ees. Kahekordse peakorpuse iga nurga juurest hargnevad 90 kraadi all katusealused käigud A, B, C, D, neist omakorda uuesti täisnurgi käigud E, F jne. nagu tänavad. Käikude ääres asuvad varjualuse eendiga võörastetubade ühekordsed tiibhooned, pikad ja madalad, baraki tüüpi, kummaski käigupooles kümme tuba. Kokku saab neid vist sada kuuskümmend. Esimesel pilgul kenakene rohelusse peitunud labürint. Kuid toad on mugavad, duširuumiga, air-condition'iga, mis töötab suriseb ja huugab nagu traat tuules. Seetõttu hoidub aga paras jahe ka palaval keskpäeval, kui päikese paistel kraadiklaas läheneb viiekümnele.

Öö ja ränduri uni on head sõbrad. Meesteenija kobistab kohvilekutsega ukse taga enne kui väsimus kontidest väljas. Kõristame lõuad puhataks ja läheme halli kaudu teisele korrusele, restoranisaali. Helevalged jüst nüüdsama triigitud hollandi kaubamärgiga laudlinad, tüüpiline inglise hommikueine: peekonilõigud praetud munaga, apelsinimarmelaad ja hea kange kohv. Kõik nii euroopalik, et unustaks poolkuu ja õhkkonna, kui seda ei meenutaks sinkjalt tõmmud meesteenijad kriitvalgetes kuubedes. Mehed juhtisid öösi tubadesse, mehed õiendavad kassaluukidel, mehed pühivad ja koristavad, mehed teenivad söögilauas. Vaikne kahevärviline meeste riik: valge ja must, must ja valge, sest siin on kombeks heleda riietuse juurde kanda korralikke musti nahkkingi. Ainult meie moodustame erandi oma hallides või pruunides.

Siiski! Laudkond tagaseina ääres, bukett omaette. Neli tugevat põhjamaalase tüüpi meest, kaks painduvat lokitud naist. Nad on küll kõik valgetes särkides ja pluusides, mustad lipsud ees, aga nende varrukatel ilutsevad kuldpaelad ja märgid, nende isandliku käitumise igast liigutusest paistab, et tegu on hollandi lennuki ekipaažiga... Pilk peatub neil tahtmatult, võrdleb lauasistujate olekut-käitumist nende hoiaku-olekuga, kes laua ümber askeldavad, viivad ja toovad. Ning aju nagu

raal leiab iseenesest lahenduse: kolonialismi jäänused. Kogu see uhkelt-mugavalt ehitatud «Midway House» pole ju muud kui üks omaaegse koloniaalmaade tüüpiline öis. Eraldatud varjulius, teenindamiskultuur — kõik meenutab aegu, mil eurooplane nautis siin piiramatu võimu ja üleoleku tunnet, kohalik urdu keelemurret kõnelev pakistaanlane oli aga surutud isandaid teenima...

Pakistan on iseseisev. Kuid väga paljud pakistaanlased peavad tänapäevani leppima teenijaosaga, sest isandaid mängivad endiselt võõrad. Euroopa vanade riikide majandus- ja tehnikamehed, aga järjest agaramalt ka ameerika bisnesmenid. Vaesel ja vähearenenud maal, olgu ta kus tahes, ei ole hõlpus endalt heita väliskapitali iket, pooliti kirjaoskamatul rahval lahti saada igat mesti spetsialistidest, asjatundjaist, vahendajaist, sest maa vajab arendamist. Vajab sellest hoolimata, et oma intelligents on veel hõre.

Jajah, kapitali väljaveo, investeringute kõrval näib tänapäeval järjest suuremat kaalu võtvat intelligentsi väljavedu, selle paigutamine teatavatesse võtmepositsioonidesse. Intelligence Service'iks nimetavad inglased oma luureteenistust. Kuidas nimetada seda, kui teatavates riikides terveid tööstuse, ehituse ja kavandamise harusid juhivad võõramaised asjatundjad, insenerid, nõunikud, finantsistid? Uuskolonialism? Kas haarab seegi kõiki neid varjundeid, mis eksisteerivad ühelt poolt intelligentsi väljaveo, teiselt poolt tema kokku- või ülesostmise näol? Ühendriigid näiteks, kes väga agaralt oma asjatundjaid suunavad maailma maadesse, ostavad samal ajal iga aasta hulgi üles Lääne-Saksa, Belgia ja teiste Euroopa maade intelligentsi, koondavad seda oma tööstusse ja uurimisasutustesse. Igatahes näib intelligents globaalses ulatuses etendavat samasugust osa, kui etendas sajandi algupoolel kapital: ta teenib protsente, mille suurus ei ole alati nähtav ega arvsuhetes väljendatav, kuid mille mõjud ja vastumõjud on ilmsed. Bilanss tehakse kord tulevikus. Kahe maailmasüsteemi võistlusajastul on selle erikaal vaidleamatult suurem tavaliste tehingute omadest...

Esimene päev «Midway's» vajub õhtusse higistamise ja külma vee lõmpsimise tähe all. Käiakse lennujaamas, antakse juba pagaski ära. Kuid siis selgub, et «KLM-il» ikkagi kogu grupile kohti ei jätku. Järgmine hollandi lennuk itta aga läheb alles nädala pärast. Hotelli tagasi tuleme vist küll rohkem kastmõrda sattunud kalaparve kui turistide meeoleuga. Ei lohuta lubadus, et katsutakse mõnele teisele lennuliinile «peale panna» kui kaupa, mis läheb ruumiülejäagi korral. Kuidas siis nõnda? küsitakse «Aerofloti» tembeldatud pileteid uurides, kuhu selgelt on kirjutatud: «Moskva... Sydney» ja tagasi? Kus, milles on viga? Oleme harjunud paljut panema bürokraatia patuks. Aga kui pole bürokraatiatki, on ainult saamatus? Kas seda ravib õlgade kehitamine?

Kolm-neli päeva paigalistumist üksnes selleks, et passida kohti lennukile, on pikamaareisijale korvamatu kaotus, võtab ohkama. Aga kuna siinsamas mõne miili taga kohab paari miljoni elanikuga noor Karatši, kogu «avastamata» Pakistan, siis... Mõned agaramad üritavad jalgsi mõõta teed sinna. Ent peaaegu seniidist kõrvetav päike peletab nad varsti tagasi hotelli varjulisse jahedusse. Pealegi oleme ju transiitreisijad, kellel rahvusvaheliste reeglite kohaselt pole õigust lennuväljalt lahkuda... Istutakse ajaviiteks hallis ümber laua, longitakse mööda tuuletõmbelisi käike, juuakse termoskannudest külma vett, lamatakse asemel — tüdimuseni. Lantš, kohv, õhtueine — kõik mööduvad nukra-

võitu vaikuses. Annad allkirja, märgid toanumbri ja sinu käsutuses on kogu «Midway House'i» inglise-pakistani vürtsirohke kokakunst. Kibe ja kallid — eriti kui ei tea, kes maksab.

Lantši ja dinner'i aegadel, keskpäeval ja õhtul elustub muidu vaikne «Midway House». Restoranisaali ilmuvad väga mitmest Aasia rahvusest daamid kohevates roosades, kollastes, sinistes siidkleitides ja sõbades, mõnedel moepärast loorgi näo ees, härraste seltsis ja omavahel, kõpsutades hõbetatud või kullatud kingadega koduselt pika rootsi laua ääres, vähemasti hoolimata uskmata või usklike meeste pilkudest. Õhtul, kui kolmemeheline «Moonlight Band» teeb muusikat, keerutavad mõned neist nii hoogsalt tantsu, et kogu kesksaal lainetab sõbadest. Ei keelduta kaasa tampimast šeiki või go-go'dki. Avalikult, häbenemata trotsib emantsipatsioon moslemit ja poolkuud. Samal ajal kui ühtesid noori daame alles valvavad idamaised kaitsjad, on teised väljakutsuvalt läänega ega tunne end nähtavasti mitte halvasti.

Õhtul avatakse halli tagaseinas ka suveniiride kauplus. Vaibakesed, nahad, siidvuaalist jakid ja pihikud, väärismetallidest filigraanehteid, nikerdusi kaamelikondist ja puust. Aina tarbeasju, esemeid, aga ei ühtki inimese kujutust. Inimene on muhamedi kunstnikule tabu, koraan keelab omasugust jäljendada. Ja kuigi koraan pole enam ainuvalitseja, kuigi vanu tavasid trotsitakse, tuleb ikkagi vist tema mõju arvele panna see meeldiv seik, et kuskil seinal ei ripu kompevmagusaid võimuvägevate või superkuulsate lõomameeste näopilte. Silm puhkab, vaim käib oma kujutluste radu. Eriti mõnus on säärane idamaine mediteerimine pool-lebaskil korvtoolis õhtujahedas hallis, silmad vastu mattklaasist ülaosaga vaheseina, mis helendab selle taha peidetud valguskehadest ja — nagu eemalt paistab — on dekoreeritud kunstniku üksikute, harvade, üsna juhuslikkude pintslipuudutustega. Väga omapärane tühjuse-taju, kõrbemeeleolu . . .

Mõte rändab oma rada, silm saadab laisalt möödujaid, peatub suveniiride vitriinil. Sattudes aga siis jälle klaasseinale — läheb üllatusest pärani. Konfiguratsioon klaasil on hoopis teine . . . Kuidas? astud lähemale. Pintslitõmbed — need on hoopis väiksed sisaliku laadi loomakesed, neli käppa ja kõht tihedalt vastu klaasi, pea tõmp, saba teravalt nõeljas, nii et tõepoolest otsekui pintsliga tehtud. Ja haruldaselt paikapidavad. Seisavad nii kaua, oimugi liigutamata, et hakkadki neid elutute kleebiste või elektriviguritena võtma . . . Aga siis nõksab korraga üks kehapikkuse võrra paremale, teine sama palju üles või alla. Täiesti reeglipäratult, oma vaistu või tarbe kohaselt. Elavad! Kust tulevad nad siia rahvusvahelise hotelli siseseinale? Milleks? Mis liiki elukad? Mitmed silmad on nüüd seinal. Enam nad ei igavle. Igavuse asemel valitseb jahilise põnevus.

«Haetons,» ütleb meesteeni ja ega pühenda «klaasikaunistajaile» pikeimat tähelepanu. «Armastavad valgust.»

Valgust? Aju peab tegema hea tüki teed tagasikäiku, välja kaevama mälusalvedest, mis sinna kunagi ammu-ammu talletatud, võrdlema juhuslikult kõrva taha jäänud ladinakeelset terminit mõne teise, paremini tuntud keele väljenditega, jõudma nende kaudu kahepaiksete ja saba-konnalisteni, et siis alles nagu avastust kuulutada:

«Salamandrid!»

Olevused, kellest keskaegsed müstikud kirjutasid terveid köiteid! Kes arvati end ilmutavat võluvate kaunitaride kujul küll tuleleegis, küll suitsusambas, ennustavat nägijaile kuulsust, au ja rikkust, ja siin . . .

korraga terve sein täis. Kas nad ka meile, rändureile, midagi ennustama peavad, need otse kui klaasile tardunud olevused kahvatu poolkuu taustal?

Päeva saadavad nad vist mööda niisamuti kui meie — kuskil redus halastamatu päikese eest. Ühtegi näha ei ole. Kohalikkudena nad muidugi iga liigutuse juures higiseks ei lähe. Aga meie, põhjamaalased, leiame järgmisel hommikulgi mõistlikuma olevat katuse alla jääda: ligi 40 kraadi päikeses ei meelita isegi palmide varju jalutama, sest need on nii pagana hõredad kuuse või kasega võrreldes, otse kui kuivad, harakil pintslid püsti . . .

Vahepeal on teade turistide kimbatusest jõudnud Nõukogude konsulaati. Sekretär, kohalik «Aerofloti» esindaja ja «Izvestija» korrespondent söidavad lohutama. Nii väarikatel vahetalitajatel on lihtne telefonikõnega seada asjad sedapidi, et turistide ees avanevad Karatši väravad ilma formaalsusteta. Kohe pärast keskpäeva palavust on kohal väike buss «Latvia» ning sõit linna, selle taga laiuva mere suunas algab.

Karatši kirdeserv ja lennujaama ümbrus — see on üksainus liivalagendik. Kui poleks kastevesistut ja istutatud puid-parke — päris kõrb. Tänavadki jätavad liivasse valatud radade mulje. Majad, enamasti madalad, lameda katusega ja varjatud akendega, kerkivad lausa tuiskliivast. Ning mitte ainult majad: ka viletsad pleki- või vineeritükkidest, puldanist ja pakk-kastidest kokkuseatud onnikesed küürutavad liivas! Nende elanikud, olgu täiskasvanud või lapsed, aga keerutavad iga sammu juures tolmutpilvi üles. Kollakashall liiv, kollakashallid onnidmajakesed, tolm ja kõrvetav päike, mis ka inimeste näod otse kui luitunuks on pleekinud — see ongi esimene mulje.

Vabandust! On ka värvikirevust. Nimelt üle liivalagendiku sirguvatel asfaltpaartel. Kõigepealt veoautod. Neid jookseb vooris edasi-tagasi ning nad kõik on võõbatud kas heleroheliseks, potisiniseks, roosaks või kollaseks; valge, vahel ka musta värviga suured araabia kirjad külgedel, päralaual. Sõidumasinatate sortiment ja värvirikkus on veelgi mitmekesisem. Masinate vahel imeosavalt laveerivate mootorriikšade välimus hoopis «lööv». Tihti kümne ereda värviga võõbatud, pilte, reklaamsilte ja sõidule kutsuvaid hüüatusi kõik kolm külge kui ka katus täis. (Esi kül on lahtine, et näeks, oleks tuuletõmmet.) Poisid-tüdrukud ronivad neisse kolme-neljakesi ja juht-peremees teeb nii tulist sõitu, et väike mootor vingub käes . . .

Siis eeslirakendid. Kaarikutel, mida need pikakõrvalised veavad, toimetatakse vist küll sama palju kaupu edasi kui veomasinatel. Ning lõpuks suured ja soliidsed plaanvankrid, mida jõnksuviisi edasi nihutab soliidne, pead kõrgele püsti hoidev kahe küüruga kaamel või koguni paar säärast rusket kõrbepuksiiri.

Karatši liiklus on tihe ja kiire, sealjuures vasakpoolne. Esialgu on otse põnev vaadata, kuidas kõik need mitmesugused veovahendid teeristidel manööverdades siuglevad. Muidugi lippavad saginas alati esimestena rikšad, need noolivad igalt poolt läbi. Koomiline on lugu kaamelivankritega: juhtub üks säärane risteele lähenema, peatub kogu teisesuunaline liiklus, isegi rikšad, sest kaamel on kangekaelne, teda ei pidurda ega peata varbaliigutusega nagu mootorsõidukit. Tema läheb oma teed . . . Kuid vahetevahel, nagu tüdinedes kalgist teest või rängast veost, tõukab koonu ette, paneb silmad kinni ja saadab õhku oma kõrbelaulu — pasundava hüüu, mis käib üle sadade mootorite müdina, nende

A. Suuman

Ain Rannalet (Värviline pliats) 1967

helisireenide kriiske. Temaga seltsib eesel, teine, kolmas. Ajajad kisa-
vad, möödudjad ergutavad, poisikesed kilkavad — terve kakofooniline
orkester. Sest Karatšis ei häälitse mitte üksnes neljajalgsed, vaid ka
kõik nelja-, kolme- ja kahehäälsed. Mootorriksad piiksuvad kiledalt
sekka nagu löksu jäänud rotid. Iga juht näib uhkustavat, et tema «loom-
malgi» hääled sees... Meie kunagine helisignaaltamine — see oli
vaikne unelaul Pakistani tänavamuusika kõrval. Või mis Ida too Pakis-
tan ära ei olekski, kui värvikirevus, lärmakus ning tõttav risti-rästi sib-
limine tänaval poleks idamaine? Urdu keelt võib mitte mõista, kujut-
luse rahvuslikust koloriidist ja temperamendist annab tänavarimagi.

Sõidame läbi dipcor'i (välisesinduste) linnaosa, kus üksteisest viisakas
kauguses härrasmajad tõmbuvad parkide sügavusse. Kõige imposantse-
matena näivad Ühendriikide, Briti ja Lääne-Saksa missioonide hooned.
Miks ka mitte: nende kapitalimahutused ning intelligentsirakendus on
esikohal; liiatigi on Pakistan üks neid riike, kes Ida-Saksat ei tunnusta,
kuulub SEATO-sse ja teistesse lääneblokkidesse — ehkki on idamaa...

Lääne-Pakistan ja Ida-Pakistan — niimoodi nimetataksegi selle riigi
kaht teineteisest üle tuhande viiesaja kilomeetri eemal asuvat, India
territoriumiga eraldatud osa. See ütleb mõndagi. Vana printsip «di-
vide et impera» etendas kolonistide käes Pakistani kujundamisel osa, mis
tänapäevani ei ole veel lõpuni mängitud, mille arvele tuleb panna Taš-
kendis reguleeritud relvis kokkupõrge ja edasinegi jahedus suhetes
Indiaga. Või nagu küsis üks ülikooli õppejõud: kaotasime Kašmiri, mille
üle me peaksime rõõmustama?

Ent rõõmustatakse ometi. Rõõmustatakse, et valitseb taas rahu, et ehi-
tamine käib, on tööd ja leiba, et Karatši jõudsalt kasvab — maalt sisse-
valguva tööjõu tõttu kaugelt hoogsamalt kui suudetakse elamuid püsti-
tada. (Sellest onnidelaamad linnaservades.) Urbaniseerumine, tööstuste
ja töövõimaluste keskendamine linnadesse pole ainuüksi Pakistani proble-
leem. See vaevab kogu maailma. Ning isegi ülitargad arvutusmasinad ei
suuda veel ära määrata linnastumise optimaalset koefitsienti.

Käime tol õhtupoolikul Gliftoni supelrannas, tutvume sealse lõbustus-
tööstusega à la tivoli, vaatame kuulsat Tuvide templit islami pühaku-
säilmetega ja turgu. Turistlik kasutegur on hiilgav.

Kelle kujutluslendu virgutab muusika, see leiab Kettelby «Pärsia
turust» parajat sööta. Muidugi mitte kaootilises algolemises, vaid üm-
bertöötatult, helilistes kujundites.

Tegelikkusest esile tõsta või nimetadagi kõiki hääli, hüüdeid, laulvaid
kaubapakkumisi, kisa, loomahääletsusi — ei suuda keegi. Samuti kui
üles lugeda sajandikku osagi neist värvikatest kaupadest, mida turul
ostetakse-müüakse. Kuid turul ainult ei kaubelda — siinsamas ka tehakse,
valmistatakse, elatakse. Väikesed käsitöölised putkad, kus pere-
mees ristijalu maas kas nõelub või kopsib, taob, joodab, keevitab, puu-
rib, lihvib, pere aga taamal õhtueinet keedab, samas kõrval kits, lam-
mas või eesel teri nosib — need turule ilme annavadki. Et sealsamas
kerjused kärisevalt laulavad, teised mõnd pilli vingutavad, et lapsed
kuskil jalus liiva sees nutta tõnnivad, poisid kuskil kisklevad, teisel
kisaga varast taga aetakse või kerge laudseina taga sealsamas, liivale
mahapandud mattidel õhtupalves allahi poole õhatakse — see kõik käib
turu juurde. Niisamuti kui näljane lastekari oma nõukestega hoolekande
toitlustamispunkti ees. Niisama kui virnad hõbetatud ja kullatud naiste-
kingi ja -sandalette — ehkki suurem osa nii müüjaist kui ostjaist palja-
jalu tuiskavas liivas paterdab. Niisamuti kui plekk- ja pappkohvrite

mäed — ehkki õiged turulised käivad, räpased voorsakid üle öla. Niisamuti kui uhked ehted, siidriided, kallid nahad — kuigi kantakse eranditult lihtsat valget puuvillriiet, olgu hõlstina, seelikuna, pükstena või mistahes kujul, kuid ikka nõnda, et ainult hädavajalik osa kehast kaetud oleks, mitte palju rohkem. Siinses kliimas pole ju inimese elumureks peavari või kehakate, küll aga kõhutäis. Seda päikseheldus ega liivarohkus ei anna, see tuleb tööga — ükskõik missugusel kujul — teenida. Turgki on pigem töökoht kui äri.

Töö, ja küllalt raske, on soola aurutamine mereveest. Madalates lähedades, tõusuveega üleujutatavatel liivikutel käib see poolkaares ümber linna. Soolakuhilad kui säravvalged heinasaod. Halastamatu päikese käes, valgest valgeni, 12—13 tundi päevas, paisutavad ja kraavitavad, roobitsevad ja kühveldavad siin sinkjaskõrbenud mehed. Peaaegu alasti ajavad kokku — suutäie soolast.

Teised samasugused ehitavad maju. Pakistan kui nõrgalt arenenud maa ei tunne veel tööstusliku ehitamise moodust, ei tarvita kuigivõrra mehhanisme. Silikaatkivist maja neljanda korruse seinte ladumisel rändavad kivid alt liivalt üles elaval konveieril — käest kätte . . . Pole kerge leib seegi. Karatšis, nagu paljudes teisteski linnades, ei saa leiba ninaga pilduda. Inimeste juurdevool on suur ja leivapuu Pakistanis ei kasva . . . Rahvaarv aga kasvab pidevalt. Saja miljoni piir näikse ületatavat juba selle kümnendi lõpuks. Kas suudetakse vastavas tempos töökätele ka rakendust leida, nende tootvust tõsta — on probleem. Probleem liiatigi tingimustes, kus naise osatähtsus tööprotsessis võrdub veel peaaegu nulliga. Mis siis, kui areng tõstab ta 25—50 protsendile? Üks moslemi-maade tulevikuprobleeme täies hiilguses.

Inimese toitumismured on Idas ikka teravamad olnud kui Läänes. On praegugi. Nisulaevad ei rühi enam Austraaliast Euroopasse nagu möödunud sajandil, vaid läänepoolkeralt itta. Tänavu nälgivad Indias miljonid. Kus tuleval aastal, maailm ei tea. Maailm lohutab end — kas plaanimajanduse teooriatega või Malthuse õpetuse meenutamisega. Kumbki neist Aasia hulki ei aita. On ilmselt vaja muud, hoopis muud. Eriti kui taas meenutada, et turisti üks eine hotellis maksab 3—4 dollarit. Karatši sadamatööline aga teenib kuus mitte üle 15—20 dollari . . .

Üldpildis pole Karatši mingi linn-iludus. Sadamasuus kobar 10—15-kordseid moodsaid tornmaju, nende ümber haljasvöönd, parke, siniseid lahesoppe, taga — kõrbeliivade sumusse kaduvalt kilomeetreid madalaid, luitunud-pleekinud elamukehi. Tasane pinnas on kas endine merepõhi, kust vesi ära taganenud, või tuulest kokkulennutatud liivalagedik, milles üksikud barhaanid, kõrgemale kerkivad luiteharjad. Välja arvatud sügav sadam ja paar kaljust neemetippu, läheb maa siin mereks üle väga pikkamisi, lauskjalt, niisamuti umbes kui Matsalu piirkonnas. Seetõttu ujutab tõusuvesi suured tammistamata madalikud kaks korda ööpäevas üle ja jätab nad mõõna ajal päikesesse haisema näotute poriväljadena, kus setivad ka linna heit- ja roiskveed. Omajagu reostavad rannavesi teadagi sadam ja tööstused. Suplemisest pole linna piirides juttugi, tuleb sõita tükkis kaugemale.

Pakistanis suurima linna ajalugu ei ole pikk. Väikest kalurikülakest Kalachi-Jo-Goth'i nimetatakse kirjades esmakordselt XVIII sajandil. Varjulise sadamapaigana hakkas ta kiiresti arenema. Pealinnaks tegemine 1947. aastal muidugi andis kasvule erilise hoo. Kahekümne aastaga sai tagasihoidlikust Karatšist üks Aasia suurlinnu. Uhked moodsad hoo-

ned, nagu hotellid «Intercontinental» ja «Metropol», peapostkontor, sadama- ja politseivalitsus, samuti mitmed teised ongi rajatud sel perioodil. Praegune president Ajub Khan viis küll administratiivkeskuse üle Islambadi, tegi sellest pealinna. Välisesindused, pangad, kaubanduskompaniid, õppeasutused ja kõik muu eluline jäi aga Karatši. Loomulik, et ta domineerib endiselt Pakistani majandusliku ja kultuurilise keskusena, et tema tähtsus aina tõuseb. Aeg näitab, kas Pakistan on küllalt rikas ülal pidama nii-öelda poliitilist pealinna Ühendriikide ja Austraalia eeskujul või kas selleks on vajadustki...

Videvikus — see on kella kuue paiku, niipea kui päike loojub — tagasi «Midway House'is», lürbime liitrite kaupa kanget teed piimaga ja — vääname särkidest vett. Karatši on meile palav isegi automatkaks, rääkimata jalutamisest. Nii võetaksegi järgmise öhtupooliku kavva supelsõit ligi 20 km linnast välja Kullilahe äärde.

Öhtujahedas teeme Voldemar Pansoga käigu lennujaama ja «otsa» lähimasse Drigh' kolooniasse — äärelinna, kus asfalteeritud peateelt kõrvale astudes upud liiva, aga kus ometi elatakse nagu igal pool mujalgi. Saadame mõned postkaardid kodumaale, astume sisse poekestesse ja veendume aina kindlamini tehtud tähelepanekus: teenindamisülesandeid täidavad eranditult mehed, isegi kõige viletsamates poekestes. Naine on siinmail aina kodu, köögi ja laste jaoks. Täielikult. Vähemalt lihtrahva liinis. Haritlaste ja kunstnike ringis juhtub ka teisiti. Ent see on erand. Erand nagu seegi, et öhtulisel «Midway House'is» kepsutab jälle rida noori, värvihedas riietuses, painduvaid kui gaselle, ida daame lääne lenduritega.

Ainult tillukestele ööloomadele ei lähe see kõik sugugi korda. Öhtust öhtusse jätkavad nad täies idamaises rahus. Niipea kui pimeneb ja süüdatakse tuled, on nad kohal, ilmuvad klaasile, mis päev läbi on tühi, kui viirastused, isetektiivmuster. Näiliselt ei liigu nad paigast. Suurt pinda jälgides ei näe kunagi, millal nende asendid muutuvad. Lihtsalt taipad äkki, et muster on teine. Oma lühikesi putukahaardesööste teevad nad kas välkkiirelt või nii üliaeglaselt, et silm lihtsalt ei võta. Küsid eneselt nõrdinult: mida paganat mõistad sa üldse kõigest sinsest, kui sedagi eritleda ei suuda, kas salamander seal klaasil jookseb, hüppab või libiseb?

Poolkuu vaatab selgest taevast, poolkuu tundmatu maa ja tundmatu eluga...

Turul pistab üks meie omadest kerjuspoisikesele pihku kopikalise. Muidugi suveniiriks. Poiss sülitab mündile ja paiskab selle põrmu. Nõrdinud turist kurdab: solvas, nagu oleks sülitatud meie riigi rajajale näkku...

Niisugused on mõnikord vastastikused arusaamised. Mis teadis poiss kopikast, mis turist tema murest! Või kuipaljuke keegi meist taipab?

Öösi kella kahe ajal löövad hotelliteenijad rühma jalule: poole tunni pärast ärasõit! Soldati moodi — püksirihm kinni ja tee. Aga enne kui toast välja saame, antakse «ärakell»: kohti ikkagi ei jätkuvat...

Hommikul teatab konsulaadi sekretär: ärgu muretsetagu, elatagu rahulikult, söödagu nagu vaja. Küllap see maksab, kelle süü tõttu «istutakse». Aga kes on süüdi, kas on üldse «süüdlast»? Kogemus näitab, et lennootajaid on teisigi. Ning lõppude lõpuks: milleks see «Midway House», milleks «BOAC-i» ja «Lufthansa» samasugused baasid, kui peatujaid ei ole? Kas ei tule kogu seda viivitust võtta normaalse nähtu-

sena pikamaalenu asjanduses? Ja kas pole piletihinna kalkulatsioonis juba arvestatud võimalikkude lisakuludega?

Pärast lantši istume kergendatud südamega «Latviasse» ja toristame läbi linna. Jälle soolakuivatid, jälle haisvad veeloigud, räpased kraavid, ojasängid, signin-sagin teedel ja pooleli ehitused, ehitused. Madal rannamaa, sajad basseinid, kuhu lastav tõusuvesi ära aurutatakse. Tuhanded soolakuhilad. Kaugel taamal lillatav mäeviir. Mõnede loikude kaldal haljas puhmas või tilluke palmisalu. Muidu liiv, aina liiv. Veeloigud, liiv, onnikesed, näljaset nuuskivad koerad, harvad masinad, veel harvemad saduldatud kaamelid — meestel ohelikkupidi järel, igavalt nookumas kui mehhanismid. Väike küla, tee ääres lahtise esiküljega sepi-kojad, pesukojad, poekesed. Ainult kõrtse ei ole — prohveti ja allahi nimel peavad usklikud karskust . . .

Logaskil traataed, värav, valvur ja kassa. Iga sissesõitja pealt tuleb maksta pool ruupiat — pisut üle kümne kopika —, siis oleme supelranna liivikutel. Kümnekonna meetri kõrgusel rannavallil, keset täielikku kõrbemaastikku, vastu merd, ilma vähemagi haljuseta, ühegi varjulise puuta, seisavad reas majad-suvilad. Osa ilmselt eraomandus, sest neis elatakse, nende kõrval on teivastele seatud puldanist päiksevarjud, kummipaadid, kalavõrgud, mõnede varjus isegi autod. Aga paar suu-remat — supelmaja või riietusruumi — kuuluvad avalikule kasutamisele. Igaüks, kes maksnud pool ruupiat, võib siin end lahti koorida, merre minna, päikest võtta ja pärast ka mageveedušiga naha soolast puhtaks uhta. Kõik täieliku isetegevuse korras. Valvet ei ole, riiete ja asjade eest keegi ei vastuta. Oma riisiko. Aga kuna pole hooaeg, külalisi vähe — siis pole ka riisikot.

Sügavsinine meri kutsub, rannamurdudel kahe meetri kõrguseks hüpituv laine pahiseb nii meelitavalt, et taandujaid ei ole. 25-kraadises Araabia mere vees novembris ujuda — see on elamus! Aga ujuma nii kergesti ei pääsegi, kui näib: laine ei lase, paiskab randa tagasi. Alles kui sirutad käed vettehüppe korras ette, küürutad ja surud jalad kindlalt põhja, pahiseb ta sinust üle nagu murrust, jääd pidama. Kõva soolusega vees on kerge ujuda. Tehakse pikki tuure. Sealsamas murru taga hüppavad lainest välja suured hõbejad kalad ning neid landivad kerge purjepaadiga edasi-tagasi loovivad mehed. Rannas kõnnitavad poisid kaameleid. Istu selga, sõida. Või pildista end kõrbelaeva taustal. Veerand ruupiat, rohkem ei nõutagi.

Ruupia, rubla, dollar — peamine siin poolkuumaal niisamuti kui teisalgi . . .

Supelrannast sõidetakse Nõukogude—Pakistani Sõprusühingu majja. Pärast päikseloojangut on kohe pime. Varjulises elektrilaternatega illumineeritud aias toimub Suure Oktoobri tähistamise aktus. Rahvast koos 600—700, kohalikud eranditult heledates särkides ja pluusides, peamiselt üliõpilased. Peakõne peab professor Sverdlov Moskvast. Muusikalist külakosti pakuvad lauljanna Soboljova ja meie grupist helilooja Boguslanski. Pakistaanlaste poolt rida nende rahvalikke laule, humoristlik dialoog ja rahvatantse. Pakistani tantsijannad on raskelt riides, hõbevõrudega ümber randmete ja sääрте. Esitatakse süzeelisi, pikki jutustavaid tantse, kus peamiselt räägivad käed ja puusad . . .

Vaheajal, pudeli coca-cola juures kuuleme noorelt keemikult Ahmedilt, et Pakistan on igas mõttes äärmuste maa. Lõunas subtroopiline palavus, põhjas, mägedes igavene lumi ja jää. Karatšis ühtlane kuiv, aga

sadakond kilomeetrit sisemaale sääraseid vihmavalingud, mis uhavad ära külvised, kannavad jõgedesse pinnase, nii et tekib erosioon. Maa jäetakse maha ja tullakse linna.

Linnast pajatab üliõpilane: kohutavad diferentsid elustandardis. Kirjaoskaja (selleks loetakse säärane, kes oma nime suudab kirjutada) sadamatööline teenib kuus 50—100 ruupiat, kirjaoskamatu ükskõik missugusel lihttööl aga ainult 30—40 ruupiat. Keskkooliõpetaja kuni 600, ülikooliprofessor 900 ruupiat, algkooliõpetaja mitte rohkem kui lihttööline. Eriarste, suure praktikaga advokaate või ärituusi ei maksa rääkidagi. Väga rikkad ja väga vaesed kõrvuti — sellest ka linnapilt ja kogu elulaad. Paljud magavad pargipinkidel ja kojatreppidel — niisamuti kui Indias. Korter on kallid. Toiduained seevastu võrdlemisi odavad: kilo lamba- või loomaliha näiteks — 0,40 ruupiat või 12—13 kop.

Kuid inimene ei ela üksnes lihast ja leivast. Inimene vajab ka puuvillast riidet. Seda tuleb sisse vedada ning see peab olema kättesaadav. Inimene ajab läbi, nagu oskab, peasi, et elada linnas tsivilisatsiooni-hüvede keskel, kus on asfalt, auto ja kino... Palju muud ju ka ei olegi. Teater puudub, isetegevus samuti. Olevat suure linna kohta paar väga kallist öoklubi, kus antakse estraadietendusi. Kuid neis ei käi rahvas, pakistaanlane. Need on jänkide ja eurooplaste jaoks. Peale välismaise tehnilise personali olevat Karatšis palju Euroopa rahvustest kooliõpetajaid. Koolikohustust otseselt pole, kirjaoskajaiks loetakse ainult 13 protsenti rahvast. Ja inglise keelt, mida peetakse üldiseks käibekeeleks peale urdu, räägib hädavaevalt 3—4 protsenti kohalikest. Õpitakse, püütakse edasi — jaa. Aga üldiselt kurdab õppiv noorsugu elu Karatšis igavaks. Filmidestki näidatavat peamiselt ameerika-inglise omi. Jutustati kui elamusest nõukogude «Kivilille» nägemisest...

Tagasi «Midway House'is», küsin ühelt tundmatult klaasseina ilustajalt vaikselt:

«Noh, kas lendame?»

Väike, õige lühike sööst edasi.

«Tohoo, salamander! Kas tuleb sind tõesti võtta sümboolselt? Kas istume varsti jälle?»

Ei mingit vastust — salapärane nagu ikka.

Aga tol ööl me siiski lendasime. Kell 4.20 võttis Briti lennukompanii «Boeing 707» meid pardale ja kihutas avaruste pimedusse.

«Suur hüpe»...

Seda üritasid kõigepealt hiinlased — aga ajasid lati maha, jäid nagu õhku rippuma. Meie, turistid, oleme viimaks õhus ega saa sinna jääda: gravitatsiooniseaduste kohaselt peame lõpetama maandumisega. Ükskõik kuidas, ükskõik kus kohal.

«BOAC» teatas ette: viiakse Hongkongi. See «Hongkongi» pani üksi oma kõlaga pea kihama. Reisihiimulisele on igas kauges nimes midagi fastsineerivat, liiati siis Hongkong — mereröövlite, oopiumiurgaste, salakaubavedajate pesapaik... Saatma tulnud konsulaaditöötajaid usutleti kohe: ei tea, kas linna lasevad? Ja nii siis vuristasimegi edela asemel kirdesse, tohutut kolmnurka kõrvale tehes, omavahel mõistatades nagu lapsed, et kas Hongkongi onu on hea või paha...

Suurepärane lennuilm, «Boeing» löikab avarust kui nuga seepi. Kuski India kohal antakse taas «uus aeg». (Kella tuleb nii umbes iga lennu-

tunni kohta üks tund ette lükata.) Päike kargab silmapiirile ja — ongi päev käes. All pilv, silmaga vaadates pehme ja kena sulgpatjades voodi — maga, kui tahad. Võtan inglise naljalehe «Punch», loen sealt toreda tüki op-pop-bob-kunstist ja, nagu autor ennustab, ka peatselt tekkivast «nop-kunstist», mille ajastul müüdavat kunsti pähe puhast lõuendit, ruutjalg 200 naelsterlingit. See mõjuvat vaatajale palju närvekosutavamalt kui kõik senised «opid-popid» kokku...

Oligi see nüüd kujutletava «nop-kunsti» mõju või kuidas — aga kui taas silmad lahti tegin, kõmistas kapteni bariton valjuhääldajast:

«Bangkok...»

All toretsesid haljad aasad, väga laialdased aasad, läbi lõigatud kollakaspruunidest kanalitest, ja vägevad metsad. Midagi hoopis muud kui Karatši ümbrus. Asulaid, karju, härjarakendeid, mootorveokeid. Ainult elevanti ei hakka silma — vist veab kuskil palke... Varsti looklev savise veega jõgi, ning kohe seejärel ees veidraid sarvilisi meenutavad pagoodid segiläbi moodsate tornehitustega.

Olemegi lennuväljal. Ananassilõhna ja õlilehka. Tai, malaia, india ja jaapani reisilennukeid. Kuid ka mitu halli, musta kirjaga «USA Military Forces» — Ühendriikide õhujõudude — masinat. Pool tundi peatust. Viiakse bussiga lennujaama hoonesse, juhatakse transiitreisijate saali, pakutakse jälle pudel coca-colat. Kohalik keskpäev, päike pea kohal. Niiske ja palav. Omil jalul see paarsada meetrit tagasi lipatagi näib vägiteona, mida ei riski katsetada. Seepärast vaatame Bangkokki — tähendab, müügilaua odavaid ehteid, siidratikuid, pikki ja väga pikki, kõveraid ja vähem kõveraid nuge otsekui mõõku, kujukesi ja nikerdusi. Buddha ei keela ei ennast ega inimest jäljendada... Kuid sellega olgu punkt. Et ei kõlaks upsakalt: see oli siis, kui me Voldemar Pansoga Bangkokis käisime ja tema sealt meetripikkuse leivanoa ostis, mis hapupiimagi ei lõika...

Umbes tunni aja pärast kröksatab jälle valjuhääldaja ning kapten, kes armastab sõitjaid informeerida teekonna arengust, teatab:

«Lugupeetud reisijad. Läheneme piirkonnale, mis kogu maailma juba pikemat aega ärevil hoiab... Täna tähelepanu eest.»

Rohkem ei taha üliobjektiivne inglane ütelda. Pardal võib olla erinevate sümpaatiatega reisijaid, pole otstarbekohane ega äriiline kedagi puudutada. Kuid mõistame niigi. All 34 000 jala ehk 11 km sügavuses on Vietnamiks nimetatud kitsas maariba, kus käib sõda, mürisevad kahurid, ning võib-olla just samal hetkel, kui meie kõrgustes neist üle vuhiseme, pommitavad madalamal musta kirjalindiga hallid USA Military Forces lennukid külasid, haiglaid, töökodasid. Võib-olla isegi noodsamad masinad, mida nägime Bangkokis. Silm ei seleta sellelt kõrguselt muud kui lillakashalle ja rohekaid laike, ehkki ilm on päikesepaisteline ja meist allpool ujuvad ainult üksikud valged põuapilvetordid. Kaardil näidatud kursijoone järgi teame, et ületame Vietnami 16.—17. laiuskraadi, niinimetatud demilitariseeritud vööndi kohal. Kuid juba ammu räägivad sealgi relvad. Ja kus nad Vietnamis ei räägi? Rahva vabadusevõitlus ei ole mingi rindesõda, pole kunagi ega kuskil olnud. Kui ta kord lõomahtab, on ta üks totaalsemaid, haarates kaasa viimase kui inimese, viimase kui onni. Oleme ise seesugust võitlust võidelnud, teame, mis see tähendab. Oleks muidugi ülimalt põnev... Kuid arusaadavalt ei ulatu «taevaliste» käed maapealsete asjade juurde. Meil on neutraalse briti lennuki sõiduplaan, ja — kõik...

Ometi! Kesk pinevat-põnevat allavahtimist käib korruga tugev kop-satus. Nagu oleks lennuk löögi saanud.

«Esimene tabamus!» hüüab keegi võrukael.

Hetk pingul ootamist, et mis edasi. Siis teine hääl külmalt:

«Neetud pudel . . .»

Tolle pillatud tühja õllepudeli kolksuga piirdusidki ülelendajate muljed Vietnami sõjast. Sest üleearuse keskendumise vältimiseks hak-kasid stjuardessid kähku-kähku serveerima lantši. Tuuakse vägev tõs-tang: lambaragu ananassi-oakauna-tomatisalatiga, krabi, kala ja pas-teedid. Lisaks muidugi või, sai, juust, tükk ananassitorti ja tass kanget kohvi. Reisijal peab lennukis tegemist olema, kas või söömisega, et ta mõtted teab-kuhu ei jookseks, et ta oma toolis rahulikult paigal püsiks niisamuti kui veis, kellel ninaesine sõimes . . .

Püsime! Tühjaljal uudishimul kõrgelt ja kaugelt pole mingit täht-sust.

Varsti pärast Hainani saart, kuskil Lõuna-Hiina mere kohal, teata- take positsioon ja kästakse kella veel tunni võrra edasi lükata. Tekib tunne, nagu püüaksime ajast üle hüpata, meelega tunde vahele jätta. Hommikust siamaale oleme juba kolmest jagu saanud paljalt osutikee- rutamisega. Lihtsalt — ei tunnista, võtamä päevakorda järgmise. Nii- suguseks meelevaldseks muutub suurtel kiirustel aeg ruumis või — ruumiaeg, võta kinni!

Tuttav surve kõrvades ütleb, et laskume. Ja kohe tekivadki merre väikesed teravatipulised kaljusaared kui trääsad. Meri on sinine, saare- kümmud aga pruunikaslillad, kollakate või mustade laikudega. Varju- mäng.

Lennuk laskub veelgi, saarte ja saarekeste hulk kasvab, nad muutu- vad suuremaks ja kõrgemaks. Viimaks on tunne, nagu libiseksime tun- nelisse või kuristikku — mõlemal pool lillatavad kaljud. Ainult tükati lahtist vett. Seda künnavad vagusid taha jättes laevukesed ja kiired paadid. Ikka saari ja saarekesi. Siis lahtine päiksepaisteline meri otse kääulatuses. Oleme päris madalal, kaljude vahel. On tunne, nagu võik- sime iga hetk vette sulpsatada, kui korruga rattad puudutavad maad. Maad! Aga kahel pool on ometi endiselt vesi . . . Mõne minuti pärast, kui lennuväljalt tagasi vaatame, selgub: britid, kellel siin maaga priisata ei ole, on ehitanud lennuraja püsti merre. Paari miili võrra või pike- maltki löikub hall lennuväljaga ühel tasapinnal tsementharjak nagu noaselg sinisesse vette. Kai-Taki lennuväli ning -jaam on otse rannas, juurtega vees, tahaks nagu ütelda, kui jooksurajale vaatad. Sellele kit- sukesele tehisribale keset avavett peavad maanduma kõik Hongkongi saabuvad lennukid, siitsamast tuleb neil ka õhku tõusta. Meetri-paari võrra eksimist, sajandik sekundit hilinemist, ja — uhke õhuristleja on kas uperkuuti meres või risuna kaljuhammaste vahel . . .

Seesugune on õhureisijale esimese pilguga Hongkong, väike Briti val- dus suure Hiina idarannikul, paari kraadi võrra lõuna pool Vähja pööri- joont, troopikavööndi põhjaserval. Aga värske meretuule tõttu ei tun- dugi eriti palav, kui kella poole viie ajal jalad maha pistame.

Kohe siinsamas värava taga on tänav, paistavad hieroglüüfides ärisil- did ja reklaamplakatid segi ingliskeelsetega, jooksevad lüheldased rohe- lised trammivagunid ning müdistavad kõrged kahekordsed inglise tüüpi bussid. Naeratav, shortsides ja khakivärvi pluusis hiinlane juhüb meid sõnatu viipega hoonesse. Kojast algab lai, kollase siidlindiga kaheks ja-

gatud trepp, üks pool lammastele, teine — sikkudele. Muidugi oleme meie need läbisõitvad sikud, kes lahutatakse linna suunduvatest lammastest teise korruse avarasse erisaali, mis on muudest ruumidest eraldatud tõkkepuuga. Võib näha, kuidas teised reisijad oma tolli- ja dokumentide-asju korraldavad, edasi liiguvad. Aga pääsu sinna suleb viisakas drapeeritud tõke. Ning värava juures, mis vahel on püüdnud, jalutab teine šortsides, ikka naeratava näoga hiina noormees . . .

Muidugi tehakse katset. Grupi juht, M. S. Almazov Moskvast, palub väraval seisjalt kohtumisvõimalust lennujaama politseiülemaga ning ta juhatakse lahkelt selle juurde.

Ei tulevat kõne allagi. «BOAC-i» poolt Karatšist antud telegrammis palutud nõukogude turistidele ainult ootevõimalust niikauaks, kui järgmine lennuk nad peale võtab. Olge lahked, oodake.

Kõik. Muidugi viisakalt, naerunäoga.

Et kas ei saa politseiavalitsusse helistada, selgitada — grupis on ajakirjanikke, filmimehi? Ei saa, politseiavalitsuses lõppes töö kell neli . . .

Niisiis, viis tundi Hongkongis tähendab — viis tundi ooteruumis. Ruumis, mille puhaste tahvelklaasist seinte läbi hästi kätte paistab kogu terrassiliselt mäkketõusev, kirju ja kärarikas linnaosa oma hieroglüüfidest standartide, plakatite, kihutavate autode, rikkade, euroopalike magasinide ja hiinalike poekeste, joogi- ja lõbustuskohtadega nagu — ahvatlus . . . Võib-olla seal, nendessamades majades on mõni mängupõrgu, kus ruletil keerlevad kümnete maade rahatähed, valitseb närvesööv mängurite-põnevus; võib-olla mõni oopiumiurgas, kus vaipadel külitades imetakse enesesse venivat suitsu, kuni saabuvad õndsad unenäod, vajutakse soovideta heaolemisse . . . Võib-olla! Aga päris kindel, et seal kuskil madalas onnis sööb kehv pere pulkadega oma õhtust riisi, et sadadest džonkidest koosnevas vee-elanike linnas istutakse laevalaer ja vaadatakse nukrate silmadega järele päikesele, mis iga minutiga läheneb mäesakkidele läänes, ähvardab nende taha sukelduda, kaduda . . . Rändurit peab aitama kujutlus seda näha, mida ta ei näe!

Ei tea, mida kujutlevad või tahaksid näha mu kaaslased. Aga nad ruttavad kasutama viimaseid päiksekiiri. Teleobjektiivid kruvitakse aparaatidele ette. Tükk aega käib klõpsutamine, nii äge filmikaamerate särin, nagu püüaksid nad Hongkongi läbi klaasi kinnistada oma lintidele põhimõttel: pole elu, läheb ka aseaine!

Peale meie on mõned teisedki «transiitlased», astub sisse ka reisijaid kõrvalruumidest. Avatakse, nagu igas suuremas lennujaamas, niinimetatud «toll- ja maksuvabad» kioskid, kust võib osta prantsuse kosmeetikatarbeid, mitme maa transistoreid, habemeajamisemasinaid, tubakatooteid, iganimelisi vägijooke ja muud säärast, mis tolli- ja maksuvaltski on küllalt kallid. Piirdume jälle postkaardi läkitamisega, et oleme Austraalia asemel hoopis Hiinas, et on põnev ja huvitav, aga — jätame enda teada . . .

Õieti ei saa ju seda Hongkongi Hiinaks arvata, eriti mitte tänapäeva Hiinaks, kus käivad kõrgelt «kultuurirevolutsiooni» metsikud lained, aga kus ometi tehakse tõsist, produktiivset töödki. Hongkong oli, on ja jääb äritsemiskeskuseks, kuhu kokku jooksevad paljude niisuguste kapitaligruppide huvid, kes taotleavad Kaug-Idas teenida. Loomulikult ka sellise seiklusliku elemendi läbisõiduhuoviks või residentsiks, kes oskab noppida sealt, kus iganes kõliseb.

Hongkongi (Hiangkiangi) saare kiskusid inglased eneste kätte pärast nn. Oopiumisõda 1841. aastal, laiendasid valdusi ühenduses sõjaga 1861

ning lõpuks surusid pärast Bokserite mässu 1898. aastal hiinlastele peale rendilepingu veel mõnede saarekeste ja lisaterritooriumide kohta 99 aastaks, mille alusel nad praegu siin peremehetsevadki. Peremehetsevad ja teevad — raha. Sest ka suurele Mandri-Hiinale, kelle vahekorrad pole mitmete maadega mitte veel lõplikult selged, on vahetevahel vaja väikest Hongkongi õhuakent, mille kaudu kas üht-teist turustada või tuua vaikselt, transiitkaubana sisse artikleid, mida otseselt ei müüdaks. Selle kõige arvel on sügenenud kahe ja poole miljoni elanikuga territoorium kaksiklinnade Victoria ja Kauluniga, mida kokku nimetatakse Hongkongiks. Tema enese tootmisvõime ja kaubatarvitus on mitmesuunaliste transiitveostega võrreldes tühine.

Pimeneb kohe pärast kella kuut ja väga järsku, nagu ikka troopikas. «BOAC-i» asjaks on pakkuda Hongkongis õhtueine. Aga nagu selgub, on ka ülakorruse restoran meile «tabu». Sortsides ja khakivärvi pluisis hiinlane raputab ainult pead: tuuakse alla, siiasamasse.

Mis siis ikka! Ei näe selle järgi küll välja, et siin saalis sagedasti süüakse, aga olgu. Olgu meil, nõukogude turistidel, siis Hongkongis, vähemalt korra, ka oma väike restorantsik...

Kaks helevaiget sarkides ja mustades pikkades pükstes noormeest lennutavad akrobaatide osavusega taldrikuid, lusikaid, nuge ja kahvleid, mis liftitoru alla puistab. Varsti järgneb ka kanakeeduleem — chicken broth — ja võime kallale asuda. Serveeritakse veel tükk kahtlase värskusega kala, pool kanapoega ja tass kohvi. Sellega on menüü, aga ka aeg peaaegu ammendatud...

Täpselt kolmveerand kümme õhtul stardime uus-meremaalaste «Douglasega». See on veidi kitsam ja ebamugavam kui «Boeing 707», kuid kiiruses alla ei anna. Ning õhku rebib enese siit kaljusaarte vahelt sama osavalt, kui maandus inglaste ristleja. Vahet ehk niipalju, et uus-meremaalaste lennukil teenindavad mehed-naised segamini. Ja serveerivad agaralt kohe jälle õhtueine...

See söögikord, vähemalt meie osas, kujuneb raiskamiseks. Kuigi oled juba kolmandat ööd pool-magamata, tulpinud tõusmistest-maandumistest ja lennukiistmel konutamisest — ülesöömisega asja ei paranda. Aga hoolitsemine on ka midagi väärt.

Umbes tunnilise lennu järel hakkavad alla pimedasse merre tekkima tillukesed taevasõelad — mõnetulelised valguskobarad. Esiolgu on neid üksikuid, võiks öelda nagu suuri eredalt valgustatud laevu. Siis järjest sagedes muutuvad ühtlasi ka suuremaks, saavad nähtavaks kui heledasti valgustatud piirjoontega saared. Paistavad isegi spiraalidena mööda kõrgendikke ülesronivad päevavalguselampide sinkjad rivid.

«Manila,» teatab kapten.

Kellal jälle tunni võrra tööd vähem ning — täpselt 6/7. novembri keskööl oleme Filipiinide pealinna aerodroomil. Võib-olla sealsamas, kus mõni päev varem maandus president Johnson oma kahuriliha-värbamise ekspeditsioonil ja kuhu niisamuti kui Hongkongi jooksevad kokku imperialistliku poliitika võrguniidid. Manila on üheks nende sõlmpunktiks, Filipiinid kui endine Ühendriikide asumaa osaline mitmetes Vaikse ookeani sõjalistes paktikombinatsioonides — olgu sunnult või omatahtsi.

See kõik, teadagi, ei paista kätte pimedal lennuväljal. Sellest lööb kerge lõhn ninna alles siis, kui oled läbi kleepuvalt palava ja niiske ööõhu jalutanud päevavalguselampides säravasse hoonesse. Niinimetatud

«vaba maailma» mulje luuakse kõigepealt sellega, et ei tehta mingit vahet transiitreisijate, sisse- või väljasõitjate ning kohalike muiduluusijate-topsivendade vahel. Ka tualettruumid on ühised. Silma jääb väike ärioperatsiooni varjulises nurgas. Nähtavalt kedagi ei valvata: kao linna poole või mine tagasi lennukisse, oma asi.

Müügilaudade juures «käivad» kõik kõvad valuutad, alates Ühendriikide ja Austraalia dollaritest, lõpetades . . . jah, kes seda suutis meelde jätta, missuguseid rahatähti seal ära lennutati! Näis igatahes, et müüjate käsutuses oli väga mitme maa valuutat — tagasi anti samas väeringus, milles maksti. Ümberarvestamist polnud vaja. Kaupadest jälle esiplaanil ameerika-jaapani transistorid, filmikaamerad ja kääbusmagnetofonid. Kuid reisijate huviobjektiks osutuvad siiski kohalikud puunikerdused, kujukesed, maskid ja reljeefid. Samuti ananassikiust käsitsi tehtud ja huvitavalt koloreeritud laukatte-komplektid, krokodilli-, ussi- ja sisalikunahast tooted rahakottidest kingadeni, tikandtööd, pärlite ja korallidega kaunistatud filigraanehted. Suveniiride omapära, nende mitmekesisus teeb Filipiinidele au. Lühiajaline peatujagi ei saa üht-teist kaasa võtmata lahkuda. Voldemar Panso kui teatrientusiast tarib lennukisse terve kollektsiooni maske ning kujukesi, kaugete inimete ja kaugete jumalate omi, sest inimese ja jumalaga on lavastajal alati tegemist, olgu laiuskraad missugune tahes . . .

Pooletunniline jalasirutus on läbi, tagasi lennukisse. Võid reisimärkmikku linnukese teha, et Manila — käidud, aga tegelikult . . .! Nad oleksid võinud meile demonstreerida vähemalt oma kuulsat kukevõistlust, mis pidavat niikaua kestma, kuni üks kaklejatest teisele põlglikult tagupoole keerab, arutame Moskva kirjaniku Juri Arbatiga «Douglase» poole tagasi marssides. Aga Panso arvab, et kui oleksid juhtunud õige kanged kuded, siis . . . nagu Karatšis kolm päeva. Ja nii lendame jälle . . .

Õhust näib Manila väga mitmetasapinnalise, järskude tõusangutega linnana: lampide rivid siiru-viirutavad kui tohutud maod. Ja siit-sealt kerkib vastu taevast kõrgeid heledasti valgustatud hooneid. Kiri tõendab, et linn, kus vana ja uus seisvat igal sammul vastamisi. Kiri tõendab ka, et kuulus meresõitja Fernão de Magalhães, kui ta 1521. aastal Filipiinid Hispaania koloniaalvaldustesse liitis, nimetas nad Ma-ji'iks. Täpsemalt vist küll üksnes peasaare Luzoni juurdekuuluvatega, sest kogu Filipiinide akvatooriumis, mis põhjast lõunasse ulatub üle 1000 km, loetakse 7107 saart. Neid annabki kogu järgmine lennutund vahetada, õigemini nende tuletähestikke ja -helmeridasid, kuidas nad järjest koomale tõmbuvad, nagu mastaabis väiksemaks muutuvad ning viimaks üksikute vilkuvate majakasilmadena troopikaöö tõrvatünni upuvad. Kõik tuleb ja — läheb, möödub kui kinoekraanil. Selliste kiiruste juures ei ole vaatlemist, süvenemist. On ainult vilksamisi nägemine, kui on . . .

Varsti saadab meid vanakuu kahvatu konks, peaaegu samal tasapinnal lennukiga. Tekib küsimus, kas midagi muutub tema asendis, kui ületame poolitaja, jõuame lõunapoolkerale. Sel ööl ja sellel tripil peab see juhtuma, sest «Douglas» hoiab kurssi Brisbane'ile Austraalias. Kõrvalekaldumisi rohkem pole, lendame kagusse. Panso püüab muidu väga toimeka stjuardessiga juttu teha ekvaatorist, selle ületamise ajast. Tüdruk kuulab, laseb küsimust korrata. Siis kinnitab rahulikult, et ärgu muretsetagu, küll kapten teatab, kui kohale jõuame . . .

Kohale? vaatame teineteisele lõbustatult otsa. Küllap nõudsimine tütarlapselt liiga palju. Mis on inimesele, kes iga päev samal trassil peab

söötma ja jootma reisijaid, üks kujutletav tingjoon? Kas on keegi seda näinud, talle näidanud? Seega täiesti loomulik vastus praktilise meelega anglosaksilt, et küllap kapten... Kuid kaptengi vaikis. Oli uneaeg.

Surun padjakese palge alla, sean pea külgoele — katsun uinuda. Aga ei saa. Puusad on ööpäevasest istumisest kanged, jalad tõmblevad, pea valutab. Mootorid huugavad monotoonselt, all ja ülal muutumatu kuuhärmas avarus. Ääretu ja ajatu kui lõpmatus, milles amööbina hõljub tiivuline elukandja. Mis juhtuks, kui Maa gravitatsioonivälja tekiks korraga «ava» ja läheksime otse, aina otse kaugustesse, kaoksime, nagu öeldakse? Kas sellest irdunud ja unustatud inimühiskonna-killukesest piisaks seemneks millelegi uuele, lähtealuse omast sootuks-sootuks erinevale, või korduks peagi kõik, koguni astendatult? Mida meie oma rahutuses küll õieti taotleme, mida otsime aine sügavusest ja maailma avarustest? Omasarnast ja endaõigustust, või uusi, hoopis uusi mõtte ning kaale, mille abil elu teiseks vormida, värsket jume anda tollele kortsus ja hägusele seal kuskil «all»? Või mis tähendab õieti «üleval» ja «all», mis «vana» ja «uus», kui ise jääme samaks, suutmata uueneda, teiseks saada? Kas oleme liiga vanad või liiga noored — meie, rahutu-vaimulised? Mida me oma kihutamistega taga ajame, tabada püüame? Mille jahil oled sa, põrmukene, ise siin kuskil troopikas? Mis sind ajab viburloomana õhuruumi hõljuma? Niikuinii ei pääse sa seadusepärastest, mis seovad kõiki. Kõiki...

Probleemid tulevad ja lähevad, süsteemita ja korrata, kiusavad kui paharetid. Katsun uuesti uinuda, masseerin sääri ja siis märkan, et labajalad on tursunud... Ei, ülipikk lend pole mingi lõbuasi!

Vastu hommikut olen siiski tukastanud. Kui silmad avan, õiendab stjuardess kandikutega. Juba nii vara, kell viis? Aga kohalik aeg olevat seitse, oldagu lahked, kohv ja kõik muu, mis juurde kuulub. Kella lükkakan sõnakuulelikult edasi. Musta kohvi joon ka ära. Söödava saadan tagasi. Une- ja söögiajad on segi, enesetunne habras, isu puudub, suitski ei maitse. Kauguste võlu mõju?

Kella kümne ajal teatatakse: Brisbane. Vahepeal on ilm paksu pilve läinud, rabistab tihedat vihma. Ei näe «Douglase» tiivaotsagi. Meenub, et meie sügiskuudel on Austraalia idarannikul vihmaperiood. «Douglas» laskub ettevaatlikult, läheb viraaži, teeb suuri otsivaid tiire. Ja lausvesi peksab kord ühe, kord teise külje aknaid. Tundub, kui oleksime allveelaevas.

Siis vupsame pilvest välja, uduräbalad vilksatavad aknast mööda, vihm lakkab ning all saab nähtavaks meri savipunakate saartega. Sinkjas vesi on nii selge, et paistavad madalikud ja kivid. Veel paar poognat. Punavate katustega majad, mustavad tänavalindid neil sibavate mitmevärviliste autodega. Hetk hiljem libiseme sügavrohelisele väljakule.

Brisbane. Terra australis!

Lennuliiklust peetakse tänapäeval üheks ohutumaks. Ent ometi hingab iga õhureisija iga maandumise järel kergendustundega, tõttab väljuma otsekui selleks, et taas maapinda katsuda. Nii ka siin. Aga valjuhääldaja manitseb: Ladies and gentlemen, palun minutiks kohtadele istuda. Eesuksest astub sisse spetsriietuses mees, kummaski käes pulverisaator, läheb läbi lennuki ja piserdab kõik, nii reisijad, käsipakid kui sisseseade, üle mingi kemikaaliga, mis jälgi ei jäta ega ka just vastikult ei haise. Niisugune on Austraalia tervitus teiste kontinentide tõveidu-

dele ja nende võimalikkudele kandjatele. Soovimatut või üleaurust siin naljalt maale ei lasta. Kollase nahavärviga inimesi immigrantidena soovivataks ei peeta. Mida veel? Ja kas ollakse järjekindel, kõiges? küsime enestelt piserdusvihma näolt kuivatades. Lõbus on tunda end puhastatuna Vana Maailma saastast, ohutuna uuele. Mürk peab olema mõjuv. Paarist minutist aitavat. Siis lubatakse minna.

Rohi tsementradade kõrval on vihma-pestud, lopsakas ja nõretab alles. Eemal raudtee, selle taga algab madal linn, salguti lehtpuid. Teisel pool, mäekuplite ees ning jalamil sama sügavrohelistes aasad kui lennujaama ümber. Ega ei ütleks, kus oled — kui ei teaks. Vile tuul ja kiiresti tõttavad madalad pilved. Septembriilm. Miski ei meenuta 27-ndat lõunalaiuse kraadi, Brisbane'i, Austraaliat. Kõik seesama, mis Tatarias või Estonias. Ainult mujal nähtamatu tervitus pulverisaatoritega ja see pikk-pikk lend, kanged kondid...

Esmakordselt Austraalia Föderatsiooni pinnal maandujatena tuleb meil esitada pass, sissesõiduankeet ja rahvusvaheline tervisetõend — tunnistus, et ollakse vaktsineeritud koolera ja rõugete vastu. Passidega on kõik joones, ametnik pörutab templi peale, kiidab: «Okay!», ja oleks nagu Austraalia uksest sees. Aga väheldane prillides sanitaararst, heitnud pilgu tervisetõendile — lükkab ukse jälle kohe kurjalt nina all kinni. Kümme-kond reisijat korjab ta kõrvale, oma tööruumi. Mind ja Kiievi geograafi Gavriljukki ka. Seal on lastega naised, noorukeid mõlemast soost ja meievanuseidki. Arst tahab teada, kuhu rõuged pandi, kas tõusid üles, kontrollib ja uurib õlalihasid. Ühele noorikule, kes häälekalt protesteerima kipub, teeb sealsamas, püstijalu kordusoperatsiooni. Paarile lapsele samuti. Inimesed närveldavad. Valjuhääldajas kuulutatakse välja start, aga arst jätkab rahulikult muiates: niikuinii ei tõusta õhku enne kui kõik reisijad pardal... Järjekorra meieni jõudes pärin, et milles asi on, mr. doktor? Pitserid ei olevat just kõige õigema joone peal... Aga lepliku okay-ga ulatatakse tunnistused tagasi, võime minna. Milleks pool tundi seista lasti — ei tea.

Mõttetu pedandiga targutada. Põrgulik väsimus kehas, longin läbi vihma tagasi lennukisse. Vihmahoogu lõhestades tõuseme ka õhku. Akende taga üksainus helehall tuisk. Ega need rasked ja võimsad tiivulised loodusjõududest suuremat hooli — kui just orkaan ei ähvarda, lendavad ikka. Ees on pealegi viimane etapp hiigelhüppest Moskva—Sydney. Teel on oldud nüüd, Karatsšist võttes, ühtejärke 33 tundi. Õhus, maha arvatud ajavahed ja peatused — 24, läbi kihutatud mõni 15—18 000 kilomeetrit, kui kõik siksakid otsastikku seada.

Inimese reageerimisvõime ja mälu on muidugi imeväärne aparaatuur. Nii head tehnikat me veel ei tee, kui oleme ise. Aga ka parim masinavärk nõuab hooldamist, õlitamist. Selleks tuleb ta seisatada. Vajame puhkust, enesekogumist, et taas uusi muljeid vastu võtta. Ning loodame seda saada Sydney's. Kõik näost kaamed naised ja mehed. Otsusega vastu pidada laskume üle helkivate lahtede ja väinade, üle haljaste poolsaarte, üle tohtu majadelaama ringeldes Sydney' lennuväljale — see suur hüpe on tehtud...

K o l m a s f a a s . . .

Seljatoeks samm, seis.

Valged, kollased, pruunid näod viirastuvad; lähenevad, kaugenevad — kaovad. Inimesi, igat värvi ja kasvu, veereb mööda kui herneid. Kuskil

sõelujate vahel on reas kõrged puldid, pultide taga kokardmütsides mehed. Teisel pool pikad letid, nende ääres teised mehed — samuti kokardmütsides, valgetes särkides, mustade lipsudega. Nende ette tõstetakse kohvreid, kotte, käsipakke. Kiiruga ja närviliselt . . .

Mehed, naised, lapsed. Kohvrid, kotid, pakid. Žestid ja rabin. Üle kõige aga lausete ja sõnadeta häälteköma kui kauge vankrilõgin.

Sadam, raudtee- või lennujaam — ükskõik. Seista vastu sammast on kindlam kui minna, ja — ma seisan. Näen, Panso läheb, Arbat läheb, naised haaravad kohvrid. Lähevad — kuhu?

Mis te ootate?!

Jah, mida? Teen mõned sammud, upitan omagi kohvri letile ja tunnen, et see on raske. Millest? Misjaoks?

Ah jaa, Austraalia toll . . . Sydney.

Sealpool tollilauda võtavad reisibüroo mehed kohvri taas oma hoole alla. Seisan, käed mantli taskus. Raske, pigem oleks pikali. Arutatakse: kas linna vaatama või hotelli? Hotelli! kuulen nõudvat enda häält. Aga neli tundi? kahtlevad tarmukamad. Hotelli! ühinetakse taamal minuga. Ilus sõna: hotell! Kõlab kui lohutus, pääs. Milleks linn, sõit — milleks kogu see Austraalia? tunnen eneses kerkivat suurt ja karvast küsimärki. Olgu või olemata! Kellele teda vaja? vuhiseb kõrvus.

Mis see on? Millest huugamine ja vuhin? Mõni eritüüpi lennuk, mootorprits?

Keegi puudutab õlga, kutsub autosse. Sõidame. Jälle. Sõidame — nagu iga päev, lõputult.

Keegi räägib Sydney' linnaosade kujunemisest, ühendusest nende vahel, liikluse pingest. Aga see kõik kostab minuni kui kaugest valjuhääldajast kuskil pargis või metsas.

Keegi jutustab uuest teatrihoonest, mille ehitamisel olevat juba kulutatud 20 miljonit dollarit, kulutatavat veel 40, enne kui maja valmis . . .

Silmis äkki veidra selgusega ekraan, Soome—Eesti televiktoriin, kõrvus küsimus maailma kalleimast teatrihoonest. Pea kerkib seljatoelt iseenesest. Näen paremal sfääriliste kolmnurkade taolisi kreeme kolosse sirutuvat vastu taevast. Ees plank ja tellingud. Kõik.

Maailma kalleim teatrihoone . . .

Vajun tagasi istmele. Jutt jääb taas kaugeks, otsekui väljapoole taju- mispiire. Nagu pomini paksu seinaga taga, mida vaevu kuuled, aga millest sõnagi ei taipa.

Kui taas silmad avan, seisame suure halli maja ees. Esile kargab kiri: Metropol. Maha ja tuppa! Kas kõigub hoone, tabas linna maavärin või kõigun mina? Ükskõik — asemel on parem kui trepil.

Külm. Leban riietes, tekk üle.

«Peame lõuad puhtaks säristama,» muretseb Voldemar Panso.

Ajagu — lasen lokata . . .

«Ei saa. Kontaktid ei klapi.»

Kondid on kui tina täis, kuidagi ei jaksa. Aga pole parata, tuleb end kergitada. Olemes mõlemad «Harkivi» tüüpi elektri-habemeajajatega väljas. Kui muidu masinaid kasutada ei saa, teeme vahelülitid. Tean, nii saadi sellest üle Ameerikas, peaks saadama siingi. Mäletan, mul on portfellis tükk kodust vasktraati. Juhatan, et mis ja kuidas, Panso meisterdab. Ei mõika.

Koperdan seinalüliti juurde. Tõepoolest, kontaktid on koguni lapikud, õhukese lamelli moodi, kolmeharulised, seade kolmefaasiline. «Harki-

vid» aga kahefaasilised. Ei aita, vajun tagasi asemele. Meenub järsku imeselgesti: pistsin portfelli ka žileti!

Peen tehnika lendab kohvrisse, kus sõidab ballastina tagasi kodumaale. Aga vana meremehepäevadest pärit žilet teeb töö, ei vea alt. Kraabin sellega ka oma lõuga. Peeglist vaatavad vastu hägused, veninud silmad, koltunud, jumeta nägu. Vajun tagasi asemele. Järgneb kummaline pool-unes, pool-ärkvel arupidamine. Hea küll, Sydney, Austraalia, Sinimäed ja kangurud... aga mis edasi? Selle kallal oleks otsekui üks ajukiht või -kobar. Teine aga puurib ja uurib samal ajal, kuidas aparatuuridele külge monteerida kolmandat faasi, mida seal ei ole... Uurib ega taipu veelgi, et on alanud minu enese kolmas faas...

Kell seitse viib Panso minu kohvrigi alla, autosse. Ja enne kaheksat, kui stardib Melbourne'i lennuk, lõdisen ma ootesaali pingil niisugustes külmavärinates, et meie kaks kaasasõitvat arsti võtavad mind eneste vahele, talutavad hädaga lennukisse. Muidugi tabletid ja nõuanded. Aga juba on hilja. Organismihoone lõomab palavikutules...

Midagi muud ei tea ma sellest lennust, kui et vihmapiustavate pilvelontide vahelt välgatas kunagi väga erklillakas ehaviir ja et Melbourne'i lennuväljal tõmbasid naisarstid mulle minu õhukese mantli peale paksema voodriga koverkoti, mille varrukad ulatusid vaevalt küünarnukini... Ja ka seda, et vastuvõtjad, daamid ja härrad, kippusid suruma sellegi mehe kätt, kes oli nii veidralt riides ja kelle hambad nii kokku käisid, et traditsioonilisest «How do you do-st» sai mingi vilets uu-duudu, kui midagi mitte veel hullemat...

Udu! Udu silmades, udu mõtetes ja meeltes. Sõnad või laused, mida kuulengi, lähevad minust mööda. Lösutan pingil ja piinlen janus. Panso toob klaasi apelsinimahla. See on hea, kuid ei kustuta tuld. Kõrbeva suuga talutatakse üks turist teiste poolt võõrasse linna.

Hotellis olid arstid mind voodisse pannud, kõik kampsunid ja vestid, mis kohvriss, selga vedinud, kõvad tabletid sisse andnud, et läheksin higistama, saaksin gripist jagu...

Gripi asemel tuli midagi muud — kõhuhäda. Ja siis kuulsin küsitavat: kas ehk mürgitus? Muidugi, turismimürgitus, tahtsin möönda, aga olevat ainult käega löönud. Selle peale teravmeelitsenud keegi, et troopikas esineb ka säärane tõbi...

Kaks päeva täiesti jõuetu, voodi ja toarežiim... Grupp sõidab, tutvub Melbourne'iga. Mina aga laman, laman ja ägan. Vahel täiel teadvusel, vahel noil piirimail, kus kõik tundub unenäona — pikk lend, võõras ruum ja võõrad näod, kes aeg-ajalt sisse vaatavad, papagoina korrutavad «is't okay?».

Igäuhele neist — teenijale, koristajale, boile — püüan reipalt vastu okeitada, sest kui võtavad nakkushaigena, tõstavad kisa, teab mis «salmonella» siis järgneb. Meenub lennuki piserdamine ja sanitaararst Brisbane'is. See on ju kõik, mis ma Austraaliast tean — siiani. Mitte kuigi julgustav. Seepärast — kord majja! Mis turist see on, kes vedeleb voodis!

Kolmandal hommikul, kui juba klaasist teed rüüpan, tähendab Panso ettevaatlikult: «Näe, ajadki jalad ilma haiglata alla?»

«Kas taheti haiglasse viia?»

«Ise rääkisid, et ega muud üle ei jää. Kui ütlesin, et kallid, vastasid: üks kord võib kallilt maksta, kaks korda surra ei saa...»

Sellest ei teadnud ma midagi.

«Ja seda ka ei mäleta, et tahtsid mulle kangesti viit dollarit ära maksta, mis pidid võlgu olema?»

«Kas ma äkki ei olegi — joobnud ja sonijad on otsekohesed...»

«Mis ajast?»

«Seda ma ei tea. Aga kui inimene räägib surmast ja võlast, küllap siis ikka tõi taga on. Vähemalt ühega neist.»

Samaks lõunaks sõin lusikatäie putru ja pool õuna. Jäi pidama. Teadsin, et järgmisel hommikul lennatakse edasi, et öhtul on sõprusühingus hüvastijätt. Kraapisin tasa-targu habeme maha, ajasin riided selga ja — läksin teosammul luusima, treppe proovima, majaga tutvuma. Polnud ju kujutlustki, missugune see «Federal Hotel» välja näeb, rääkimata linnast, mis mürises ja huugas seina taga. Välisukse ees seisatan aru pidades, kas riskida või mitte. Seal tababki mind üks meie arste, Olga Aleksejevna.

«Olete hull, Rudolf Johanovitš? Ei tohi — vara!»

«Aga hommikul ju söidetakse edasi — peab proovima.»

«Kas teate, et teil oli alles eile ligi nelikümmend?»

«Täna vist ei ole,» kohman, ehkki tunnen end nagu kiigel.

Viiakse üles tagasi, mõõdetakse pulssi ja temperatuuri. Nõrkus. Manitsetakse ettevaatusele. Aga öhtul võetakse ometi ühingusse kaasa — hoiatusega: mitte üks piisk midagi...

Selle hoiatuse võtan täpselt kuulda: ei maitse piiska, joon paar kena klaasitäit head kosutavat veini «Guardian'i» jutuka toimetajaga, kes on suvel käinud Tallinnas ja Pärnus ning julgeb avameelselt tunnistada, et neil, austraalia kommunistidel, eelseisvatel valimistel ühtegi parlamendikohta loota ei ole — Austraalias toimuvat väikekoodanlustumine. Tõstame siis klaasid selle peale, et järgmisteks valimisteks too väikekoodanlus proletariseeruks. Seadusepäraselt.

Ongi kõik Melbourne'ist. Öhtul räägivad arstid, et on haigestunud ka Juri Arbat, mitmel teiselgi olevat kõhuhäired. Mehed kiruvad pakistani kööki, naised Hongkongi kala. Pigem küll võiksid (ehk võiksim kooris) kiruda neid võõraid vesi, mida palavusega ahnelt lõmpsisime nii ühes kui teises kohas, isegi lennukites. Kas sealt ei pärinenudki see «kolmas faas»? Iga põhjamaadelt troopikasse mineja peab teadma: esimene faas ehk sõidukava eeldab paratamatult teist — optimaalseid tingimusi. Niipea kui nende faaside võnkesagedused ei ühti, ähvardab kolmas, seesama, mis tabas mind ja mõnd teist. Nimetatagu teda mürgituseks, kui tahetakse. Ükstupuha — tagantjärele kõlbab ka autoinfektsioon. Turistile hea küll...

Oleme kõik omamoodi tundlikud täpsusriistad: needki ei tööta iga-sugustes tingimustes ühehästi. Saati siis meie, alid paljudele mõju-dele, mida veel ise sugugi ei tunne...

Melbourne'is saame teada, et Karatši-päevade arvel langeb kavast välja Adelaide, üks Austraalia kaunimaid linnu. Järgneb kohe — ka selles osas — reisi kolmas faas, ülitsiviliseeritud Kagu-Austraalia. Taas kolmas, vähemalt mulle, kes ma jäin sisuliselt päris ilma teisest — lõunast, Victoriast.

Austraalia «peast»

Pealinnast muidugi tuleb jutt. Selleks pole ju ei üle kahe miljoni elanikuga Sydney ega Melbourne, majandus- ja tööstuskeskused, vaid ekstra ehitatud Canberra (hääldatakse rõhuga esisilbil «Känberra»).

New South Wales'i osariigist eraldatud ACT-1 — Austraalia Pealinna Territooriumil. Kuna igal föderatiivsel osariigil on oma pealinn (Sydney, Melbourne, Brisbane, Adelaide, Perth...) rahvaesinduse ja valitsusega, kus lahendatakse kõik kohalikud küsimused, jääb Canberra föderaalvalitsuse residentsina tõesti kogu mandrit esindavaks, selle suhteid ja suhtlemisi juhtivaks keskuseks.

Meresõitjate poolt juba Vana-Kreeka aegadest saadik otsitud ja XVII sajandil lõpuks hollandlaste avastatud lõunapoolkera manner oli 150 aastat Briti asumaa. Riigiõigused sai ta alles aastal 1900. Esimeste valimiste järgi moodustatud föderaalvalitsuse asukohaks oli Melbourne, Victoria suurim keskus. Peagi aga läks Sydney Melbourne'ist ette ning hakkas pealinna õigusi endale nõudma. Tüli kestis tosin aastaid, kuni otsustati kirik keset küla põhimõttel eraldada spetsiaalne Pealinna Territoorium — ning sinna Canberra külakese karjamaadele rajada uus, ajakohane linn. Linna, pealegi moodsa ehitamine ei ole hüti üleslõõmine. Läks enne veel neliteist aastat, kui föderaalparlament ja valitsus kolisid Canberrasse.

Üks Canberra ehitajaid ning selle vanemaid elanikke Joe Grainers, kellega oli juhus vestelda, mäletab, et tema Canberrasse tulles polnud kohal rohkem kui mõni tuhat inimest. Toodi kohale ministeeriumid ja ametkonnad, ning kakskümmend aastat hiljem, 1947. aastal, oli uues linnas juba 15 000, 1950. a. — 18 000, nüüd (1966. a.) aga ligi 100 000 elanikku. Kasv on olnud kiire ja hoogne. Võrreldav ehk ainult mõnede noorte Nõukogudemaa linnadega, mis tõusid nagu seemned samblast üleöö, kohe juhtivate keskuste tähtsusega. Canberraga on asi teisiti: administratiivkeskuseks ei võistle ta vanade suurlinnadega.

Sydney's naerdakse: ministrid ja saadikud käivad küll Canberrast valitsemas, aga korterid ja perekonnad on neil siin... Niisamuti öeldakse talitavat osa diplomaate. Võõrriigi esindus peab ju asuma kohaliku valitsuse juures, pealinnas. Aga kuna see «pea» on majanduslike kaelasoonteta, eemal merest, ärist ja lõbust, siis loomulikult Sydney peab naeru. Peab naeru ja intensiivistab nii tootmistegevust, äri kui ka ajaviitetööstust, jättes Canberrale rahulikult seadusandluse ja esindamise. Sedasama teeb Melbourne, teevad teised pulseeriva elu keskused. Seadused ja määrused peavad riigis olema, nõustub austraallane, aga oma «jobi» (töö) või bisnessi (tehingute) eest hoolitsegu igaüks ise. «Ametlikust» tehakse siin tihti halvustav «kroonulik». Mõneti kroonuliku tehiskehana võtavad paljud austraallased ka Canberrat, kuhu neil naljalt asja ei ole, kus paljud käinudki pole, sest elulised küsimused lahendatakse ju osariikide pealinnades ära. Mida sinna Canberrasse siis otsida, kui seal pole õiget ööklubigi...

Iseenesest on ehk majandus- ja tootmisvastuoludest eraldatud pealinna idee õige või üllaski — poliitika ja administratsioon jäävad nagu sõltumatumaks. Kuid mõeldav siiski ainult kapitalistliku süsteemi juures, kus majandushoovad on kompaniide, trustide, kontsernide, pankade erakätes. Sotsialismimail on pealinnad paratamatult nii poliitilisteks kui majanduslikeks keskusteks. Ja ega kapitalistlikus maailmaski eripealinnadega riike laialt ole. Canberra asutati ilmselt Washingtoni eeskujul. Pakistan katsetab Islambadiga. Aga Washingtoni kogemused Kongressi «lobistidega» ja kõiksugu muud mesti mõjutajatega ei paku just innustavat eeskju.

Kuid majandus majanduseks, poliitika poliitikaks. Igal linnal on ka oma arhitektuurilis-esteetiline nägu. Liiatigi osutub Canberra tuhan-

dete stiihiliselt, ajapikku tekkinute kõrval üheks plaanipäraselt, kaasaja ehitusnõuete tasemel ja tippvõimalustega rajatud linnaks. Siin ei saa midagi vabandada aegunuga, vanaga. Ja ega ei taotletagi. Peab ainult meeles pidama, et maailma linnaehituse printsiipides valitseb samuti kaks erinevat lähtekohta nagu kõiges muuski.

Üks seab oma sihiks, jõudumööda silmas pidades sanitaartingimusi ja praktilisust — anda võimalikult arvukalt kortereid, rahuldada vajadus elamispinna järele; teine — toota mugavaid üheperekonnaelamuid, omakodusid, nagu ütlevad soomlased. Puhtalt ei esine tegelikkuses kumbki linnalaad. Rääkida võib õieti tendentsidest. Esimest iseloomustavad mitmekorruselised, kõrged majadeblokid, teist — madalad, ühe- ja kahekordsed, ees- ning tagaeadadega individuaalid suurtes hulkades, nagu näeme neid Ühendriikides, Kanadas, Uus-Meremaal, aga ka Austraalias. Põhiliselt on Canberra seda viimast tüüpi linn — anglosaksiliku olemusega, võiks öelda. Kuid vastavalt oma tekkeloole samal ajal ka midagi muud.

Juba õhust hakkavad silma majakobarate vahel üksikud suured rattad nagu rublad väikeste vaskmüntide hulgas. Need on haljastatud muruplatsid puude ja põõsastega, rõngastatud asfaltvööga, mille ümber paiknevad kas ametiasutused või elamiskvartalid, keskused, aga ühtlasi ka liiklussõlmed, kust radiaalselt hargnevad magistraalteed, enamasti varjuliste puude alused alleed. Ei lugenud neid ega julge öelda, kas just iga linnaosa keskuseks on ring. Võimalik, et leidub ka teisekujulisi. Aga meelde jäid City ja Capital Hill (mäeke, kungas) kui samanimelised ringikujulised tsentrumid, samuti Griffith Centre ja Green Square. Esimese äärde on koondatud linnavalitsuse asutused ning seal saavad alguse rohkem kui kümme tänavat, teise läheduses on föderaalvalitsuse hooned ja sealtki lähtub arvukalt tänavaid. Igast väiksemast tsentrumist vastavalt selle kui sõlmpunkti tähtsusele. Kahte eelnimetatud «hilli» omavahel ühendab noolsirge, esinduslik Commonwealth Avenue uhke sillaga üle Burley Griffini nimelise paisjärve.

Tuleb kohe märkida, et Canberras hetkekski ei teki kuskil kokkurusutuse või ruuminappuse tunnet. Nii suured, mitmekordsed ametiasutuste hooned kui ka elamurajoonide individuaalid on püstitatud igaüks omaette, eraldi seisvatena. Kõigile jätkub valgust, haljastust, mõjulepääsemiseks vajalikku «õhku». Pealinn näib sama hõredalt asustatuna, ruumirikkana kui kogu manner. Kolmandik (sisemaine kuiv ala) sellest öeldakse olevat asustatud nii harvalt, et alles nädalase käimise järel kohtad ehk inimest. Canberra ühest linnaosast teise sõites, läbi parkide ja mööda puistikke, võib juhtuda, et ei nähta ühtki hingelist. Vähemalt ei nähtud tol vihmapäeval, kui meie seal ringlesime.

Aga kurjad keeled lubavad enestele veel rohkemgi. Nad nõökavad, nagu puuduksid Canberras üldse jalakäijad, nagu oleksid selle linna ainsateks liikuvateks olevusteks autod ja bussid... (Tramme moodne linn nagunii ei tunne!) «Kon-Tikil» Thor Heyerdahli kaaslasena ookeanisõidu läbiteinud Bengt Danielsson naernud 1955. aastal Canberra välja kui igavaima küla, kus ministriumide ametnikud teel tööle võivat seeni korjata ning oma asutuste akendest küülikuid lasta. Vene kirjanik D. Granin märgib, et elanikkonna igavuse peletamiseks toodud paisjärve haikala, aga see surnud seal ise kas igavusest või mageda vee sogasusest...

24-tunnilise kohaloleku jooksul polnud võimalust endal igavust tunda (vastupidi, puhkeajast tuli puudu!), niipalju sai aga selgeks küll, et Can-

berral säärast promeneerimisetänavat, nagu New Yorgis Broadway või Moskvast Gorki, ei ole. Siinne rahvas armastab hoopis rohkem tegelda oma iluaedadega kui tänavail luusimisega. Ja seegi vastab tõeale, et mõnede magistraalide ääres puuduvad sootumaks kõnniteed. Sõida! oleks nagu ette kirjutatud. Ning sõidetaksegi. Masinaid on rohkesti nagu igas Austraalia linnas. Või kas seegi siis ime on, kui mõni ametnik kuskil pargis masina peatab, seenekese rohelisest ära toob... Tingimused määravad käitumise! Seesama Joe Grainers rääkis, et alles 1963. aastal karelanud üks emakänguru, poeg kotis imetlemas, risti läbi Canberra südalinna ühelt võsastunud mäelt teisele... (Need kaks umbes 700 m kõrgust tippu valitsevad kogu oru ja linna üle ning ühel neist on telesaaja mastid.) Igatahes puiestikke ja haljasalaseid on Canberras enam kui küllalt selleks, et olla nimetatud igihaljaks aedlinnaks. Aedlinnadesse, nagu meil Nõmme, aga eksivad sagedasti seemed ja põdrad. Miks mitte ka kanguru?

Omapärasemateks hooneteks selles ruumiküllases linnas on Austraalia Akadeemia ja National Memorial — panteon, mälestusehitus. Esimene neist asetseb keset avarat platsi ja meenutab tohutut kummuli katla põhjaosa või pingul langevarju, mida maa küljes kinni hoiavad jämedad köied. Köite (tugipunktide) vahel on poolkaares sisselõiked, kokku kaksteistkümmend, kust nagu päratu laiadest väravatest pääsetakse ümarkatuse-alusesse ringkäiku. Sealt lähevad ukсед ruumidesse. Sinkjas kuplis on ümarad stiilikad katuseaknad. Siseruumid aga enam säärase reegliääraste kumerpindade ja kõverjoontega ei hiilga. Leidub päris tavalisi nelinurkseid saale, käike, kambreid. Siiski väga originaalsena tundus sõõrjas koosolekute saal, kus juhatajapult asetseb peaaegu keset ruumi, džuutnööridest seinadrapeeringute tõttu on aga kaugemagi seinad äärde kuuldav iga kõnetoolis sosinal lausunud sõna. Ilmselt on säärases saalis väga mõnus jälgida isegi kehva diktsiooniga, vaikselt häälel esinejat. Teadlased ju enamasti miitingumehed ei ole.

National Memorial meenutab midagi Vana-Kreeka templitest. Monumentaalne, massiivne, pidulik ja pühalik. Eemalt otsekui katedraal Ainslie' mäe nõlval, mis vaatab üle kogu linna ja oru. Lampkatusega madalam osa on terrassiline, teravate nurkjoontega. Keskelt tõusev rohke kuppelkatusega kaetud tornehitus aga paksudest marmortahkudest, millest iga pealne kiht samuti järjest koomale tõmbub. Hoone siseseintest on frontaaltivas suurem osa maast laeni roosakas marmor, millel Esimeses maailmasõjas langenud austraallaste nimed. Alakorrusel terve hulk väljapanekuid relvadest ja sõjavarustusest küll väelike, küll üksikute eriväeosade järgi. Ka saksa, austria ja vene sõjaväelaste vahakujusid toleaegetes mudrites ja varustusega. Üldiselt võikski seda kollakasvalgest kivist ehitust nimetada sõjamuuseumiks. Kuid tiibhoonetes on väljapanekuid ka Austraalia ajaloo, kultuuriliste ja majanduslike saavutuste kohta. Õieti meenutusi nende saavutajaist, inimestest, keda Austraalia tänulikult mäletab.

Praktiline panteon. Miks mitte — kui kogu elulaad on praktiline.

Föderaalparlament, sõjaministerium või mõne teise ametiasutuse kiidetud hoone? Kõik nad on nägusad ja väljapaistvalt asetatud, vahest ehk mugavadi, aga mitte eriti omapärase tarbeehitused.

Vaatamisväärsusteks peetakse erilinnasosse koondatud mitmeid välisesinduste maju. Üheks ajamärgilisemaks neist on ehk Lääne-Saksa alumiiniumist-klaasist kastehitus, särav ja läikiv isegi vihmase ilmaga. Ka Lõuna-Aafrika Liidu hollandi-saksa stiilis, punase viilkatusega ja

sügavale sisselastud akendega hoone eukalüptipuude vahel harmoneerub hästi ümbrusega.

Kirikutest, mida noores linnas öeldi olevat 38, jäid silma murtud torniga metodisti ja madal anglikaani Kõikide Pühade keskaegset ehitusviisi imiteeriv kirik.

Ülikool, mitmetes madalates hoonetes laiali, meenutab Kanada sääraseid kaasaegseid ülikoole, nagu Vancouveris British Columbia või Ottawas Carleton. Valged, avarad, otstarbekohase ruumijaotusega töötamiseks nii õppejõududele kui õppijatele. Ainukesteks kahe-kolmekordseteks elumajadeks linnas ongi mõned üliõpilaste ühiselamud. Paar neist ehitamisel. 3000 üliõpilast — terve hulk väheldasi maju.

Mõlemal pool paisjärve laiuvad elamurajoonid — tuhandeid väikemaju, valdavalt ühekordsed, väga mitut värvi, ornamentide ja triipudega, värvilistest või glasuuritud tellistest, aga ka krohvitud. Valdavalt heledas toonis. Katused kas punased või rohelised, mis muidugi toredasti kontrasteerivad või kokku sulavad loodusliku haljusega. Otsekui obligatoorsena kuulub iga majakese juurde iluaed muruväljakuga esiküljel. Enamasti jätkub samasugune muruväljak ilupuude-pöösastega maja tagaküljelgi. Mõnikord kasvatatakse seal aga ka lilli või marju. Harva juurvilju. See pole kombeks ega vist ka tasuv. Mood dikteerib haljust — õisi, ilu. Kõik inimese ümber peab kaunis olema — kas see ei ole ka üheks meie loosungiks viimastel aastatel? Austraallased, vähemalt elamu- ja elamiskultuuris, viivad seda omal kombel ellu.

Uue pealinna paigutus- ja generaalplaani võitlusel võitis 1912. aastal Walter Burley Griffin. Arhitekt nägi generaalprojektis tulevase linna piiridesse ette ka veekogu Cotteri jõeakese baasil. Esimesel aastakümnel Canberra veel jõeni ei ulatunud. Alles 1925. aastal hakati jõe tõkestama. Ideeandja järgi nimetati paisveed Burley Griffini järveks. See on sopiline, üle kümne kilomeetri pikk ja keskmiselt 5 meetrit sügav — tüüpiline jõeorgu täitev veekogu, mitte millegagi erinev sadadest teistest taolistest. Linnale aga annab ta palju värskust ja võlu juurde.

Canberra on peale kõige muu vaikne ja väga puhta õhuga linn — puuduvad vabrikud, puudub tolm. Muruväljakud ja asfalt väldivad selle tekkimisega. Canberra on looduslike värvigammade linn, välja arvatud osa hooneid. Siin puuduvad karjuvad reklaamplakatid, neonkirjad katustel ja seintel, valgussäraga «lõövad» vitriinid. Teeninduskeskused meenutavad pigem hästi sisustatud moodsaid varustuspunkte kui pealepakkuvaid kaubapoode. Turistile tundub ta kosutava peatuspaigana. Näha ja vaadata igal sammul küllalt — tormata mitte kuhugi.

Visioon tulevikulinnast? küsin iseeneselt, kui päikesepaistelisel hommikul sini-sinetavasse õhku tõuseme. Selle sajandi inimvaimu ja -käte looming, mida kiidavad tulevased põlvned? Kes teab! Ameerika propageerib juba tehismaterjalidest maju ja nende sisustusi. Sellest lähtudes tuleb Canberras mõndagi võtta aegununa, vanana. Midagi ei püsi ju paigal, kõik täiustub, muutub, uueneb. Senitundmatud materjalid ja ehitustehnika astuvad mängu, maitse ja mood dikteerivad uusi rakendusviise. Kas see kõik on endisest alati ilusam, praktilisem, parem? Kaua ta ise uueks jääb? Iga aasta süli sünnitab vastseid ideid ja materjale, mis nõuavad katsetamist, eluõigust. Nad saavad oma, vaidlematult. Kuid Canberra tänapäevalgi on üks läbimõeldumalt rajatud, meeldivamaid linnu.

Canberrasse tulime Melbourne'ist üle Austraalia Alpide, ainsate lumekuplites mägede mandril, üle Murray' jõgikonna orgude ja paisjärvede, üle uute hüdrojõujaamade kaskaadi ja parimate tsitrusviljade tootmisalade — jälle ülalpool pilvi . . .

Pole teada, missugune entusiast, millise lennukompanii tegelane leiutas õhuturismi — reisimooduse, kus kõik, ka tühisemad vahemaad, kaetakse lennukil, maapealseid liiklusvahendeid hüljates. On aga selge, et säärase turism, millele nüüd aina sagedamini paiskab grupe ka «In-turist», kujuneb paratamatult «õhuneelamiseks». Teadmisest üksi, et oled ületanud mõne huvitava ala, ei piisa. Turist vajab nägemist, kogemist, elamusi. Võtab rohkem aega, muidugi. Aga lennata tunniga Melbourne'ist Canberrasse, teisega Canberrast Sydney'sse tagasi, midagi nägemata Austraaliast, tema sisemaa olemusest ja elust, on kurb. Täpselt niisamuti kui näha randa, aga mitte pääseda maale.

Kiirus põhimõttel: õhusõit on ajavõit, jaa . . . Aga need kerged võidud, kas nad tihti ei jää lihtsalt tehnika demonstratsiooniks, rohkem midagi?

(Järgneb)

Žanriteoreetilisi ääremärkmeid kuuldule ja loetule

ende skeptiliste arutluste taga, mida viimaseil aastail on peetud kirjandusteaduse olemuse üle, kummitab juhuslike seoste ja lõpuni mõtlemata mõtete oht. Kui Emil Staiger mõni aeg tagasi väitis, et moodsas kirjandusteaduses on põhiliselt vaid kaks suunda, millest esimeses puudub kirjandus, teises aga teadus, oli sellel paradokslikul kinnitusel liiga käegakatsutav tõepõhi all.

Veel enamgi — astudes kaugemale aabitsatõest, et kirjandusteadus hõlmab kolme lähedast, uurimisobjektilt ja -meetodilt üsna tihedalt seotud ala (sõnakunsti ajalugu, teooria, arvustus), kogeme üsna suuri raskusi, kui hakkame veidigi lähemalt nende senist rakendust jälgima.

Milles on põhiline kitsaskoht? Miks kõneleme nii tihti oma lugejaist või ka mõeldavaist oponentidest lihtsalt mööda? Kartmata lihtsustavasse liialdustesse langemist, julgen väita, et asjaliku analüüsi jõudsamat sammu kisuvad takerduma needsamad mõisted, mida nii ohtrasti kasutame teaduslikkuse nimel.

Terminoloogia pole üksnes professionaalse argoo ja välise õpetatuse avalduseks. Selle taga on ju mõisted, mida meile omases mahus mõõdupuuna kasutame kirjandusele hinnangu langetamisel, selle taga on tarve end mõisteta-vaks teha täpselt ja väärtõlgenduste võimaluseta. Muidugi, Friedebert Tuglase mõtisklus sellest, et meisterlik arvustus ei saagi olla täiesti objektiivne ja üldkehtiv, kuivõrd ta tugineb kriitiku individuaalseile eeldustele, kordumatule maitsele ja loovale sisseelamisele, sunnib kahtlema sõnakunsti intellektuaalse lahkamise otstarbekuses, kuid on ju kirjanduse objektiivses protsessis küllaldaselt ka seda, mis otse nõuab suvavaba käsitlust. Kirjandusloo ja -teooria maadel liikudes vajame kindlasti universaalset erialaste oskussõnade keelt, et mitte lahtisest uksest sisse murdmise korras ähmastada selgeid nähtusi. Ja ega jooks-vale kriitikalegi teooriaga tugevdatud karkassid liiga tee, vähemalt aidates vältida liigset isetegevust mõistete kasutamisel ning järelduste tegemisel.

Filoloogias maad võtnud terminoloogilistele kõikumistele pöörati tähelepanu juba «füüsikute» ja «lüürikute» külmas sõjas, mis meist küll suuremate ohvriteta mööda läks. Tunnistagem aga ausalt, et kui me ei taha teadust kirjandusteadusest välja lülitada, peame tõsisemale revideerimisele võtma need vormelid, mida otse võlusõnadena kasutama kaldume, endalegi alati täit selgust andmata nende täpsese sisus ja mahus.

Tutvus tänapäevase kirjandusteaduse tähtteostega nii meilt kui mujalt suurendab muremõtteid veelgi. Ilmset ebakõla tajume mitte üksnes erinevates keeltes kirjutavate ja erinevaid uurimissuundi esindavate teadlaste mõistetepagasis, vaid paiguti on lagunemisprotsess küündinud kaugemalegi — on loendamatu arv individuaalseid süsteeme, kus näiteks terminid «kujund», «realism», «lüüriiline kangeline», «stiil» väljendavad sootuks erinevaid mõisteid.

Küllap võib leida olukorda selgitavaid (kuigi mitte õigustavaid) seiku taolisele terminoloogilisele kaosele. Traditsiooniline deskriptiivne või kogunij norma-

tiivne kirjanduskäsitlus on end aegade jooksul kõvasti kompromiteerinud, nii kõvasti, et isegi tema käibemõistete kogu enam pimesipäi usaldada ei saa. Ilmselt ei võimalda ka põhimõtteis erinevad esteetilised printsiibid end valutult suruda mingisse ühtsesse terminite raami. Seegi asjaolu, et sõnakunsti uurimine on jõudnud sellise tasemeni, kus tuleb täpsustada liigtarvitamisest kulunud mõisteid, sunnib uuendusi peale.

Ükskõik kui palju me selliseid tõlgendusi ka juurde ei otsiks, olukorrast väljapääsu nad ei näita. Seda tuleb aga otsida, ja juba puhtpraktilistel põhjustel: ebalev hoiak meiegi kirjandusteaduslikus praktikas süveneb üha. Kooliõpikutes, kus kõik peaks olema ülimalt selge ja sirgjooneline, teaduslikes monograafiates ja eriti muidugi ajaleheartiklites kasvavad mõnedki ebamäärasused just mõisteahmasusest välja.

Selgus ei tule üleöö, ei tule seda meile ka keegi mujalt tooma. Võib juba oma kordamisega naeruväärseks muutuda, kuid ikkagi tahaksin hüüdma häälena üles kutsuda regulaarsete kirjandusteooria-alaste sümposioonide ja diskussioonide korraldamisele vabariigis. Omaette nokitsedes võime igaüks vaid oma tarbeks mõne *n+esimese* süsteemi välja nuputada. Mõttevahetuse alustuseks pakuksin omalt poolt alljärgnevalt välja mõned poleemilised mõtted žanriprobleemide vallast.

Kas juhulaenuliste mõjutuste või oma leidlikkuse tulemusena on mõne viimase aasta jooksul päris mitmed sõnavõtjad sageli ühes ja samas lauses pajanud luuležanrist ja romaanižanrist. Viimased sellealased tähelepanekud pärinevad meie kirjanike V kongressilt. Teisal on ühes soliidses raamatuse väidetud: «On aabitsatõde, et lüüriline luuletus on ikkagi lüüriline luuletus, poliitiline epigramm aga kuulub satiirižanrisesse.» Ühes mu kirjutuses parandas (õigem oleks muidugi öelda — muutis) iseseisva mõtlemisega toimetaja põhiliigi mõiste žanriks. Ajaleheartiklid kubisevad järjekindlusetutest uuendustest teoorias. Süüdistada kedagi otseselt pole nagu põhjustki: uuemad kirjandusteoreetilised käsiraamatud (F. Goloventšenko, G. Abramovitš, L. Timofejev, meil B. Sõöt) pakuvad üksteise võidu erinevaid tõlgendusi žanriterminoloogiale. Rohkemaid näiteid tuua polegi nagu erilist mõtet, sest liiga levinud on see nähtus. Ja siit järeldus — et mitte umbkeelsena liikuda kirjandusteaduses, tuleks meil kokku leppida oma professionaalses kõnepruugis, muidu suureneb segadus veelgi.

Tasub heita pilku ajalukku, mis mõnelgi puhul on aidanud sassiläinud kirjandusliku mõtte sõlmi lahti harutada. Aastatuhandeid kestnud arenguteel on sõnakunst aina täiustunud, avanud elu üha uutes aspektides, sammunud ajaga kaasa, teisenedes sisus ja vormis. Need päris käibetõdedeks kulunud teesid ei tarvitse aga varjutada olulist mõtet: on olemas selliseid põhilisi seaduspärasusi kirjandusteose materjali — keele organiseerimises, mis ilmnevad läbi ajastute oluliselt muutumatul kujul. Johannes R. Becher püstitas huvitava hüpoteesi: kirjanduslikud segaliigid ei ole kunagi kuigi kestvad olnud, küll aga on varem või hiljem põhiliigi tunnused end printsiibis jälle maksma pannud juhueksperimentide arvel. Kui siit veel edasi mõelda, selgub ka, miks tekivad ja taanduvad konkreetsed žanrid kirjandusloolises kujunemisprotsessis, ilma et olemuslik — jagunemine kolmeks suureks põhiliigiks: lüüriliseks, eepiliseks ja draamaatiliseks — olulisi muutusi oleks läbi elanud.

Selge on see, et kunsti arengulugu ilmutab üha tugevamini väljenduvat püüet vabaneda piiravatest normidest, otsida avaramaid väljendusvõimalusi kunsti meistri loovale individuaalsusele ja talentide mitmekesisusele. Eriti realistlik kirjandus oma konventsioone-hülgava hoiakuga on ilmutanud tahet tinglikkuse raamidest vabaneda ja selle nimel tühistanud paljud varasema sõnakunsti tehnilised normid. Kuid vaadelgem uut kirjandust mitte tema deklaratsioonide,

vaid loomepraktika varal. Jõuame paratamatule järeldusele, et põhiprintsiibid keelise materjali organiseerimises jäid ikkagi muutumatuks. Jäid need eraldusjooned, mis piiritlevad põhiliike, jäid isegi kergemini teisenevate žanride olemuslikud tunnused, kui silmas peame lähemaid paari sajandit.

L. Tolstoi kinnitas, et «Sõda ja rahu» pole romaani, poem ega kroonika nende tavalises tähenduses; N. Gogol lõi nn. proosapoeemi «Surnud hinged»; meil eesti kirjanduses on monumentaalse eepika teoseid seostatud küll romaani, jutustuse, kroonika, päeviku kui ka isegi eskiisi mõistega, kusjuures tavaliselt on harvakasutatavaid termineid rakendatud üsna vabalt, tähistamaks tendentse, mitte aga seetõttu, et tõepoolest näiteks kroonika tunnuseid oleks olulisel määral silmas peetud. Kirjanike taotlus leida sellele uuele, mis meil öeldal on, sobivamaid väljendusvõimalusi, uudemat teostuslikku laadi tingib püüde «vanade heade» žanriraamide lõhkumiseks, kui need liigselt kivinevad. Algab see lõhkumine aga sekundaarseist, momenditõdedest (näiteks lähema mineviku žanrialalastest käibetõdedest oli üsna äge ja kaugele ulatunud vaidlus tänapäeva romaani tüübi üle, kus äärmused «kas... või» oma kompromissituses läksid peamisest hoopis mööda). Eelmainitud suuremate ja väiksemate sõnameistrite žanriterminid olid teadliku uuendustaotluse väljendusteks, kuid kui poleemilise kõrvale heidame, ei teki kahtlust, et enamasti on selliste mõistete taga eepika kui põhiliigi romaanižanrisse kuuluvad tööd. Žanripiirid on ju elava kirjanduse protsessis kogu aeg liikunud; nii ajalooline, rahvuslik kui ka individuaalne spetsiifika, mis sõnakunsti arenemises ikka ja uuesti avalduvad, suunavad ka žanride kujunemist. Teisenemisi kohtame tänapäeval kogu senise žanriteooria ulatuses, ja ometi tundub õigus neil uurijail olevat, kes ei ülehinda sellise käärimise ulatust, vaid kirjanduse ajaloo taustal väidavad: muutub žanri vorm, mitte sisu ja olemus. Üldine tüpologia jääb ikka püsima, niivõrd kui on tegemist sõnakunstiga. Ainult uued sõna rakendamise võimalused (näit. filmistsenaariumis) ei taha hästi vanadesse seostesse mahtuda.

Võib ju veel küsida: aga milleks üldse neid tüpoloogilisi ühisjooni kirjanduses otsida, arenegu ta vabalt iga autori enese hoolet ilma teoreetilise reglementeerimiseta. Sellele võiks niipalju vastata: niikuinii ei arene sõnakunst žanri- ega ühegi teise teooria ettekirjutuste järgi, vaid need tulenevad ise loominguilisest praktikast ja on lihtsalt olemas. Kui aga hüljata see kogemuslik, mis žanriteooriana olemas on, suutmata seda isikliku avastuse või eksperimendiga samaväärselt asendada, osutub tulemus tavaliselt üsna väherõomustavaks.

Tuleb meelde tsitaat ühest normatiivsest kirjandusteooriast. Autor loetleb seal punkthaaval käsud ja keelud, mida järgides saab kõige kombekamalt kirjandust teha. Ja lõpetuseks ta lausub: «Eksida nende normide vastu võib ainult dilettant või meister.» Selle viimase järelduse eest võib autorile andeks anda nii kuiva õpetlikkuse kui ka naiivse usu sellesse, et ka talendita võib normide kohaselt kirjutades kirjandust luua. Ta rõhutab olulisimat mõtet: novaatorlus saab avalduda vaid millegi suhtes, selle tundmise ja meisterliku, loova edasiarendamise kaudu.

Siit kasvab juba välja veendumus, et alati pole otstarbekas laulda «nii nagu nokk on kasvanud», vaid oma kutsetöö nn. tehnilise miinimumi tundmine võib vaid soodustada isikupärase väljenduslaadi ja suurema originaalsuse leidmist.

Kõiki žanriteooriast huvitatuid tahaks üha juhtida ühe huvitava ja mõtte-rikka teose juurde. Hegeli «Loengud esteetikast» (venekeelses väljaandes 14. köide, 1958) annab suurepärase loogikaga piirid kolme põhiliigi — lüürika, eepika, dramaatika — ja nende alajaotuste, žanride eristamiseks. Enesest mõista, mõndagi siin öeldust loeme tänapäevase filoloogilise mõtte kõrguselt juba aegunuks, kuid siiski annab see käsitlus nii ajaloolises kui ka teoreetilises plaanis meile veel palju materjali mõtisklusteks. Ta juhib meid selle mõistmi-

sele, et mitte midagi suvalist niisuguses jaotuses pole, temas väljendub kirjan-duse kui sõnakunsti enese olemuses peituvate seaduspärasuste üldistus.

Kuid on ka ikka veel lahendamata küsimusi. Miks just kolm? Miks just lüürika, eepika ja dramaatika? Milline seos on siin kirjandusel psühholoogia ja keelega? Antiikkirjanduse vaatlejad leidsid juba sealt omapärase, keeletarvitu-seltki diferentseeritud kolmikjaotuse: joonia-eoolia eepose, eoolia-dooria lüürika ja atika draama. Põhiliikideks jagunemise teoreetilisi aluseid uuriti nii Itaalias kui ka hiljem, XVIII sajandil Saksamaal. Üha uusi ja üllatuslikumaid hüpo-teese loodi, põhjendamaks juba ammu tehtud tähelepanekuid. Hegel otsis põhi-liikide-vaheliste suhete analoogiat loogikaõpetusest: tees, antitees ja süntees vastavat (samas järjekorras) lüürikale, eepikale ja dramaatikale. Páris mitu uurijat püüdsid võrdlusaluseks võtta psühholoogia kategooriad — tunde, mõtte, tahte või koguni aistingu, taju ja kujutluse. E. Staiger kõneleb lüürikast kui mälestusest, eepikast kui kujutlusest ja dramaatikast kui pingest, kusjuures sellise jaotuse aluseks olevat inimese hing, vaim ja keha.

Abiks on toodud teisi kunstialasid (muusika, maalikunst, arhitektuur, tants), grammatikavorme (3 aega, 3 isikut), filosoofiat, ajalugu jm. F. Grillparzer kin-nitas, et lüürikas on vaadatud seest välja, eepikas — enda ümber, dramaatikas — millegi konkreetse peale. Õigusega on väidetud, et lüürilise, eepilise ja dramaa-tilise kategooriad on koguni tavalises kõnekeeles olemas, kuid seegi ei põhjenda veel liikide olemasolu kuigi suurel määral. Töö nende küsimuste lahendamisel kestab praegugi ja on tõenäoline, et materialistlik ning dialektiline lähenemine kunsti olemusele aitab siin lõpuks selgust tuua, kui arvestada kõiki inimese vaimse elu avaldusi süsteemis ning arenemises. Seni aga on peamiselt tegemist olnud eksperimentidega — kas annab mõni üsnagi juhuslikult valitud jaotus-alus küllalt tõenäolise seletuse sellisele kolmikjaotusele või mitte. Tähelepane-kutest argumenteeritud järeldusteni pole veel välja jõutud.

1964. aastal ilmus NSV Liidu Teaduste Akadeemia väljaandel suure «Kirjandus-teooria» teine köide, mis vaatluse alla võttis eriti just põhiliikide ja žanride ajaloolise arengu. Kõigi märkimisväärselt õpetlike järelduste juures torkab aga siingi silma üks häiriv asjaolu: kuivõrd tegemist on koguteosega, mille üksikosad on erinevate autorite sõnastatud, ei suuda seegi mahukas raamat kõigile küsi-mustele veenvat vastust anda. Veel rohkem — J. Elsberg ja J. Borev polemiseer-ivad omavahel otse põhiküsimustes, teiselgi on tuntuvat ebakõla.

Kui vaatleme kaasaegse kodanliku kirjandusteaduse žanriteooriat, tabame seal veelgi kirevama ja otse kaootiliselt laialivalguva pildi. Osa õpetlasi, toe-tudes B. Croce idealistlikule kunstiteooriale, mis põhiliikide ja žanride prob-leemi pidas illusoorseks ja ebaoluliseks, asetades pearõhu subjektivistlikule «eneseväljendusele», läheb asjast põlgliku õlakehitusega mööda. Teistel, kel kunstiloomingu irratsionaalsesse olemusse ja «mitteärasetatavusse» usk nõrgem on, jätkub küll tahet diskuteerida olemasolevate seisukohtadega, kuid idealistli-kud lähtealused ei võimalda neilgi välja tulla mingi tervikliku ja põhjendatud õpetusega žanride olemusest. Ses suhtes on nõukogude teadlaste ajalooline vaat-lusviis võrratult õigustatum, näidates ära vähemalt arutluste senise käigu head ja vead ning juba konkreetseile kogemustele tuginevalt kavandades lähemad uurimisülesanded.

Kõigepealt ühest tõsisemast lahkelist, mis ilmnas nõukogude teoreetikute J. Elsbergi ja J. Borevi vahel. Esimesel pilgul on kokkupõrge vägagi printsipi-alne: kui J. Elsberg (ja enamik teisigi uurijaid) kõneleb kolmest põhiliigist, siis koomilise kui esteetilise kategooria kohta korduvalt sõnavõtnud J. Borev tõstab satiiri iseseisvaks neljandaks põhiliigiks. Neid seisukohti on ta varemgi väljendanud ja ilmselt saab siit alguse ka eespool aratoodud lüürikat ja satii-rlist luulet vastandav tsitaat.

Aga mõtelgem siit veidi edasi. Kui tööpoolest diferentseerida täpsemalt, eralduvad muust luulest satiiriline suund, pateetiline, elegeiline, traagiline, humooristlik jne. lõputult. Kuid kas selline jaotus, mis toimub teiselt liigitusaluselt, saab olla ammendav või ka üksnes luule kohta kehtiv? J. Borevi järgi tuleb välja, et kolm põhiliiki — lüürika, eepika ja dramaatika — on omavahel küllaltki hästi piiritletavad, lähtudes juba kujundilise keele kasutamise üldisematest printsiipidest, materjali esituslaadist. Neljas põhiliik satiir võib aga tema järgi avalduda vormides, mis nii või teisiti kuuluvad ühele eelnimetatud kolmest põhiliigist. Neljandas põhiliigis on siis lüürika väljendusvahenditel põhinev satiiriline luuletus, on eepilises tehnikas satiiriline romaan, on satiiriline näidendki. Ühendab vaid autori suhtumine kujutatavasse, poeetilise vormi probleem lakkab üldse olemast. Siinjuures on siis tegemist pigem üldestestilise tasapinnaga kui kirjandusteoreetilise, liigitusalus on teine ja teadusliku liigenduse tähtsaim eeltingimus — süsteemipärasus — on häiritud. Lõpuks pole siis võimatu, et keegi kolmas-neljas uurija tõstatata uue nõude: kuulutada põhiliigiks ka elegia (resp. elegeilise luule, sentimentaalse romaani ja rea tragöödiate amorfne kogum). Lääne-saksa uurija Herbert Seidler väljendas veel hiljuti (1959) oma raamatus «Die Dichtung. Wesen. Form. Dasein» veendumust, et iseseisva põhiliigina saab välja tõsta didaktikat. Kuivõrd põhiliigid on kristalliseerunud sõnakunsti väljendusvahendite arenemise käigus, ei saavat silmi sulgeda asjaolule, et selgekujulise ilukirjanduse kõrval ja sees avaldub sageli õpetuslik, moraliseeriv ja agiteeriv tendents, mis pöörab oma funktsionaalsetele ülesannetele kaugelt rohkem tähelepanu kui seaduspärasustele, mis kunsti enese arengus määravad on. Sel puhul ei tulevatki oluliselt arvestada žanritunnuseid, vaid ühendada kõik sellelaadilised tööd omaette põhiliigiks didaktikaks, kus kriteeriumid on kirjandusevälised. Loomulikult on seegi liigituskatse tehtud teiselt aluselt ning seepärast mingit kõikehaaravat süsteemi välja ei kujune: on ju sisuliselt võimatu siin selgeid piire tõmmata üksikute teoste ja stiililaadide vahel. Tendentslikkus on nii või teisiti omane igasugusele kirjandusele. H. Seidleri soovitus viiks meid endidki kirjandusevälise mõõdupuude kasutamiseni. Muus aga, teiste põhiliikide tekke ja olemuse mõtestamises, on H. Seidler loogiline ja vägagi huvipakkuv, nii et ilmselt seda tema täiendust tuleb pigem poleemilise võttena kui tõsise kaalutlusena hinnata.

Tõenäoliselt aitab žanriteooriasse mõnevõrra suuremat selgust tuua, kui püüame grupeerida teoseid n.-ö. mitmelt tasapinnalt, jäädes aga loomulikult ühe tasapinna piires truuks ühtsele jaotusalusele. Paljud nõukogude uurijad on õigusatult tähelepanu juhtinud asjaolule, et sõnakunsti väljenduslik külg ei ole kaugeltki neutraalne sisu suhtes, kuid kõik väljendusvõtted pole samaväärsed. On arvukalt selliseid elemente, mis kuuluvad nn. välise vormi hulka, teenivad sisu, kuid pole oma suhteliselt iseseisva ja neutraalse olemuse tõttu seotud kindlate esteetiliste hinnangutega. Näiteks kuuluksid siia sellised nähtused, mida tähistame mõistetega kompositsioonitüüp, rütm, aga ka põhiliik ja žanr. Teisest küljest on nn. sisemise vormi nähtused, mis on seotud ennekõike stiiliga ja kannavad autoripoolse suhtumise ilmsed jälgi. Just sisemine vorm, kunstiline analüüs sõna kaudu, on sillaks vormi ja sisu vahel, võimaldab emotsionaalse pinget tekkimist, mis kindlustub, konkretiseerub ja leiab lahenduse ainestiku, teema ja idee kaudu, s. o. juba sisu.

Siit lähtudes võiksime püüda seni žanriteoorias käsitletud nähtusi modelleerida, võttes abiks kaks koordinaattelge — ühel neist välise vormi, tehnika tunnused, teisel aga sisemine vorm, emotsionaalne aspekt. See pole juhuslik valik, sest just mõistetes lüürika, eepika, dramaatika ja lüüriline, eepiline, dramaatiline on suur ebakõla. Hea hulk juhuotsustusi tugineb ju sellisele primitiivsele loogikale: kui tegemist on lüürikaga, peab see olema lüüriline; et aga

valm ilmselt lüüriline pole, ei saa teda ka lüürika alla kuuluvaks lugeda. Siit ka asjaolu, et erinevais kirjandusteoorias on valm paigutatud küll lüürika, küll lüroepika, küll eepika alla. Raskusi tekitavad ka epigramm, miniatuur, dramaatiline jutustus või kroonika jne. Põhjus on aga selles, et erinevatest tasapindadest mõisteid (lüürika, lüüriline) tarbetult lähendatakse.

Nagu öeldud, žanrid ja põhiliigidki on ajaloolises arengus ja seetõttu universaalset määrangut ühelegi neist anda ei saa. Küll aga võime hetkeks kirjanduslikke teoseid kujutada järgmises skeemis:

	Lüürika	Eepika	Dramaatika
Lüüriline	laul, elamusväljendus	lüüriline romaan, laast, miniatuur, «päevik»	psühholoogiline draama, idüll
Eepiline	valm, nn. lüürilise kirjelduse tüüp, jutustav luuletus	romaan, jutustus	dramaatiline jutustus, olustikukomöödia ja -draama
Dramaatiline	nn. lüüriline pöördumine, oodiline ja hümniline luule, epigramm	novell, seiklusjutt	tragöödia, saatusedraama

Mis siit tuleneks? Kõigepealt see, et põhiliikidesse kuulumise kriteeriumiks on teose väline vorm, näit. laast oma lüürilisele sisule vaatamata kuulub kujundilise keele organiseerimisprintsipiidelt eepika hulka. Muidugi võib olla keerulisi piirinähtusi, kus näiteks laastus on kasutatud sedavõrd intensiivset kujundit koos rütmilis-intonatsioonilise struktuuri tihendamisega, et saame teda vaadelda lüürika alla kuuluvana nagu proosaluuletustki, kuid ikkagi on katsekiviks keele organiseeritus, kujundi intensiivsus ja süneseetilisus. Teine tasapind, sisemine vorm, emotsionaalne aspekt aitab täpsustada üksikuid käsitluslaade, kinnitab veelkordselt, et põhiliikide universaalsus võimaldab konkreetsetes žanrides ajaloolise arengu käigus taotleda üha adekvaatsemaid, täiuslikumaid väljendusvahendeid, suuremat vaheldusrikkust.

Niisiis — suuremaid tüpoloogilisi piire võimaldab tõmmata kõige staatilisem ja objektiivsem osa sõnakunstist, väline vorm. Ta on täpsemalt määratletav, allub kvantitatiivsetele reeglitele ega ole suvaliselt tõlgendatav. Suhtumiste arvessevõtmine tingib aga juba teise, põhiliigi suhtes sekundaarse nähtusteringi kaasa-tõmbamise. Kujundi semantika ei allu enam nii rangele piiritlemisele kui tema väline vorm, seega muutuvad eraldusjooned hajuvamaks, nagu see üksikute žanride puhul paratamatu on. Viimastel aastatel on avaldatud arvukaid uurimusi, mis tõestavad, et keeleline materjal, tema organiseerituse aste on haruldaset tänuväärne uurimisobjekt. Põhiliikide eraldusjooned, üksikute žanride spetsiifika, ajaloolise arengu käigus toimuvad nihked sõnakunstis, erinevate autorite individuaalsused — kõike seda saab piisava selguse ja konkreetsusega käsitleda juba ainuüksi kvantitatiivse analüüsi kaudu. Ja tundub ka, et siin pole tarvis karta formalismitonti, kui me kasutatavate mõistete täpsustamiseks just vormi eripära arvesse võtame. On ju nende vormide taga kogu sõnakunsti ajalooline

kogemus, need vormid vastavad sisu arenemises ilmnenu põhisuundadele, olles samas universaalsed.

Omaette probleemina kerkib siiski veel üles nn. segaliikide olemasolu. Historismiprintsiibile tuginedes saame kergesti näidata, et need segaliigid on eriti tundlikud olnud kõikvõimalikele esteetiliste printsiipide teisenemistele, nende žanrilised alajaotused on enamasti seotud vägagi täpselt määratletavate aja- ja koharaamidega. Lüroepika segaliigina sai maailmakirjanduses erilise leviku romantismi tingimustes XIX sajandi esimesel kolmandikul. Kuid see oli ju nii, et lüürika, eriti aga lüürilisus tungisid teistesse põhiliikidesse — eepikasse ja draamatikasse, paiguti isegi nende tehnikat riivates. Tänapäevases kirjanduses poeem, vähesel määral ballaad esindavad segaliiki lüroepika. Kui me aga edasi vaatleme, näeme, et eriti poeemi kui iseseisva žanri juures on ilmne kas ühe või teise lähtelemendi — lüürika või eepika — valitsev seisund. On lüürilisi poeme, kus, nagu J. Sütiste viimase loomeperioodi poemides, domineerib lüürikale omane poetiline eneseväljendus, subjektiivne mõtisklus, vahetult lüüriline pildistik. On aga ka eepilisi poeme, mille peamiseks jõuks on kujutuse avar panoraamsus, kirjelduse mitmeplaansilisus, isegi karakteriarendus. Näeme, et teisel puhul on sisuliselt tegemist selliste probleemide lahendamisega, mis tavaliselt on jõukohased üksnes monumentaalsematele žanridele, esimest tüüpi poeme saame aga päris hea eduga kõrvutada luuletuskogudega või luuletsüklitega, kus siduvaks on lüürilise kangelase eneseavaldused. Seega ei moodusta ka lüroepika levinuim žanr midagi printsiibis erinevat põhiliikides väljendatavast, ainult uued seosed ilmnevad siin, samuti nagu püüe ära kasutada erinevate põhiliikide tunnetuslikke ja väljenduslikke võimalusi tegelikkuse peegeldamiseks.

Eelöeldust saab tõmmata mõningaid paralleele ka viimastel aastatel üha jõudsamalt avalduva žanride purunemise juurde. Vabariigi kirjanike V kongressil juhtis J. Semper tähelepanu sellele, et üksikute žanride segunemine on mõnelgi puhul andnud huvitavaid tulemusi kaasaegses kirjanduses, samas ta aga hoiatas juhuslikkuse, ebatäpsuse ja seega lihtsalt küündimatuse eest. Ja tõepoolest — suurema väljendusliku vabaduse taotlustes on eriti vähemandekail kirjanikel kalduvus lihtsalt lohakusele ja käegalöömisele. Võime ühes-kahes teoses veel imetleda uudseid seostamisvõimalusi, seega ka uusi tegelikkuse peegeldamise teid, kuid üsna peatselt hakkab selline väljenduslik isetegevus mõjuma pärssivalt. Erinevate žanride väljendusvahendid põimuvad maksimaalselt seal, kus kirjanik minetab publitsistlikkuse huvides kujundilisuse, sest kujund nõuab kõlamajäämiseks terviklikkust, katkematut emotsionaalset tausta. Enesestmõistetavalt ei püüa ma öelduga jäägitult eelistada üht suunda teisele võimalikule. Mõlemal on koht sõnakunsti arenemise protsessis. Oleks aga väga halb, kui juhuotsingud ja maitseotsustused (või lihtsalt kiirustav «ärareageerimine») varjutaksid kirjanduse üldpildis selle, mis toetub suurepärasele kogemustele. Muidugi, sellise väitega võib kergesti sattuda konservatiivide kilda. Eelistan aga siiski kirjanduslikku kultuuri diletantlikule pseudonovaatorlusele.

Selliseid mõtteid ja arvamusi sünnitasid viimase aja mõttevahetused kirjanduse tüpologia, žanriteooria ja eksperimendivabaduse üle. Ei pretendeerita eelöelduski viimastele tõdedele, kuid vähemalt ühes tuleb meil küll kokku leppida: mõisted, mida kasutame kirjanduse seletamiseks, suunamiseks ja arvustamiseks, peaksid olema selgeks vaieldud. Üleliidulise kirjanike IV kongressi eel toimunud mõttevahetused veenavad meid selles, et žanriteooria probleemid ootavad lahendamist kõigis nõukogude kirjandustes.

Ain Rannaleet

esti proletaarsete kirjanike noorema generatsiooni hulgas oli Ain Rannaleet (kodanikunimega Rudolf Laurent, sünd. 1904. a., surnud 1943. a.) koloriitsemaid kujusid. Ta oli üks väheseid eesti nõukogude kirjanikke Leningradis, kelle looming leidis tunnustamist ka kodanliku Eesti kirjanduslikes ringkondades, nagu nähtub mõningate tema luuletuste avaldamisest, samuti sõnavõtudest Rannaleedi kohta siinsetes väljaannetes.¹ Põhiliselt andekas luuletaja-lüürik, katsetas Rannaleet ka jutustuste ja lühiproosaga ning kirjutas isegi ühe näidendi. Kahtlemata tuleb hinnata ka tema artikleid ja kirjanduskriitikat, samuti au anda tema pioneeriüritustele vene ja teiste rahvaste luule tõlkimisel (muide on ta üks esimesi V. Majakovski, J. Utkini ja P. Tõtsina värsside vahendajaid eesti keelde²). Kindlasti oleks Rannaleet andnud veel palju ja kunstiväärtuslikumaid teoseid, kui Eesti Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsiooni (EPKA) juhtkonna raplik talitusviis ja intriigid 1930-ndate aastate algul ning isikukultuse nähtustega seotud seadusevastane tegevus poleks järsult lõpu teinud tema loomingule, enne kui Rannaleedi talent täielikult välja areneda ja loomingulise kulminatsioonini jõudis.

* * *

Ain Rannaleet on pärit Peterburi kubermangu Jamburgi maakonna Simiititsa asundusest, nagu tunnistab EPKA-sse astumise puhul 1926. a. oktoobris täidetud ankeet.³ Samast dokumendist nähtub, et Rannaleet asus 1920. aastal Petrogradi elama, kus ta omandas keskhariduse ja lõpetas Herzeni-nimelise Pedagoogilise Instituudi. Esimesi kirjanduslikke katsetusi olevat ta trükkis avaldanud juba 1916.—1917. aastal.

1920-ndate aastate algul avaldas Rannaleet oma luuletusi ja jutustusi ajakirjades «Noored Kommunaarid» ja «Säde», valik neist ilmus noorte autorite luulekogumikus «Tormipuhangud».⁴ Ta tegi innukalt kaastööd «Edasile» ja «Siberi Teataja» kaasandele «Uus Küla», mis hakkas ilmuma 1926. aastal. Rannaleet ei jäänud eemale ka «Edasi» kirjanduslikust kaasandest «Leegid». Õppides instituudis, täitis ta samal ajal eesti keele õpetaja ülesandeid Töölisfakulteedis. Tollal võttis ta osa ka «eesti klubi» (s. o. V. Kingissepa nim. Haridusmaja) kirjandus-

¹ «Rünnak» 1928, nr. 4, lk. 127; «Aktsioon» III, 1929, lk. 44—45; A. Antson ja R. Sirge, Tänapäeva Venemaa. Tartu, 1930, lk. 105—108; O. Urgart, Eesti kirjandus SSSR'is. «Looming» 1934, nr. 4, lk. 402 jj.; R. Antik, Eestikeelne raamat Nõukogude Venes. «Eesti Kirjandus» 1939, nr. 6, lk. 270.

² A. Rannaleet on tõlkinud J. Utkini «Sõekaevaja» — «Leegid» 1928, nr. 6, lk. 88; kolm P. Tõtsina luuletust — «Leegid» 1930, nr. 4—5, lk. 54; katkendi V. Majakovski poemist «150 000 000» — «Leegid» 1930, nr. 6—7, lk. 92—94.

³ ИРЛИ (Пушкинский Дом). Рукописный отдел. Анкеты эстонской секции. ЛАПШ, № 144.

⁴ «Tormipuhangud». Noorte luuletused. Toimetanud Juhan Hurt. Peterburi, 1921, lk. 30—34.

ringi tööst.⁵ Juba 1926. a. algul oli Rannaleet aktiivsemaid EPKA asutamise õhujaid ja organiseerijaid.⁶

Selleks ajaks oli Ain Rannaleet kujunenud üheks lootustandvamaks eesti kirjanikuks Nõukogudemaal. Ajakiri «Oras», mille toimetajaks oli H. Pöggelmann, avaldas 1926. a. tema poemi «Veli», mis 1927. a. ilmus ka omaette raamatuna J. Lillienbachi poolt juhitud «Külvaja» kirjastuse väljaandel. Järgmisel aastal jõudis lugejateni Rannaleedi looduslüürikakogu «Õhtused külad». Tema proosast tuleks nimetada pikemat jutustust «Nõgisalu turbalõikajad», mis ajavahemikus 1927—1930 ilmus kolmel korral, sealhulgas ka venekeelses tõlkes.⁷ 1929. a. algul lavastati V. Kingissepa nim. Haridusmaja Töölisteris Rannaleedi draama «Kaspar Griis». Ja kuigi Rannaleet selleks ajaks oli kujunenud üheks nimekamaks eesti kirjanikuks Leningradis, sunniti ta ometi just siis rapliku sallimatuse ja dogmatismi tõttu EPKA-d juhtiva büroo «Eestimaa poiste» (s. t. P. Meiseli, Peno Alnovo, A. Terijõe, K. Treini jt.) poolt vaikima.⁸

Ain Rannaleedi elu ja loomingu paremaks mõistmiseks peatume põgusalt mõningatel olulistel momentidel Nõukogudemaa ühiskondlik-poliitilisest ja kirjanduslikust elust 1920-ndatel aastatel.

1920-ndate aastate algul võis noor Nõukogude riik — pärast võidukat heitlust välisinterventide ja valgekaartlastega — asuda taastama laostatud majandust, mis oli äärmiselt raske ning keerukas ülesanne. See kajastus omal viisil ka kultuurielus. Ühiskond tundis vajadust näha oma tegevuse ja olemuse peegeldust kunstis. Kirjanike ette kerkisid igapäevase konkreetse revolutsioonilise tegevuse kajastamise ning alanud ülesehitustöö kangelaste kujutamise ülesanded. Ent kõik kirjamehed ei suutnud küllalt kiiresti orienteeruda muutunud ühiskondlikes tingimustes ja suundades.

Juba 1920. a. lõpul tuli Venemaa Kommunistliku Partei Keskkomiteel parandada Proletkult'i vigu ja väärsuskohti. Proletkult oli esimesil revolutsiooni-aastail kuulutanud end parteist sõltumatuks proletaarse kultuuri ja kunsti juhiks, kes eitas kogu mineviku mitteproletaarset kultuuripärandit.⁹ Partei Keskkomitee juhtis nõukogude kirjanduse õigetele roobastele.

Aastail 1921—1925 aktiviseerus ja mitmekesisustus Nõukogude kirjanduslik elu tunduvalt. Tekkisid uued organisatsioonid ja rühmitused, nende seas Venemaa Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioon — RAPP (1925). Hakati välja andma mitmesuguseid kirjanduslikke ajakirju. Ent üleminek uuele majanduspoliitikale oli paratamatult ka kodanlike elemente elustanud, mis, teravdades klassivõitlust, teravdas samal ajal ideoloogilisi vastuolusid.¹⁰ Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee resolutsioon 1925. aastal andis selle perioodi kirjandusele hinnangu ja osutas õigele suunale, nõudes, et ei tohi kapituleeruda kodanlike mõjustuste ees, kuid samal ajal peab hoiduma kommunistlikust upsakusest («Против капитулянтства, с одной стороны, и против комчванства, с другой — таков должен быть лозунг партии»¹¹). VK(b)P Keskkomitee resolutsioon

⁵ ИРЛИ. Анкеты эстонской секции, № 144.

⁶ Ain Rannaleet, Välja kitsikusest! «Oras» 1926, nr. 1—2, lk. 90.

⁷ «Leegid» 1927, nr-id 1—6; sama: almanahh «Ühiskülv» II, Leningrad, 1930, lk. 57—87; A. Ранналэт, Нэгисальские бедняки. Kogumikus: Эстонские рассказы. Составил Сигизмунд Балайтис. С предисловием А. В. Луначарского. Москва—Ленинград, 1927.

⁸ P. Meisel, Viis aastat võitlust eesti proletaarse kirjanduse eest. «Leegid» 1931, nr. 4, lk. 19 ja 21.

⁹ В. В. Горбунов, Борьба В. И. Ленина с сепаратистскими устремлениями Пролеткульта. «Вопросы истории КПСС» 1958, № 1, lk. 29—39.

¹⁰ История русской советской литературы, т. I, Москва, 1958, lk. 42.

¹¹ О политике партии в области художественной литературы. (Резолюция ЦК РКП(б) от 18 июня 1925 г.) Kogumikus «О партийной и советской печати», lk. 345.

soodustas ja stimuleeris uute kunstivormide otsingut nõukogude kirjanduses. Resolutsioonis rõhutati samuti vajadust pöörata suuremat tähelepanu rahvuskirjanduste arengule. Kui silmas pidada, et varsti pärast selle resolutsiooni avaldamist hakkas Ain Rannaleet intensiivselt õhutama EPKA asutamist, siis näib vaieldamatuna selle dokumendi suur mõju tema kirjanduslik-ühiskondlikule tegevusele.

Aastakümne teiseks pooleks olid maailmasõja ja kodusõja haavad rahvamajanduses põhiliselt likvideeritud ning revolutsiooniline rahvas teostas kommunistliku partei juhtimisel esimese tööliste ja talurahva riigi industrialiseerimist. Kultuuri ja hariduse alal oli Nõukogude Liit teinud esimesel aastakümnel pärast Oktoobri-revolutsiooni hiigelsammu edasi. Oli asutud kirjaoskamatusse likvideerimisele, suurenes raamatute, ajalehtede ja muude trükiste väljaandmine, kasvas koolide võrk — eriti maal. Samal ajal käis otsustav võitlus kulakute, nepmanite, endiste valgekaartlaste ja muude Nõukogude-vaenulike elementide mõju vastu, samuti religiooni-igandite ning mitmesuguste ühiskonda laostavate pisipahede vastu. Tinglikult võiks seda perioodi nimetada «valgustuslikuks».

Esimene eesti nõukogude kirjanike organisatsioon EPKA loodi Leningradi Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsiooni eesti sektsioonina 1926. aastal. Ilukirjanduse ülesannet nähti tol ajal eelkõige kasvatusliku funktsiooni täitmisel, kuid EPKA koosolekutel arutati teisigi loomingu- ja kirjandusteoreetilisi küsimusi.¹² EPKA-sse kuulusid peamiselt noored autorid (A. Rannaleet, H. Angervaks, K. Trein, P. Roigas-Meisel, O. Madisson — Peno Alno, L. Saarts jt.). Ainult Villem Buck ja August Lukin (Kusta Ükspere) olid suurema loomingu- ja staažiga. Mitmesugused riiklikud, parteilised ja pedagoogilised ülesanded ei võimaldanud H. Pöögelmännil ja Eessaare Aadul (J. Anveldil) EPKA tööst osa võtta, kuigi nende autoriteet ja mõju on ilmne. «Külvaja» kirjastuse ja trükibaasi väga piiratud majanduslike võimaluste tõttu ei saanud ükski kirjanik end honorarist elatada, ent tollal peeti loomulikuks kirjanduslikku tegevust põhitöö kõrval.

1920-ndate aastate lõpul hakkas nõukogude kirjanduskriitika võitlema rahvusdemokratismi vastu, mille all mõisteti mõnede rahvuskirjanduste teatavaid eraldumistendentsi, mis kohati võtsid tõepoolest kodanliku või koguni feodaal-separatistliku iseloomu. Nii paljastati 1928. a. Nõukogude-vaenulik tatari kirjandusorganisatsioon «Džidigjan».¹³ Võitlus taoliste nähtuste vastu toimus ka valgevene kirjanduses 1920-ndatel aastatel, kuid 1930-ndate aastate algul paisutati see võitlus raplaste poolt massiliseks materdamiskampaaniaks, kusjuures rahvusdemokraatideks tembeldati isegi pärastised valgevene rahvakirjanikud Janka Kupala ja Jakub Kolas. Taolisi kallakuid otsiti ja leiti ka ukraina, karjala-soome, läti jt. rahvaste kirjandusest. Niisugune kampaania, mille käigus üksikutest nähtustest lähtudes tehti kaugeleulatuvaid järeldusi, kuulutati demokraatlikke jõude kergekäeliselt sotsialismivaenulikuks ja isoleeriti nad proletariaadi ühisrindest, tõi maailma imperialismi- ja fašismivastasele liikumisele määratu suurt kahju. «Komparteid ei astunud... küllalt järjekindlalt välja vasakpoolsete tendentside, dogmatismi ja skematismi vastu,» märkis I. Pomelov. Sotsiaaldemokratismi kvalifitseeriti huupi kui «sotsiaalfašismi» ja «kodanluse peamist sotsiaalset tuge».¹⁴

¹² Институт Русской Литературы АН СССР (Пушкинский Дом). Рукописный отдел. Протоколы президиума и общ. собраний ЛАПЛ, 1929 г., протокол эстонской секции № 2; E. Päll, Biograafilisi orientiire. Käsikiri. KM KO, Reg. 1966, lk. 9.

¹³ ИРЛИ (Пушкинский Дом), Рукописный отд. Постановление секретариата РАПЛ от 24 окт. 1930.

¹⁴ И. Помелов, Стратегия единства антиимпериалистических сил. К тридцатилетию VII конгресса Коминтерна. «Правда» 20 VIII 1965.

Rahvusdemokratismi-vastasesse võitlusse lülitus ka EPKA hilisem, raplik juhtkond. EPKA üks juhtivaid kirjanikke, P. Meisel-Kõvamees, kirjutas: «Rahvusdemokratis on kontrrevolutsiooniline vool, on valge Eesti fashismi agentuur Nõukogude Liidu töötavate eestlaste seas ja ta sotsiaal-klassiliseks aluseks on eesti kulaklus Nõukogude Liidus.»¹⁵ Selle äärmiselt ülepakkuva ja karedasõnalise definitsiooni alusel hakati Ain Rannaleedi ja tema sõbra — revolutsioonilis-romantilise poeedi ning eesti asunduste elu kirjeldava ajakirjaniku Oskar Kullerkupu juurest otsima mingeid olematuid salasidemeid eesti kodanluse ja Nõukogude Liidu kulaklusega, millega tekitati loomingut ja koostööd takistav umbusalduse ning isikliku vihavaenu atmosfäär.

Ain Rannaleedi tembeldamist rahvusdemokraadiks põhjustasid mitmesugused objektiivsed ja subjektiivsed asjaolud.

Esimeste hulgas tuleks ennekõike meenutada, et Rannaleedi revolutsioonilis-romantiline ja loodust imetlev lüüra ei suutnud nii ruttu nõutaval viisil hakata kaasa helisema suurele ühiskondlikule murrangule — maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise ülevale, kuid karmile tegelikkusele. Raplik dogmatism ja pealesurutud skeem, samuti EPKA juhtkonna administreeriv ning kärkiv asjaajamine pigem pidurdasid Rannaleedil uue suuna ja väljenduslaadi leidmist. Rannaleedi luules esinevaid romantilisi kujundeid ja võrdlusi tõlgendati meelevaldselt kui Nõukogude-vaenulikke allegooriaid ja sümboleid.¹⁶ EPKA tollaegsed piiratud silmaringiga juhid nägid kirjanduse romantilistes joontes kodanlike tõekspidamiste maskeeritud avaldumist, nad vastandasid romantismi realismile kui proletariaadivaenuliku kunstivoolu.¹⁷

Subjektiivsetest teguritest etendas mitte just tühist osa mõne vähem andeka kolleegi väiklane, vaevalt varjatud kadedus Rannaleedi vastu — eriti pärast seda, kui viimast ka kodanlikus Eestis EPKA teiste liikmete hulgast esile tõsteti. Absurdseks kahtlustamiseks Rannaleedi sattumises kodanlikku, koguni fašistlikku sõiduvette võis anda põhjust tema kavatsus külastada Eestit, mida «Päevaleht» reklameeris.¹⁸ Igatahes tõstis EPKA juhtkond selle üle suurt kära, ja sõit ei saanudki teoks. Juba 1930. aastal oli Rannaleet EPKA-st välja heidetud.¹⁹ Nüüd hakkas ta insinuatsioonide mõjul ise «enesekriitiliselt» tunnistama oma tõelisi ja isegi olematuid vigu, nagu nähtub ühest EPKA juhtkonna järjekordsest ründavast artiklist.²⁰ Leningradi kõrgemates õppeasutustes, käitistes ja mujal toimus äge rahvusdemokratismi «paljastamise» kampaania, kus mitmedki faktid pea peale pöörati ning hüsteeriliselt nõuti sanktsioone Rannaleedi ja Kullerkupu vastu.²¹ Tulemuseks oli Rannaleedi väljaheitmine aspirantuurist ja Kullerkupu tagandamine Eesti Pedagoogilise Tehnikumi õppejõu kohalt. Hiljem, pärast EPKA likvideerimist 1932. aastal, püüti Ain Rannaleeti, kes oli vahepeal läinud maale

¹⁵ P. Meisel, Eessõna. Kogumikus «Rahvusdemokratismi vastu». Leningrad, 1932, lk. 3.

¹⁶ P[eno] A[lnovo], Eesti kulakute «õrnatundeline ööpik». «Leegid» 1931, nr. 2, lk. 39—40; koguteos «Rahvusdemokratismi vastu». Leningrad, 1932, lk. 31—32.

¹⁷ K. Trein, Romantism. «Leegid» 1930, nr. 14—15, lk. 285.

¹⁸ Nõukogude kirjanik tuleb Eestisse. Ain Rannaleet sõidab siia Eesti kirjanike vastutusel. «Päevaleht» 7. VI 1931.

¹⁹ P. Meisel, Viis aastat võitlust eesti proletarse kirjanduse eest (EPKA viiendaks aastapäevaks). Kogumikus «Rahvusdemokratismi vastu». Leningrad, 1932, lk. 24.

²⁰ A. Maurer, K. Trein jt., Ain Rannaleedist ja Oskar Kullerkupust. Seal-samas, lk. 34.

²¹ Гос. Архив Октябр. революции и соц. строит. Ленингр. обл. Фонд 7226, оп. 2, ед. хр. 2, стр. 8—9. Резолюция общего собрания эстонского сектора ЛОКУНМЗ от 4 XI 1931; ИРЛИ (Пушкинский Дом). Рукописн. отд. Стенограмма пленума ЛАПШ от 29 окт. 1931; Э. Кясперт, П. Мейзель и др., Агента тура эстонского национал-демократизма. «Ленинградская Правда» 20 XI 1931.

õpetajaks, algajate kirjandusringis «ümbär kasvatada», mis võis poeeti pigem solvata kui abistada. 1930-ndate aastate teisel poolel Ain Rannaleet represseeriti.

* * *

Sisult ja vormilt võib Ain Rannaleedi loomingus eraldada kaht perioodi, millest esimene hõlmab aastaid Oktoobrirevolutsioonist kuni 1920-ndate keskpaigani, teine sellest piiritulbast kuni 1930-ndate aastate alguseni, mil poeedi lüüra sunniti vaikima.

Rannaleedi esimesi luuletusi «Tormipuhangutes» võiks nimetada abstraktse revolutsioonilise paatose lauludeks, mille kujundid ja võrdlused viisid tihti-peale pilvepiirile, taevaalaotusse, planeetidele, mõnikord aga pärinesid ka uuest testamendist. Siin polnud muidugi tegemist religiooni või müstikaga, nagu kriitika hiljem väitis, vaid momendi luules käibel olevate kujunditega, milles Rannaleet ja teised «Noorte Kommunaaride» autorid matkisid vene revolutsiooniliste poetide rühma «Kuznitsa» loomingut. Nii kirjutab «Tormipuhangutes» näiteks O. Kullerkupp:

Kui sõduri piik,
komeetide sadu
planeetide alla.

(«Noorte laul»)

Ka Elise Tenter hoiab moesolevat luuletooni:

Maa jumalik, Maa suremata ilun
kui vana Eeden koormub täiusen.

(«Oktaav»)

Ain Rannaleet polnud selles noorte luuletajate peres mingiks erandiks. Temagi hüüab:

Kuid raiu, võida, võida, viimist hoopis anna
et vabaneks ilm, teotet rahvused! . .
Ma tulen kaasa, lauldes Hosianna . . .

(«Võitlushelinad»)

Praegu võib see mõjuda imelikuna, ent tol ajal pakuti just niisugustes värssides proletaarse maailmarevolutsiooni ideid! Neis siiralt revolutsiooniga kaasarühkivates «kosmoslikes» värssides nagu Rannaleedi «Nägemus»:

Kui helmerida rändasid planeedid päikseperes
Maa, Mars — need kaksikvennad üksteist imetelles,
kordkorralt lähinesid koidu rubiin-veres

pole raske vene proletaarsete kirjanike eeskuju kõrval tabada veel mitmeid teisigi mõjustusi. Imselt avaldus taolistes nägemustes Rannaleedi kaasaelamine ekspressionismiharrastustele. Kahtlemata leiame Rannaleedi tolle perioodi vormiotsingutes mõningaid mõjustusi ka kodanliku Eesti kirjanike loomingust. Tahtmatult kutsub paralleele tõmbama uusromantikute lausa visuaalne piltlikkus. Muidugi on ideeline suunitlus hoopis erinev, aga kujundusvõtete sarnasus antud ajajärgul domineerivate kunstivoolude kandepinnal on paratamatu. Näiteks tundub, et Rannaleedi luuletusele «Noor sepp»:

Ei haamert tõstmast kunagi ta väsi,
sest tema püüd on töö, suur võimas töö...
Ta raiub visalt, kas või läbi öö
Ja otsustavaid lööke taob ta käsi.

võisid mõju avaldada nii tuntud revolutsioonilaul «Мы кузнецы» kui ka G. Suitsu «Noored sepad».

Omaaegnegi kriitika leidis Rannaleedi luules jäljendamist — tõsi küll, mitte just sealt, kus see tööpoolest silma torkas.

Üldiselt oli «Noorte Kommunaaride» ja «Tormipuhangute» aeg noorte eesti nõukogude poeetide loomingus maailmarevolutsiooni ideede väljendamise perioodiks, kusjuures väljenduslaadis domineerisid abstraktsus ja õõnes paatos, kujundusvõtted olid sageli laenatud ning ei puudunud teatud paralleeljooned ekspressionismiga.

Aastail 1923—25 ajakirjades «Oras» ja «Säde» avaldatud luuletustes on Rannaleet juba loobunud ebamäärastest, kosmosesse pürgivatest kujutelmadest, kuid ta pole veel leidnud uut, kindlat pinda. Ta nagu ei tabaks sobivat ainet, teemat, luuletooni. Mõnda aega haarab ta otsivalt siia-sinna, püüab oma loomupärast lüürilist elutunnetust ühendada revolutsioonilise võitluse ja sotsialistliku töö paatosega, kuid harva õnnestub tal neid rahuldavalt üheks tervikuks sulatada. Igatahes avaldab Rannaleet head tahet ajaga kaasa sammuda. Ent tema luules püsivad edasi nii ekspressionistlikud kui ka romantilised kujundusvõtted, samuti ka deklaratiivsus. Näiteks luuletuses «Tunnistus» kirjutab ta:

Me oleme noored proletaarlased,
uue saare esimesed saarlased.
Oma kauni hinge elule anname,
ehtides end ehapunaste roosidega.²²

Teisal aga ekspressiivselt väljendatud tunnetepurse, valmisolek võitluseks, nagu luuletuses «Sõduriks kutse»:

Surutud hammastes tuksatab ramm,
viha ja valu. —
Rauana raske saab olema samm!
Armud ei palu: —
kinni ei hoi a meid vägevgi tamm.

Orgu jäi hõõguma armsama nutt...
Isade talu
kaskisse kohama muinasjutt.
Käib läbi salu
kiirustav tee. Jääge hästi!.. Mul rutt. —²³

Selle kõrval leiame rahvaluule stilisatsioonis meeolupildikese:

Tule, tõuka, tugev tuuli,
puhu purjed paisumaie...

Silmapiiri sinerdused,
udu hõbejad udemed.²⁴

²² «Säde» 1924, nr. 4—5, lk. 28.

²³ «Säde» 1924, nr. 1, lk. 14.

²⁴ «Oras» 1924, nr. 2(8), lk. 23.

Ent lõpuks jäävad ka Rannaleedi loomingutemaatikak määravaks teguriks ikkagi uued ühiskondlikud olud ja sündmused, mida ta kajastas — olgu luules või proosas — temale omaste kunstiliste vahenditega. Ta luuletab maipühadest²⁵, maalib pildi pioneerimalevast²⁶, kirjutab lastest, kelle nälg on teinud orbudeks.²⁷ Luuletuses «Rauda tagumas»²⁸ katsetab ta tööheroikaga, ent ei ütle oluliselt uut. Jõulisemalt kõlavad aga revolutsioonilised värsid, näiteks «Detsembri-kommuunaride mälestuseks», mis on kirjutatud pärast 1. detsembri sündmusi:

Läind.
 Uhkelt.
 Läind...
 Nad murdes käind
 teed revolutsioonilist rasket.²⁹

Ent kõige muu kõrval ei jäta Ain Rannaleet unarusse looduslüürikat:

Õhtu nii soe, nii hell,
 pehme kui säng,
 lainetel sinistel
 tulemäng.³⁰
 («Kevadel»)

Katsed looduspildikesi ja suviseid meeleolusid ühendada poliitilise päevakajaga ei ole enamasti õnnestunud, ent pakuvad huvi omaaegsete ühiskondlike probleemide mõistmise seisukohalt, näidates ühtlasi kirjaniku tahet olla kõigil võitlusrindel aktiivne, nagu see nähtub näiteks luuletusest «Maalesõitja mõlgutused».³¹

Paralleelselt luulega viljeles Rannaleet ka proosat — enamasti lühikesi laaste või olupildikesi. Neis kirjeldab ta elu asundustes ja Petrogradi eesti õppeasutuste internaatides — sfääre, mis talle kõige paremini tuttavad olid.

Tolleaegne proosa oli eriti päevakajaline — esitati ju kirjandusele kasvata-misenõue sõna otseses mõttes. Siit siis ka probleemid, nagu puskaripruulimise hukkamõistmine, maanoorsoo õhutamine oma organisatsioonide loomisele, võitlus mitmesuguste iganditega jne. Näiteks seisab kaksikjutustuses «Õnnetuse hallikal»³² ja «Sulastest peremeheks»³³ esimeses keskel kohal puskaripruulimise hukatuslike tagajärgede paljastamine. Teises asetseb rõhk sotsiaalsetel nihkumistel eesti asundustes: sulaste ja külakehvistu ühiskondliku aktiivsuse kasv, põllumajanduslike kommuunide asutamine jm. Ilmselt kasvatuslikul eesmärgil antakse tegelased must-valge tehnikas. Kaksikjutustuse parima osa moodustavad pikad looduskirjeldused, kuigi need sündmustiku arenguga igakord väga tihedalt seotud polegi. Seevastu aktuaalsete probleemide käsitlus nii siin kui teistes proosapalades kipub Rannaleedil (ja ka tema kaasaegsetel) jääma otsesõnaliseks ning paiguti lihtsustavaks, tegelaste psühholoogia valgustamise katsed eba-järjekindlaiks ja pinnalisteks. Tolleaegses proosas torkab silma ka naturalistlik

²⁵ Mailaul. «Säde» 1925, nr. 2(9), lk. 9.

²⁶ Pioneerid. «Säde» 1925, nr. 1(8), lk. 13.

²⁷ Laul elust. «Säde» 1924, nr. 6/7, lk. 20.

²⁸ «Säde» 1925, nr. 4(11), lk. 14.

²⁹ «Oras» 1925, nr. 3(9), lk. 7.

³⁰ «Säde» 1925, nr. 2(9), lk. 11.

³¹ «Säde» 1925, nr. 4(11), lk. 13.

³² «Säde» 1924, nr. 2, lk. 3—5, ja nr. 3, lk. 3—6.

³³ «Säde» 1925, nr. 5(12), lk. 12—17.

protokollilisus — rõhutatult kasvatuslike eesmärkidega palade kõrval esineb kirjeldavaid, kus ühtegi momenti erilisel esile ei tõsteta.

* * *

Kahekümnendate aastate keskpaiku toimub Rannaleedi loomingus silmanähtav murrang. Temas näib vallanduvat suur loomingulise ja kirjanduslik-organisatsioonilise tegevuse energia. Lüürika ja lühiproosa kõrval asub ta kirjutama kaalukamat teost — poemi «Veli». Et ta ei taha olla üksikvõitleja-individualist, seda tunnistavad ta üleskutsed — otse kirklik tegutsemine EPKA asutamiseks. Tema artiklid ja sõnavõtted väljendavad sügavat veendumust tõeliselt proletarise kunstiloomise võimalikkuses³⁴, kuigi ta ei sule silmi ka kodanliku ajajärgu kunsti saavutuste ees, kaasa arvatud kodanliku Eesti progressiivne kirjandus.³⁵ Kuid nagu enamikku tolleaegsetest sulameestest, kammitsevad ka Rannaleedi vulgaarsotsioloogilised kontseptsioonid, mis ilmnevad tema kirjandusteoreetilistes artiklites.

Üheks lähtekohaks, mis lubab meil Rannaleedi loomingus püstitada piiritulpa kusagil 1925.—26. aasta vahemal, on tema enda põhjendus katsele loobuda lüürikast, mille leiame EPKA-sse astumise puhul täidetud ankeedist: «Lüürika kõlbmatuse [! — E. E.] äratundmine ning ahvatlus jutustuse ja eepilise luule poole.» Kuid lüürikast lahti ütelda Rannaleet ei saanud — isegi proosapalades ja eepilise koega teostes jääb ta paraku ikka lüürikuks. Ta on küll rööbiti luulega viljelnud proosat, kuid märksa vähema eduga. Katseks eepilise luule alal on Rannaleedi poem «Veli».

See poem, mida me mitmesugustest puudustest hoolimata võime pidada kordaläinuks ning üheks püsivama väärtusega saavutuseks EPKA perioodil, tähistab uut kvaliteeti ja uut etappi Rannaleedi loomingus, tema kui proletarise kirjaniku ideelis-kunstiliste jõudude kontsentreerumist. Maailmarevolutsiooni ideede kuulutamise nõukogude võimu esimestel aastatel, üldsõnaline, abstraktne romantika ja õõnes paatos olid läbitud etapiks. Asemele olj tulnud konkreetsema ainehiku, sündmuste ja olude — siinhulgas ka nõukogude ühiskonna sise- ja välispoliitiliste päevaprobleemide (nagu nep, välisinterventsiooni-oht jm.) peegeldamine kirjanduses. VK(b)P Keskkomitee 1925. a. otsus, mis innustas ja suunas kirjanikke kasutama uusi kunstivorme ning -lahendusi, on kahtlemata stimuleerinud ka Rannaleedi loomingulisi otsinguid ja avardanud tema silmapiiri. Kuid sealjuures ei toimunud Rannaleedi kunstilises isikupäras erilisi nihkeid — jäid püsima romantiline hingelaad ja lüüriline eneseväljendus.

«Veli» ilmus algul «Orases» (1926, nr. 3 ja 4), seejärel omaette raamatukesena. Kirjanik tundub oma poemisse niivõrd kiindunud olevat, et selle üksikud stroofid ja kujundid kanduvad muudessegi, koguni teist ajajärku käsitlevatesse luuletustesse. Seejuures jääb Rannaleet ka eepilisena kavatsatud teoses lüürika «kõlbmatuse äratundmisest» hoolimata «parandamatuks» lüürikuks, milles kahtlemata peitubki tema kui kirjaniku tugevaim kül.

«Veli» polnud autoril mõeldud kui 1905. aasta revolutsioonisündmuste kroonika või illustratsioon. Ilmselt tahtis ta luua midagi üldisemat ja ülevamat — justkui mingit ausammast sotsialistliku ühiskonna kangelaslikele eestvõitlejatele, nagu ilmneb motost: «Kiva kannan kokku seks, et ehitada Tööle väärilist monumenti, et põlvest põlveni võidaks maitseada püsiva töö vilja.» Iseküsimus on muidugi see, mil määral suutis autor saavutada oma eesmärgi. Teose vajakajäämised tuleksid eeskätt autori kogemuste vähesusest suurvormi alal. Kuid arvustajad hakkasid kõigepealt otsima vigu ideoloogilisest valdkonnast. Poemi analüüsis

³⁴ Ain Rannaleet, Välja kitsikusest! «Oras» 1926, nr. 1—2(10—11), lk. 84.

³⁵ Ain Rannaleet, Säälpool Naroovat. «Uus Küla» 1928, nr. 27, lk. 430—431.

lähtuti teosest kui 1905. aasta revolutsioonisündmuste ajaloolisest käsitlusest, mis ei olnud autori kavatsuseks. Lugulaulult nõuti ajalooteaduslikke üldistusi ja kontseptsioone. H. Pöögelmann leidis: «Peaasi aga — klasside võitlus on nähtud ja kujutatud puht individualistlikult-väikekodanlikult, ühiskondlik revolutsioon on kirjaniku käes muutunud üksikute «kangelaste» tööks... See on revolutsioonivõitluse vastane ideoloogia.»³⁶

Hoolimata sellest, et autori peaesmärgiks pole ajalooliste üldistuste andmine, ei lähe tema kunstilised üldistused neist oluliselt lahku. Näiteks kajastub poemis tõsiasi, et tollal oli suur osa linnaproletaarlasti veel tihedalt seotud maaga või koguni sealt äsja tulnud, mistõttu kujunes loomulikuks linna ja küla koostegevus esimeses Vene revolutsioonis.

Kuid autor pole «Veljes» alati leidnud sisule vastavat vormilist lahendust. Tundub, et näiteks «Onegini värss», mis peab siin edasi andma võitlusvaimust, pole antud juhul kõige sobivamaks väljendusvahendiks. Mõningates elavates dialoogides on ta küll omal kohal. Oivaliselt pääseb valitud värsistruktuur mõjule looduspiltides ja meeolukates kõrvalepõigetes, taolistes nagu «Lõpetus»:

Oi, tumehallid kasteheinad
ja piparmündi lilla nupp...
Oi, suviõised soojad leinad
ja kullakarva kullerkupp.
Ma rahutu. Mu süda raske.
Mind endi keskele te laske.

Ühtlasi peab märkima, et Rannaleet-lüüririk on selleski teoses tugevam Rannaleedist-eepikust. Poemi sündmustikuline lõim katkeb ja hajub alatasa, selleks et ruumi anda lüürilistele looduspiltidele.

Poemi sündmustikulise kõrvalliinina kulgeb kangelase romaan külakaunitar Hellega. See liin areneb dramaatilisemalt: tüdruk osutub tahtmatult äraandjaks, kuid taibanud oma ränka eksimust, püüab ta oma süüd hiljem heaks teha Velje hulljulge ja eriskummaliselt mõjuva päästmisega kinnivõtjate küüsis. Nüüd hakkab kangelane õhutama talupoegi ülestõusule mõisnike vastu.

Lugulaul lõpeb traagiliselt — Velje surmaga, mis ühtlasi kajastab 1905. aasta revolutsiooni lüüasaamist.

Rööbiti poemiga «Veli» loob Rannaleet hulga lüürilisi luuletusi. Mõningaisse neist on ta püüdnud põimida võitlusmotive, heroikat:

Tean, tulemas on torm, mis murrab mõnda.
Las tulla nii, et laksub ilmaruum.

(«Puud tuules heitlevad»)³⁷

Ent sagedamini püüdleb ta looduse täisverelisuse, lopsakuse underliku edasiandmise poole:

Kuldnokad söötvad pesas aplaid poegi,
ilm kevadpillerkaari maani täis.

(«Pääle äikest»)³⁸

Saanud rohkesti etteheiteid, et ta ei kajasta küllaldaselt ja õigesti kaasaja ühiskondlikku võitlust, püüab Rannaleet teha pingutusi ka selles suunas. Kuid

³⁶ H. Pöögelmann, 1905. aasta eesti ilukirjanduses. Kogumikus «Kirjanduslikult rindelt». Leningrad, 1933, lk. 61.

³⁷ «Uus Küla» 1927, lk. 262.

³⁸ Sealsamas, lk. 202.

esialgu ei anna need soovitud tulemusi. Üksikuid karakterseid pildikesi ta maalib, ent mitmed sotsialistliku töö luuletused, hoolimata küllalt leidlikest troopidest, jäävad kuidagi inventeerivaks. Aga tahet ajaga sammu pidada tal on, nagu tunnistavad tema paljude luuletuste pealkirjad («Uus küla», «Uuel teel», «Töölise hommik», «Võitluse tules», «Usuvastasel loengul», «Masinate kevad» ja paljud teised), olgugi et need luuletused kunstiliselt ei kuulu enamasti tema loomingu paremiku hulka. Aeg ideelis-kunstiliseks täienemiseks oli veel liiga napp. Ta deklareeris siiralt:

Linn seisab nagu kiirgav majak
ja küla südamesse viib
siit võitlust.

(«Uus küla») ³⁹

Kuid lugejat sinna «südamesse» juhtida ta ei osanud.

Selle-eest looduslüürikas annab Rannaleet enamasti terviklikke teoseid. Tema «Öhtused külad» on kahtlemata üks neist vähestest Nõukogude Liidus enne 1940. aastat ilmunud eesti luule teostest, mida on teatud määral viljastavalt mõjutanud M. Underi, J. Kärneri, J. Semperi jt. looduslüürika paremik. Oluline pole otseste laenude väljaselgitamine või motiivide kordamise ja juhuslike kokkusattumiste otsimine, vaid selle konstateerimine, et Rannaleet näib püüdvat sammu pidada tolaeagse eesti looduslüürika tasemega. Kõnesolevas luuletuskogus antakse edasi mina-kangelase meeleolusid, elu täiuslikkuse tunnetamist, elurõõmu. Täiesti puudub pessimism, mida kriitika Rannaleedile nii järjekindlalt ette heitis. Kuigi Rannaleet armastab luuletada öhtust, ei ole tema «öhtumaastikes» peaaegu kunagi melanhooliat. Looduse ilu kirjeldades ta vaid kahetseb mõnikord, et inimene oma lühikeses elus ei suuda kõike haarata.

Ent «Öhtustest küladest» ei leia me tüüpilist proletaarset programmluulet, nagu olid viljelnud H. Pöggelmann, J. Lilienbach jt. Rannaleedi luule erineb tunduvalt proletaarsest võitlusluulest, mis tolaeagsete arusaamade kohaselt pidi olema mehine, selgelt ühemõtteline. Näiteks kirjutab Rannaleet:

Oled nutnud tuhmiks oma silmade
sügavselged hallikad,
eit, minu tudike,
mõttes hellitatud ema.

Käte kortsudele heitnud mure
oma härmase pää.
Südame ümber tinutatud
valuvõru elumõru.

Tahan su kollaseid palgeid silitada,
ema-emakene.
Sulle sosistada tahan
suuri, lõõskavaid sõnu.

Ära muretse, eit-eidekene,
et ilm on haarand su lihase poja.
Töötava inimsoo huvides
tahab ta õnnevärinal surra.

³⁹ «Uus Küla» 1930, lk. 7.

Rannaleedi loomingu üks erinevusi vanema generatsioonij «klassikalisest» proletaarset luulest (H. Pöögelmanni, V. Bucki, J. Lillienbachi jt. looming) seisib selles, et ta ei pakkunud n.-ö. tardunud valmistõdesid, «lõplikke resultaate», vaid peegeldas kujunemisprotsessi, vanade igandite võitmist. Rannaleet oli kindlasti ja jäägitult revolutsioonilise töölisklassi ning sotsialismi ülesehitajate poolel, aga oma loomingus kajastas ta sageli veel idülliliselt nähtud küla, talutööd ja loodusmeeleolusid. Siin polnud midagi ideeliselt väärast, kuid raplikud kriitikud leidsid just nendes luuletustes kodanlikku ideoloogiat.

Luuletaja mõistuse ja südame vastuoludest, armastusest vanamoodi küla vastu kõnelevad värsid:

Ees linn... Kas silmapiiril teda näed?
Mind tahaks haarata ta raudsed käed,
mind neelda püüdnud hiiglalooma lõuad.
Kas tõrkuda küll suudan, kaua jõuan?

Miks tõrkuda? Ju mööda külateid
näen külla sõitvaid uusi traktoreid
ja õhk täis aeroplaani põrisevat lendu.

Elekter mähkind traatidega maa,
kuid mina minna veel ei saa, ei saa...
Ma ikka külast lahkuda ei hendu.

Kuid EPKA luuleprintsipiibid ei lubanud mingit kõhklemist, hetkelistki kahevahelolekut. Tuli valida — kas ei või jaa. Kõiges pidid valitsema äärmine selgepiirilisus, printsiipaalsus, järeleandmatus. Ei mingit meeletsemist, huumorit ega oletusi, mis võiks nõrgendada võitlust suurte eesmärkide eest. Aga Rannaleet, see lihtsameelne «valge vares», pihib oma sisevõitlusest. Ta leiab, et mehiseks võitlejaks tuleb kasvada, areneda:

Ma käisin pimesi ja käisin kaua
(neid käijaid sarnaseid on palju veel).
Sa peatasid mind õlast ääres haua.

Sa hüüdsid mulle: «Pööra oma meel!
Sa otsid inimest, sa otsid venda.
Nad järel sulle. Sina oled eel»...

Siis tundsin, kuidas jälle leidsin enda.
Ma laulu kiskusin siis rinna seest
ja hüüdsin talle, hüüdsin julgelt: «Lenda!»

Kogu avaluuletuses kõneleb Rannaleet vajadusest elada võitlejana:

Külm kivi pää all, langend lehena,
kesk öösis rahu tähis taeva all
kord tahan puhata ma võidelnd mehena.

Kuid poeedile pole selline sangaripoosis seismine omane, ta laulab meelsamini päeva rõõmudest talle lähedases keskkonnas — külas:

Rääk istub kuskil lainetavas rukkis...
Ja soojal tunnil, õitest uimastunud,
ta kisab meeletumaid rõõme hommikusse lendu.

Eks välja taga keegi värvi silmapiiri!
Läind kuumaks taeva terassinkja kumm,
kui lakaluugist pistetakse poiste sasispäid.

Und silmist pesema jõe hundva vette!
Vool äraviibki öised unenäod...
Ja päike karjatushele avab silma.

Ilm! Päike! Valgus! Hommikune kaste!
On elamiseks ava terve tore päev.
Ju paljasääri, vikat õlal, lauldes lähme.

«Öhtused külad» sisaldas valdavalt looduslüürikat, milles ei olnud midagi ideeliselt segast. Ometi võttis kaasaegne kriitika «Öhtused külad» vastu veel vihasemate süüdistustega kui «Velje». Isegi Rannaleedi mõttekaaslast Kullerkuppu häiris luuletuskogu «nukrameeleoluliste luuletuste rohkus», kuigi Rannaleedi luulele on võõras nii melanhoolia kui pessimism. Poeedilt nõuti, et ta kujutaks elunähtusi «klassilise prilliklaasi läbi nii nagu nad on — hääde ja halbade külgedega». ⁴⁰ O. Urgart, kes lähtus lüürika hindamisel kunstilistest kriteeriumidest, märkis: ««Öhtused külad» on peaaegu tervenisti pühendatud loodusemeeoludele. Idüllilistest piltidest külas, päikese tõusust ja loojumisest... õues talitavaist terveist ja tugevaist tüdrukuist ja paljust muust sellisest inspireerub Rannaleet ning kirjeldab seda kõike tagasihoidliku, helluva vaatljana.» ⁴¹

Pidades silmas kaasaegse kriitika hinnangute ühekülgust, võime praegu väita, et Rannaleedi luule ei kätkenud endas midagi vaenulikku sotsialistlikule ühiskonnale. Ja kuigi «Öhtused külad» ei kuulu eesti klassikalise looduslüürika tippsaavutuste hulka, jääb see siiski eesti nõukogude luule üheks omapärasemaks, tähelepanuväärseks teoseks, mis kahtlemata rikastab meie lüürika pärandit.

Luule kõrval andis Rannaleet sel perioodil ka paar arvestatavat proosateost. «Nõgisalu turbalõikajad» viib meid kodusõja aegadesse. Tegevus toimub Jam-burgi maakonnas, autori kodukoha ümbruses. Rinde liikumisest tingituna satuvad sealse eesti asundused kord punaste, kord valgete väeosade kätte, ja sellele vastava hoiaku võtavad kohalikud kehvikud ja jõukad oma klassihuve silmas pidades. Nõgisalu kehvikud ei taha enam leppida kurnava tööga turbarabas, ent valgete ajutisel võimulepääsemisel on sunnitud siiski turbarappa minema. Punaarmee uus pealetung tekitab neis sisemise pöörde. Seni küllaltki passiivne külakehvistu hakkab osutama aktiivsust, toetades tema huve kaitsvat töölistalurahva relvastatud jõudu. Nende stimuleerijaks kujuneb külakehviku poeg Seljaku Kristjan, kes keeldus turbarappa minemast ja astus Punaväkke. Kristjanil on mõningat sarnasust Veljega: temalgi on romantiline hingelaad, temagi võitlusse-astumises ja tegutsemises on midagi stiihilist.

Kujunduselt on «Nõgisalu turbalõikajad» võrdlemisj ebaühtlane teos, kordaläinud lehekülgede kõrval leidub siin üsnagi nõrku. Ent tervikuna annab jutustus tunnistust Ain Rannaleedi arenemisest prosaistina. Üks teose nõrkusi peitub peategelase kujus. Autor pole suutnud leida mõjuvaid vahendeid tema kui positiivse tegelase iseloomustamiseks, mistõttu Kristjani tegevus jääb kohati ebamääraseks ning sisemaailm üldjoontes visandatuks. Et see tegelane on

⁴⁰ O. Kullerkupp, Eesti töörahva luulevallas. Ain Rannaleedi «Öhtused külad». «Uus Küla» 1929, lk. 14.

⁴¹ Eesti kirjandus SSSR'is. «Looming» 1934, nr. 4, lk. 403.

kirjanikule südamelähedane, püüab ta kunstilise kujunduse puudujääke kompenseerida omapoolse otsese iseloomustusega. Jumet ei anna peategelasele ka armastusintrii, mis on viidud otsesesse sõltuvusse sündmustikust. Armastusvahekordade kujutamisel on Rannaleet üldse võrdlemisi abitu. Siingi moodustavad armastajate kõneluse sisu peamiselt poliitilised sündmused, kusjuures neist räägitakse üsnagi üldsõnalise paatosega. Huvitava kollektiivportree loob Rannaleet aga kehvikutest-turbalõikajatest. Andes edasi nende arutlusi päevaküsimustest, avab autor kehvikute mentaliteedi ja osalt selle tagamaadki ning ühtlasi peegeldab ajajärgu sündmusi konkreetsetes detailides. Nende vestluste põhjal saab mõistetavaks, kuidas tekib pööre seni passiivselt sündmusi pealtvaadanud kehvikutes. Omaaegne lihtsustav kriitika aga ei osanud teoses näha ajajärgu tõetruud peegeldust ning heitis jutustusele ette, et Nõgisalu turbalõikajad ei etendavat «klassisõjas peaaegu mingisugust osa, vaatamata et nende küla valgete ja punaste vahel käest kätte käib».⁴²

Rannaleedi teine silmapaistvam proosateos «Mis sündis kevadel» (hakkas ilmuma 1928. a. aprillis «Uues Külas») viib meid eesti asunduse miljöösse rahaja tingimustes. See on põhiliselt olustikukujutus, mis puudutab mitmeid nõukogude «valgustusaja» probleeme. Ilukirjanduselt nõuti tollal, et ta aitaks rahval vabaneda kulakute, endiste valgekaartlaste, usumeeste, väikeettevõtete mõjust, teeks vastupropagandat kodanliku Eesti idealiseerimisele, propageeriks majanduslikku ja kultuurilist ühistegevust, kollektivismivaimu, soodustaks hariduse levitamist, aitaks kanda tööliste ja kehvik-keskmiktalurahva liidu ideed massidesse.

Jutustus «Mis sündis kevadel» kirjeldab linnas õppiva Heinrichi suvevaheaega isakodus — eesti asunduses. Heinrich on omandanud uue ellusuhtumise, mistõttu tal on raske leppida isas avalduva üksiktalupidaja konservatismiga. Ent Heinrich pole ka mingi aktiivne võitleja. Järeleandliku iseloomu tõttu võib ta vahel talitada oma veendumuste vastu. Suveks isakoju tulles kavatses ta siiralt kaasa aidata uue juurdumisele külas, eriti külanoorde hulgas. «Ta polnud kommunist ega isegi komnoor. Ta oli... talupojast väljakasvav intelligent, kes veel polnud suutnud täiesti eralduda teda väljalükkavast klassist.» Nii motiveerib autor peategelase ebakindlust, järeleandmist vanemate soovidele ja loobumist oma kavatsustest. Proovikiviks kujuneb leerimineküsimus. Põhimõtteliselt on Heinrich selle vastu, kuid ta ei taha solvata vanemate tundeid ning alistub õieti vastupanu osutamata. Sellest vastuolulisest olukorrast aitab peategelase välja samast külast pärit, linnas töötav neiu. Heinrich läheb vanematega tülli ja lugu lõpeb «ideelise» armastusega päästja Elli ja päästetava Heinrichi vahel.

Kompositsioonilt valgub jutustus laiali, konflikt on fookusesse viimata ja välja arendamata, sündmustik killustub üksikuteks žanripiltideks ning -stseenideks, mille vahele põimitakse mõnikord üsna pikki autoripoolseid kommentaare ja olukorra iseloomustusi. Olustikukujutus, looduspildid ja talupoja mentaliteedi kujutamine on selleski teoses Rannaleedi tugevaks küljeks. Seevastu ideelise liini — võitlus uue eest — kunstiline kehastamine jääb võrdlemisi nõrgaks. Ka armastusvahekorra kujutamisel ei leia Rannaleet uusi toone — siingi põimub vanaromantiline tundepaisutus tegelaste ideeliste deklaratsioonidega. Ent sellisena on «Mis sündis kevadel» karakterne oma ajastu teos, iseloomustades seda mentaliteeti ja maitset, mille vastu «puhtproletaarsel» kirjanduskriitikal tuli peatselt välja astuda.

Rannaleedi näidend «Kaspar Griis» pole trükkis ilmunud. Ettekujutuse sellest draamateoset võib saada omal ajal «Edasis» ilmunud teatriarvustuse põhjal. H. Pöggelmanni järgi on «Kaspar Griisi» sisuks «võitlus jõuka peremehe ja

⁴² O. Kullerkupp, Ilmunud kirjandus. «Leegid» 1927, nr. 4, lk. 59.

endise lauavabrikuomaniku (Gustav Oja) ja tema sulase (Kaspar Griisi) vahel. Viimane paneb riiklisel toetusel ja lauavabriku endiste tööliste abiga vabriku, mis... endiselt peremehelt ära oli võetud... uuesti käima. Endine peremees püüab seda takistada, süütab vabriku põlema, sepitseb valedokumendi vabriku endale tagasisaamiseks ja laseb... Kaspar Griisi surnuks.»⁴³

Mis siis ikka — tegemist on täisvärtusliku proletaarse ja kaasaegse klassivõitluse teemaga. Kuid H. Pöögelmann peab siingi andestamatuks põhipuuduseks Kaspari kujutamist individualistliku tüübina. A. Antson ja R. Sirge leiavad: «Teos käsitleb Nõukogude tänapäeva maainimeste, nimelt eestlaste, psühholoogilisi ja majanduslikke vastuolusid. [Rannaleet] loeb meile vaatuse ette — mille järgi veendume, et töö pole sugugi kehv, ainult tsipake liialt autori kui proletaarse kirjaniku kohta [Minu sõrendus — E. E.] küla rahulikku laupäevaõhtust hõngu ja lüürilisust. Muide, dünaamika ja tegevustiku poolest, arvasime, võidaks meilgi mängida säärast tükki.»⁴⁴

* * *

Oleme jõudnud lõpule ülevaatega Ain Rannaleedi elust ja loomingust. Jääb üle küsida, kas parteitu kirjanik oma kunstiloomingus ja kirjanduslik-organisatsioonilises tegevuses oli parteiline võitleja töölisklassi revolutsiooniliste ülesannete eest või mitte? EPKA raplik juhtkond vastas sellele, nagu kuulsime eespool, kategoorilise eitamisega. Poet tembeldati kulaklikuks, väikekodanlikuks, koguni eesti kodanluse agendiks Nõukogude Liidus. Ent see, kes läheneb küsimusele eelarvamusteta ja mineviku isiklikest intriigidest sõltumatuna, peab tunnistama, et Ain Rannaleet lähtus oma loomingus ja tegevuses Oktoobri-revolutsiooni suurtest ideedest ja ülesannetest, et ta nägi selgesti vahet kodanlikku ideoloogiat kandva kunsti ja proletaarse kunsti vahel. Oma loominguga («Veli», «Nõgisalu turbalõikajad», «Kaspar Griis», paljud luuletused, artiklid jm.) võttis ta osa uue ühiskonna ülesehitamisest. Kaasaja aktuaalseid probleeme püüdis ta lahendada parteiliselt positsioonilt lähtudes. Ent mitte alati ei leidnud ta oma ideedele õnnestunud kunstilist kehastust, mis põhjustas väärtõlgendusi. Ajajärgu ja kirjaniku enda iseärasusi arvestades hindame meie Ain Rannaleeti kui üht eesti nõukogude kirjanduse väljapaistvamat pioneeri.

⁴³ H. Pöögelmann, Ain Rannaleedi «Kaspar Griis» Leningradi Haridusmaja Töölisteatri. «Edasi» 1. II 1929.

⁴⁴ A. Antson ja R. Sirge, Tänapäeva Venemaa, lk. 107.

Kriitika JA

BIBLIOGRAAFIA

Kolmest momendist tähetunnis

Alustame võõrsilt. «Meteoori» esietenduse järel küsisid intervjuerijad Friedrich Dürrenmatilt muuhulgas, kas näidendi kirjanikust peategelast võib samastada selle autoriga. Viimane vastas: «... vajasin prototüüpi, ja mis pärast pidanuksin ma kirjeldama kedagi muud, kui võisin kirjeldada iseenast? Ma olin aus. Tahtsin näidata, et ma ei erine millegi poolest teistest inimestest, et olemise küsimused huvitavad mind niisamuti nagu neidki, et minu koht on nende seas.»

Kogu moodsas maailmas kipitavast probleemist — kirjanikud kirjutavad kirjanikest, keerlevad oma professionaalsete kogemuste ja küsimuste sõõris, toodavad kõlapinnata literatuuri — on siin kenal paradoksaalsel kombel null tehtud.

Või ehk temast kõrvale põigeldud?

Null tehtud niivõrd, kuivõrd võib oletada, et põhimõtteliselt on kõik inimesed «olemise küsimustest» huvitatud ja et see huvitatus ongi kõige inimlikum meis. Ja see, et me kõik üha sellega vahetult ei tegele või suurem jagu meist tihtipeale üldse ei tegele või ei taju end tegelevat, on meile nii-öelda peale sunnitud, on argiparata-matus, on see, et oleme oma päris-ülesannetest eemaldunud, võõrandunud, kui lubate öelda. Ja sellisel juhul võime ehk kohtuda kirjanduses — kohtuda igauks isendaga ja kõik üks-teisega. Kirjanduses, mis tegeleb «ole-

mise küsimustega». Taolisel juhul ei tähenda kirjanik tõesti mitte teatava kutseala esindajat kõige oma tehnoloogiaga, mis käib temaga kaasas nagu mistahes kutseala meestega, vaid inimest kui niisugust. Kuid mis jääb järele meist, kui lahutame endast kõik päis-päevased seosed ja sõiduplaanid? Midagi väga üldist, nii üldist, et see on tabatav ja väljendatav ainult teatava illusoorse tegelikkuse loomise abil. Püütav ja vaadeldav ainult sümbolitest tehtud võrguga, milleks olekski siis kunstiteos. Ja see mina, kelle autor sel viisil tabab, kuulub juba isegi nende sümbolite hulka, lahustub vaadeldavas maailmas.

Jutt on tegelikult Betti Alveri «Tähetunnist»¹, täpsemalt — kolmest mõeldavast momendist selles monumentaalses tunnis. Üks neist on eelkirjeldatu. (Ei sõanda nimetada õigupoolest ühtki eesti luuletajat, kellele oleks õnnestunud terve oma loomingu vältel tegelda vaid «olemise põhiküsimustega», terve oma isikliku elu vältel ekspuuteerida seda isiklikku kui ettekäänat ja materjali allikat üleisikulise luule loomiseks. Võib-olla Marie Under, kes seeläbi seisab meie luules täiesti ainulaadsel kohal. Kuid võib-olla temagi mitte; võib-olla pole see üldse võimalik; võib-olla mitte kõige tähtsamgi?) Betti Alveril on sellist luulet ometi tähelepanuväärselt palju. Kõigepealt kuuluvad siia luuletused, kus õhutatatakse endas ekstaasi, vabanemist vaimus, ning luuletused kunstist kui sellise vabanemise eesmärgist, teest ja viljast. Kord on need kaasakiskuvalt hoogsad, pateetilised, tihti lausa ärris-

¹ Betti Alver: «Tähetund». Valik luuletusi ja poeme. «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 232 lk. Hind 85 kop.

tavateks aforismideks paisatud värsid, jäägitud ja resoluutsed:

Kõik heitku see üle parda,
kes ellujäämist ei kardab!

kord trakteerivad sama kartmatut usku objektiivsemalt («Lahendus»), arenedes näitlik-allegoorilise süžee eepikani (poeem «Pähklikoor»).

Siia kuuluvad ka mõnevõrra hilisemad, rahulikumalt voogavad luuletused oma küpsuse- ja resignatsioonitunnetusega, milles kõnelev või kirjeldav *mina* ühineb looduse osana looduse käiku:

Vägevad varjud mind kõrgusest valvavad näivad,
küpsevas külluses helgib mu kohisev aed.

Võta kõik harduses vastu ja kuule, kuis käivad
juba neis tüvedes vihinal saatuse saed.

Samas on luuletused, kus üht ja sama nähtust jälgitakse muutuva ja mitmetähenduslikuna («Tuli», «Süda»), ja need, kus püütakse nähtuste, piltide ja helide tulvas tabada ühendavat, kõikehaaravat mõtet («Asjad», «Hääled»). Rääkimata taolistest elu ekstraktidest nagu «Külm puhang lõõtsub», «Rätsep Mure», «Puust palitu», rääkimata poeemist «Leib».

Tuleme nüüd korraks tagasi tsitaadi juurde, millest alustasime. Võib-olla on selline vastus siiski kõrvalepõiklemine küsimusest?

Kõrvalepõiklemine niivõrd, kui võrd see jätab rääkimata kirjanikust, kes, tõenäoliselt seda ise märkamatagi, ei ulatu kaugemale argi-isiklikust ja ametkondlikust pudi-padist, oma «padades ja tolmus» sorimisest — kirjanikust, kes vahest ei esinegi ehedalt, kuid elab vohamisohtlikuna kõigis selle kutseala esindajates. Kõrvalepõiklemine niivõrd, kui võrd see mahavaikitud mees armastab aeg-ajalt (eneseõigustuseks?) sõrmitseda üht või teist päevapoliitilist probleemi, «olla sot-

siaalne», tavaliselt meil küllaltki ohutult nii endale kui probleemile. Kõrvalepõiklemine nii, nagu ülevas toonis luuletamine kosmosevallutamisest on kõrvalepõiklemine maapealsetest asjadest, sest kosmosevallutamine on maapealne asi, millest tuleb luuletada ajalikus toonis, kui üldse. Ja nii edasi. Kuid need juhuslikud pähetlunud põiklemisteed on kõik seotud ühe või teise kirjaniku eetiliste arusaamadega, kujutavad endast enam või vähem teadlikku põiklemist; kõik need on põhimõtteliselt välditavad ja seega eetiliselt pinnalt hukkamõistetavad nagu kõik needki ebanähtused, mida loendab Alver oma «Tuulde räägitud» programmis, milleni jõuame hiljem. («Mis aitab sõnasälvimise / talendi tõre tulevärk, / su väle suu- ja sulevärk» jne.; «Kas piisab elumõnudest poeedil? / Kas munganeda võib ta muremeel / niikaua kui» jne.; «et ilu muutuks imalaks, / et headus ainult edvistaks, / teed sillutades teesklejale» jne. jne.)

Kuid kirjaniku subjektiivse aususegi korral võib taoline vastus objektiivselt osutada põiklemiseks, millele viitab näiteks Dürrenmatti kolleeg Mrožek: kõik olulisemad otsused valmivad tänapäeval väljaspool haritlaskonda. Nii siis, kui inimest kui niisugust iseloomustab praktiline huvi oma olemise vastu, pole kirjanik, haritlane, ideeinimene sugugi inimkonna tüüpiline esindaja.

Siit jõuame Betti Alveri «Tähetunni» teise momendi juurde.

Ülalnimetatud luuletused ja veel palju nimetama ja jäänud realiseeruvad tervenisti «olemise küsimuste» tasemel, mida luuletaja tajub kui lähimat, konkreetseimat reaalsust. Vastandid, millele need luuletused on ehitatud, lahenevad suubumisel millessegi suuremasse ja üldisemasse. Süda ja mõte, vaenulikud õed, laskuvad koos lahti päästma mõtliku muusa kinganõõre («Lepitus»). Pime sõdur — mõistus ja püha laps — hing käivad käsikäes («Hing»). Noorus on mööduv, kord olakse raugad,

kuid me ees käib luule, noor ja majes-
teetlik,
lampi kõrgel hoides täpselt nagu
praegu.

Kõige selle kokkuvõtteks või leitmotiiviks võiks olla tõdemus: «Eluallikad on täis.» Kahestumust maise ja ebamaise vahel, millest luuletatakse «Tõrkujas», on Ott Kangilaski raamatu tiitelpildil õigusega kujutanud kui kahe ühesuguse, võrdselt tugeva ja hoogsa ning jalg-jalalt samale kaldpinnale toetuva kaksiku võrdselt energilist söösti. Kogu olemine kõiges tema vastandlikkuses elatakse läbi võrdse intensiivsuse, võrdse kirega. Nende luuletuste pinge ei teki vastandite vahel, vaid üheks pooluseks on siin nende vastandite ühtekuuluvus, teiseks luuletaja, kes taotleb tabada seda ühtekuuluvust. Lõpmatuse panoraami. Maailma suurt sümfoonilist mühinat. Suurt Nimetut.

Nii. Kuid selle kõrval on «Tähetunnis» teine oluline hulk luuletusi, milles vastanduvad nähtused ei kuulu samale tasapinnale. Üheks pooluseks on neis tervikuna võetav olemine, nimetagu seda siis eluks, vaimuks, päikeseks, kunstiks või kuidas parajasti, ning sellega ühtekuuluv inimene, vaba hing, päikese laps. Teiseks pooluseks on profaansus, mis ei kujuta endast esimesele võrdset vastast, kuni ta ei modifitseeru võimuks. Nende vahekorrad on aluseks näiteks luuletustele «Päikesele», «Laulik», «Vaim, kandes kord triumfipärgi» (loetletud kirjutamisjärjekorras). Esimeses ollakse vastasest rõkkavalt üle. Teises ollakse tema poolt pagendatud, õigemini, lahutatud tema juurest omal soovil,

et altaril, mis hulkade eest peidet,
kui viimne usklik ümmardada valgust

— ja usus, et kord tullakse tagasi kutsuma. Pagendaja ning lõhkuja, eelmises luuletuses päikese vastandina *sae-cula obscura*'ks üldistatud, konkreetiseerub siin kui «rahvas, harjund jooma halbu viinu», «mõnitaja», «salk»

(varasemas variandis «jõuk»), kel «huulil vanded». Mõlemad luuletused ühinevad põlise kõrge luule traditsiooniga, mis ei kahtle inimvaimu ning selle esindaja — lauliku, valgusekummardaja — taastulekus ja kõikvõimsuses. Kolmas nimetatud luuletus («Vaim, kandes kord...») on selle traditsiooni taustal ainulaadne. Siin on kaheksas lühikeses reas fikseeritud muutus jõudude vahekorras ning sellele vastav nihe valgusekummardaja teadvuses, tabatud üks meie sajandi tüüp-situatsioon. Vaenulik, kuid moraalselt üleoldav vastane on muutunud kaheks: ikka selleksamaks taipamistahtetuks jõuguks, kelle ees ja kelle kulul lavastuvad ajaloo vaatamängud, mida ta jälgib ikka ühetaolises «nüriduses hardas», ning võimuks, härjaks, kes vaimu vardas väntab. Pärj on pärj ning jõugu meelest on ükskõik, kelle peas ta on. Ja ega luuletusest selgugi, kelle peas. Kas härg on ta endale ehteks anastanud? Või on härjal küllalt kavalust nagu võimuril kunagi ning ta pärjab vaimu, teda samal ajal oma vardas vändates — jõuku lõbustades ja enese püsimist kindlustades?

Usk vaimu iseseisvusse, vaimse vabanemise reaalsusse on löönud kõikumata.

Ja nüüd kolmandast momendist, mis selles seoses silma hakkab. «Vaim, kandes kord...», ehkki kirjutatud hiljem kui elu ja kunsti jäägitust usuvad luuletused ja ilmselt inspireeritud konkreetsest ajaloolisest situatsioonist, mis sellesse usku mõra löi, on paigutatud «Tähetundi» enneid, on paigutatud tsüklile «Päikesele» eelnevasse tsüklisse, nende sekka, kus pole veel kogetud kunsti (valguse, vaimu, päikese, elu, Suure Nimetu...) kõikeühendavat jõudu. Luuletuskogu kujundamist eri aegadel loodud luuletustes võiks võrrelda eepilise süžee kujundamisega faabulast, milleks on luuletused sellises järjekorras, nagu nad kirjutati, sündmuste juhuslikus, auitori loovale tahtele allutamatus järgnevuses. Sellisel juhul

oleks «Tähetunni» vastava liini faabulaks küll juhtpositsiooni libisemine vaimu (kunsti, päikese...) käest, süžeeks aga ometi usu karastumine ja süvenemine. Kohal, kus ajalises järgnevuses võiks asuda skeptiline «Vaim, kandes kord...», asub raamatus sama aastaarvu kandev, raskepärast meelekindlust sugereeriv «Talv» või hilisem uuest ülesaamisest kantud truudusvanne «Mu juurde voogas», nende ümber on grupeeritud varasemad, kõige kahtlusvabamad luuletused, milles on kaunitult hoidunud «kõik, mis esimeses usus omati». Ja tsükli lõpetavad luuletused hoopis hilisemast ajast, 1965.

aastas, kus sedasama meelekindlust deklareeritakse kõige vahepealse kiuste, kus kõige muutliku, mööduva ja möödunu kiuste kuulutatakse inimsuselegi inimlikke piire ja inimest kui suuri-mat pühadust. Oleme tagasi selle luule alguses ja lõpus, inimese juures, iga üksiku ajaliku inimese juures, kelle siht on ometi temast endast kauge-mal.

Ja ometi ei jää märkamatuks, et ometi on selle karmi enesevaatluse ja ägeda tõekuulutuse pealkirjaks pandud — «Tuulde räägitud».

P.-E. Rummo

O rus!

O rus või *O Pycb, oh küla* või *oh Venemaa* — see oli Puškini ajal peaaegu üks ja seesama, aga veel palju hiljemgi olid päris üks ja seesama *maarahvas* ja *eesti rahvas*. Omakeelset aristokraatiat pole meil olnud kunagi (teesi XIII sajandil tekkima hakanud sugukondlikust aristokraatiast ei sunnita ju vist surmtõsiselt võtma) ja meie kodanlusegi linlikkus jäi võrdlemisi pealiskaudseks. Kuid suhteliselt hilisest urbaniseerumisest hoolimata kujunesid meie rahvuskultuuri traditsioonid 1848. a. revolutsiooni järellainetuste perioodil ikkagi välja, ja nimelt talupoeglikul baasil — otsekui koolinäitena selle Spengleri postulaadi vastu, et kultuuri sünnikohaks saab olla ainult linn.

Ärgem hakakem nüüd pikalt-laialt arutama «maakultuuri» mõiste ajalugu meie Tuulemaal, jätkem kõrvale ka mitmeharalised ideevõitlused selle mõiste ümber, mis liigagi sageli tagurluse lipule on olnud kirjutatud. Nentigem ainult, et teatud rustikaalsusejoon ometi pidevalt kõiki meie kultuuri arenguetappe on läbinud, peaaegu kõigis meie kultuuri tippsaavutustes vähem või rohkem ilmnunud. Ja nüüd, kus meil teatavate lõpetatud ajalooliste nähtuste

objektiivseks hindamiseks peaks olema ajalise distantisi eelis, võiksime selle rustikaalsuse ehk isegi oma rahvuskultuuri üheks iseloomustavaks väärtuseks liigitada.

Seda enam, et alanud elukaitsesajastu on uuel tasandil, ilma iga-suguse russoistliku naiivsusega tõstnud üles vana «tagasi loodusesse» loosungi — jah, nüüd peaks küll juba ütleva: «edasi loodusesse» —, kõigi moodsa mõtlemise meetoditega põhjendades detsentralisatsiooni ja deurbanisatsiooni hädavajalikkust. Kuigi meil on veel arhitektuuritegelinskeid, kes mingis anakronistlikus õhinas ikkagi edasi viljelevad maa linnastamisprojekte, on ometi endastmõistetav, et kunstniku intuitsioon ajastu evolutsioone õigesti adub — sõnakunsti põhižanris, poeesias muidugi eriti kujukalt. Ja seda parem, kui on toeks võtta traditsioone.

Hando Runneli esikkogu «Maa lapsed» (1965) paistis meie maa-ainelise luule taustal terve rea värskete väärtustega õige soodsalt silma, ja rõõm oli kuulda selle premeerimisest Vildeniimelise kolhoosi auhinnaga. Poeedi uus kogu «Laulud tüdrukuga»¹ jätkab ja süvendab eelmise suunda, andes aluse oletuseks, et meil on küpsemas läbinisti tänapäevase maailmapildiga küla-poet, kellele traditsiooni jätkamine ei

¹ Hando Runnel: «Laulud tüdrukuga». «Eesti Raamat», Tallinn, 1967. 96 lk. Hind 32 kop.

tähenda teatava maneeeri («retoorilise», lisaks sellele sõnale epiteedi Uno Laht) omaksvõtmist, vaid oma loomulikus elemendis olemist. Ja muidugi on ta kõike muud kui «viimne külapoet» à la Jessenin, kellega teda ühendavad hoopis teised jooned kui tragismisarnasus.

Mulle tundub, et Runneli poeetiline maailm kajastab meie kolhoosiküla olustikku nii meeldivalt just sellepärast, et luuletaja ei ole sellest püüdnud eralduda «luuletajaks», kes turistina maale saabub tegema värss-olukirjelusi ja neid värss-fotodega kaunistama. (Säärane hoiak on mu meelest kahjustanud mitmeid Tõnis Lehtmetša luuletusi, kelle «lihtsa hinge kõrvad» alguses ometi paljutootavalt liikusid, ja natuke Aleksander Suumannigi — vt. näit. hiljuti «Loomingus» ilmunud luuletust «Pimedik Pedja kärestikul».) Runnel ütleb isegi: «Kui veel/sus midagi on lapsemeelset, /veel kohtad siis/maailma luulekeelset...», ja annab pärast Paul-Eeriku «esimest vasikat» teise humoristlikult sügava poeedideklaratsiooni: «Küla mul ütles: «Kuku, kuku!» /Külalapsed: «Laula, laula!» / — — — /Laulsin sellest, mis silma hakkas. /Äkki kõik kraesse sadasid: /olgu ma ometi /vagasti!» Ja see oma-aine-sees-olemine, poeetilise temperamendi ja esteetilise suhtumise kooskõla keskkonna eeldustega võimaldab tal rahulikult «ümber kehastuda» kas või väikeseks maatüdurukuks («Sinine taevas») või vanapere-naiseks («Nänn») — poeetiline võte, mida hoopiski vähestele luuletajatele sõandaks soovitada. (Nende väheste hulka tuleb muidugi lugeda Juhan Smuul oma «Monoloogidega» ja Mats Traat «Harala elulugudega».) Nõnda valmivad pildistused, olgu mõnikord fotolikudki, on veenvad, sest nad eisaa ju olla juhuslikud. Eriti kaunist poeetilist nägelikkust tahaks märkida luuletustes «Üks naine lehmaga läks üle mäe», «Vanad sõbrad», «Igapäevased inimesed», «Matkaja hetk», «Koeri meelita kondiga» — kuid üks ole selle rea täiendamine (ja ehk muutminegi) sõltuv iga lugeja individuaal-

sest assotsiatsioonidevarust. (Ei usu siiski, et sellesse ritta satuksid näiteks niisugused omapäratult keskpärased luuletused nagu «Läbi öise väikelinna» või «Lahkumisavaldus».)

Et Runneli värsside kõlamõnu meie külaviisidega harmoneerub, on küll endastmõistetav. Loodetavasti panevad seda tähele meie heliloojadki. On terve rida luuletusi regivärsi-intonatsioonidega, mis enamasti ühtlasi uuema riimilaulu stiiliraami mahuvad. Viimastest on pärit ka need eesti aktsentueerivas värssis võrdlemisi harva kasutatud neljasilbilised (peoniilised) taktid, mis oma «polkalikkusega» ometi on hästi musikaalsed ja eesti keele sufiksi- ja lühisilbirohkest loomulikult välja kasvavad. Märjime ära mõeldavad rõhud näiteks säärases stroofis: «Ükskord põhudki põllult on uluall, /vana lamba kõrguseks kasvanud tall, /pääsupojad ammugi tõusnud traatidelt, /silmad tuulerähmasteks [kas siin isegi viiesilbiline takt?] kiskunud taatidel.» Runneli paljude heade eht-laulude seast tahaksin eriti mõnusa meistritööna esile tõsta «Leelot», mille rahvaehtsus on muidugi märksa sügavam kui seletatav ainult rahvaluule variatsioonidega. Julgeksin selle luuletuse kuulutada ilmekaks näiteks meie rahvaluule poeetilise struktuuri adekvaatsest tabamisest.

Kui me nüüd tahaksime iseloomustada Runneli kui poeedi sisimat hõlmatust (pakun välja sellise eesti-keelse tõlke kaasaegses maailmakirjanduses üldkäibivale *engagement*-sõnale), siis ei suudaks me seda paremini teha, kui seda on teinud luuletus «Koduküla, kodumaa», mida ma sõandaksin pidada Runneli poeesia tõeliseks näidisluuletuseks. Kogu esimene luuletus «Kui veel...», mis on väga hea autori-deklaratsioon, jääb ometi otsekui sissejuhatuseks sellele diskreetsele hümnile, ja kogu viimane luuletus «Luulet sinu süles» on ainult mõne selle motiivi kahvatu variant. Raamatu kompositsiooni seisukohalt oleks küll just «Koduküla, kodumaa» olnud väärikaimaks finaalsiks; praegu võib seda pildirikast,

tundesügavat ja mõttemahukat laulu luuletuskogu kulminatsiooniks nimetada. Kodukohatunnetuse loomulik harmoonia patriotismiga kasvab siin välja konkreetsetest pispiltidest selle endast mõistetava lihtsusega, mis on omane ainult väga heale luulele. Juhanniivilikkus? Võib-olla — ja miks mitte! Kuid mis kõige olulisem: aimame, et see on ka runnellikkus.

«Laulud tüdrukuga» on pealkiri, mis viitab loomulikult armastusluulele. Tõepoolest ei ole erootiline muusa poeedile võõras olnud ja tema huumoriga rikastatud vaikkeid lembelaule on põhjust kiita, kuid oluline on sealjuures lisada, et need on ainult üheks luuletuskogu ilme elemendiks. Armastus tüdruku vastu on üheks osaks armastusest koduküla vastu — ja see rida jätkub üle kodumaa-armastuse väga selgesti tuntava inimkonna-armastuseni.

Hando Runnel ei ole ennast siiski vist täiesti leidnud. Katsetused «puhta publitsistika» alal, mis vahel sugugi vaimutud pole («Küsimus individuaal-

sest lähenemisest»), ei sulandu ometi tema poeetilisse minasse, ja võivad jääda isegi kõvasti allapoole tema taset (luuletus «Piibel», mille allegooriline mõte on ju küll laiem, kuid mis ometi asjatundmatusega silmapaistva «naiivateismi» avaldusena mõjub). Ma ei taha sellega öelda, et «külalaulik» ei tohiks aeg-ajalt külast välja tulla, seda vähem et endisest agronoomist vahepeal ongi ajakirjanik saanud. Küsimus seisab ainult selles, mis asjus sealt välja tulla ja mis tulemus sel väljatulekul on...

O rus — sina eesti kolhoosiküla! Sinu vinnakaevudesse jooksid luulesooned siis, kui sa olid ühe maailmaäärse provintsi pärapõrgu, tumeda inimlapse kodukoht; sinu uued ja vanad kaevud («All põhjatases/lapp vilkuvat vett...») ei jäta janusse tänapäevaseid Mägiste Marte, karjanaisi Kristiinesid, paljusid-paljusid teisi ja meid kõiki, kes me armastame eesti luulet; o rus — koduküla, kodumaa!

A. Kaalep

Tähelepanдав uurimus töölistkirjandusest

Üliõpilasena avaldas Raoul Palmgren kolmekümnendail aastail marksistlikke artikleid ja uurimusi kirjandusest. Seda tööd on ta jätkanud sõjajärgseil aastakümneil, mil temalt ilmusid huvitav esteetikaalane lühiaurimus («Marxilaisen estetiikan kaksitasoisuus», 1953) ja kaks artikliteraamatut («Suuri linja. Arwidssonista vallankouksellisiin sosialisteihin», 1948; «Toivon ja pelon utopiaat», 1963). 1939. aastal asus magister R. Palmgren Helsingi Ülikooli kirjanduseprofessori V. Tarkiaiseni nõusolekul ette valmistama töölisliikumisega seotud ilukirjandust käsitlevat doktoriväitekirja. Tähtsaimaks uurimisbaasiks oli talle esitsa Töölisarhiiv Helsingis rikkaliku rahvusvahelise raamatukoguga ning käsitajalist rikkustega. Siis järgnesid pikad aastad, mis uurimistööd kaugeltki

ei soodustanud. Talvesõja ajal pakkunud uurijale ta oma sõnade järgi uurimismaterjale rindelähedaste rahvakoolide raamatukogud, lühikese rahu ajal Tampere linna raamatukogu, eriti sellele kingitud endine Töölisühingu raamatukogu. Järgneva kolme sõja-aasta ajal aga andsid talle uurimismaterjale vanglate raamatukogud: Palmgren kuulus nende hulka, kes sõjaaja saatis mööda vanglas. Pärast sõja lõppu oli ta kaheksa aastat ajalehe «Vapaa Sana» peatoimetajaks, mistõttu tal ei jäänud vajalikku aega uurimistööks. Edaspidi, kuni läinud aastani, töötas polaarjoone lähedal Kemi linnaraamatukogu juhatajana. Seal, kaugel teaduslikest raamatukogudest ja uurimiskeskustest, valmis tema uurimus. See kasvas üle väitekirjaks kavatsatud ulatusest, arenedes kahes suunas: valmis teoreetiline

1965. aasta septembris anti Helsingi uurimus¹, mille põhjal Palmgrenile Ülikoolis doktorikraad, ja sellele lisaks kaks paksu köidet Soome töölisliikumisega seotud ilukirjanduse ajalugu algusest kuni 1918. aastani².

Doktor Raoul Palmgreni uurimused hõlmavad tohutut materjali, mis annab autorile põhjust «Joukkosydän» lõpp-sõnas ironiseerida nende arvustajate üle, kes tunduvad pahaks panevat, et üks uurija on teinud mahult õieti töөрühmale või uurimisasutusele kuuluva töö.

Teoreetiline uurimus «Tööliskirjandus» käsitleb tööliskirjanduse sageli raskesti piiritletavat mõistet suure rahvusvahelise materjali, eelkõige aga kahes keeles ilmunud soome kirjanduse najal. Kirjanduslooline materjal mõiste selgitamiseks on kogutud Inglismaalt, Norrast, Prantsusmaalt, Rootsist, Saksamaalt, Taanist, Venemaalt ja Ameerika Ühendriikidest. Bibliograafia hõlmab 10 lehekülge, küsimuse rahvusvahelise haarde ulatusega ületab Palmgren senised uurijad. Endastmõistetavalt jälgib autor tööliskirjanduse küsimuse arenemist Marxi, Engelsi ja Lenini käsitluses, peatudes eriti Kesk-Euroopa hilisemal marksistidel (Mehring). On pööratud rohkesti tähelepanu tööliskirjanduse uuele arengujärgule pärast Oktoobrirevolutsiooni ja Esimese maailmasõja lõppu, seega töölisliikumise kaheksajagunemisel Euroopa kapitalistlikel maadel, samuti Venemaa proletariseks nimeetatud kirjandusele pärast Oktoobrirevolutsiooni.

Raoul Palmgren jõuab järgmistele järeldustele:

1. Tööliskirjaniku mõistes on kaua määravaks peetud kirjaniku proletarset päritolu ja proletarset elukoge-

¹ Raoul Palmgren: Työläiskirjallisuus (Proletaarikirjallisuus). Porvoo-Helsinki [1965]. 310 lk.

Raoul Palmgren: Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus I. Porvoo-Helsinki [1966]. 566 lk. Raoul Palmgren: Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus II. Porvoo-Helsinki [1966]. 544 lk.

musi. See kriteerium on vajalik, kuid kattub tegelikult proletarsete elukogemustega. Traditsiooniline arusaamine on olnud selline, et tööliskirjanik jääb töölislike ja loob asjaarmastajana. Arenenud töölisliikumisega maal võib aga tööliskirjanik esineda kutselisena, ilma et ta sellepärast irduks oma klassist. Varasemal aegadel peeti tööliskirjaniku biograafias vajalikuks elementideks ilmajäämist korrapärasest haridusest ning iseõppimist — R. Palmgreni arvates võib hilisemal aastakümnel tööliskirjaniku mõistega olla ühendatav ka korrapärane hariduskäik isegi kõrgema hariduseni.

2. Proletaarse elukogemuse kõrval ning sellega koos kuulub tööliskirjaniku oluliste kriteeriumide hulka proletarise elunägemus, kuid samal ajal ei tee näiteks teostes avalduv vastav nägemus kodanlusest eraldunud haritlaskirjanikku veel tööliskirjanikuks. Palmgren rõhutab olulist vahet proletarise elunägemuse ja parteiprogrammi vahel, ta peab kirjandusele omasemaks üldisemat, avaramat klassivaatekohta, kui see avaldub konkreetsetes parteiprogrammis.

3. Tavapäraselt kuulub tööliskirjanduse tunnuste hulka tööliste elu kirjandusliku teose ainena, kuid see kriteerium ei ole tingimusteta vajalik: on võimalik töölisklassi elunägemuse väljendamine ka teiste ühiskonnaklasside elu kujutuses.

4. Tööliskirjandus on määratud proletarisele lugejaskonnale, tööliskirjanik kirjutab töölistele. See ei tähenda muidugi, nagu kirjutaks ta ükskõik mis sugustele töölistele: ta peab silmas klassivõitlusest osavõitvaid töölisi või neid, kes kaasa tulevad. Teatud olukordades ning teatud põhjustel — kõigepealt teose enese kunstiliste väärtuste mõjul — võib tööliskirjanduse teos leida lugejaid ka väljaspool töölisklassi.

5. Tööliskirjanduse vormilistest ja stiililistest erinevustest võib küll kõnelda, kuid raskesti määratletavatena tekitavad need alatasa vaidlusi ega või olla endastmõistetavaks kriteeriumiks. Autor ongi uurimuse konkreetsetes osas

märkinud tööliskirjanike teostes esinevat kord naturalistliku, kord uusromantilise stiili tunnuseid, ilma et sellepärast satuks kahtluse alla teoste klassiolemus.

Mõned uurijad viivad tööliskirjanduse tekkimise aja võrdlemisi kaugele tagasi. Palmgren seob tööliskirjandust uueaegse marksistliku töölisliikumisega. Sotsialistlike maade kogemus näitab juba nüüd, et «töölis- (proletaarne) kirjandus sotsiaalse ja ideaaloolise nähtusena piirdub kapitalismi lõpu-aastate ning sotsialistliku revolutsiooni algperioodiga» («Työläiskirjallisuus», lk. 228). Töölisklassi võimuletulekul muutub omaette tööliskirjandus tarbeks ja sulab ülejäänuga kokku sotsialistlikuks kirjanduseks. Sellest üldisest arengutendentsist kaldub kõrvale praegu Saksa Demokraatlikus Vabariigis organiseeritud «kirjutavate tööliste» liikumine, kuid seegi jääb siiski erandnähtuseks. Kapitalistlikel maadel, kus töölisklassi mõju on suur kogu ühiskonnale ning kus töölisklass tõmbab külge ka haritlaskonda (Prantsusmaa, Itaalia, vahest ka Põhjamaad, Soome kaasa arvatud), näeme juba tööliskirjanduses tendentsi liituda üldise kirjandusega selleks, et väljendada mõjukamalt oma ideid. Seevastu peab Palmgren võimalikuks uute klassikirjanduste ja isegi rassikirjanduste tekkimist ning arenemist seal, kus osa rahvast on õigusteta olukorras või piiratud õigustega.

Igatahes rõhutab Palmgren töölisklassi kirjanduse olemuses esteetilisi väärtusi. Ta tsiteerib norra silmapaistvat töölisluuletajat Rudolf Nilsenit (1921), kes ütles teist töölisluuletajat Arne Paasche Aasenit arvustades: «Ta on kahtlemata tööliste laulik. Kuid teda tuleb lugeda teiste luuletajate hulka ja hinnata samuti kui neidki. Ta ärgu kuulugu nende suletud ringi, kes nimetavad ennast proletaarseteks kirjanikeks ja kes sageli kirjutavad vähem kaudiselt, sest nad kirjutavad agitatsiooniliselt.» Dialektikuna on uurija kaugel skeemide kasutamisest. Ta ei piirdu nii-öelda vaieldamatute väidetega. Ta

mõonab, et tööliskirjaniku mõiste on lõpuks suhteline. «Kuid kui tööliskirjaniku mõiste ongi suhteline, siis kirjaniku kuulumine ühiskondlikku klassi ei ole sellepärast tähtsusetu ta toodangu mõistmise seisukohast; olgugi «puhas tööliskirjanik» fiktsioon, on ta siiski enam või vähem tööliskirjanik, kelle toodangus avalduvad erilised liigitübilised tunnused. Küsimuse all on kasulik fiktsioon, tarvituskõlblik, viljakas tööhüpotees — mitte rohkem, kuid ka mitte vähem» (lk. 231).

* *
*

Raoul Palmgreni kahekõiteline uurimus «Joukkosydän» («Massi süda») on suurel materjalil baseeruv soome töölisklassi kirjanduse ajalugu. Uurimuse pealkiri osutab kahekümnendate aastate maitsele, see pärineb Kössi Kaatra avaldamata jäänud luuletuskogu tiitellehelt. Uurija arvates viitab see pealkiri uurimuse aine keskseile, ühendavaile tunnustele: kollektiivsusetundele ning võimsale tundepärasele ideelisusele. Uurimuse alguses on ülevaade soome XIX sajandi teise poole ühiskonnast, ja sellega kõrvuti antakse selle maa soome- ja rootsikeelse kirjanduse läbilõige. Viimane näib tõestavat Juhani Aho väidet: «Proletariaadi vabastumise ja võimulepüüdmise idee kulgeb nüüd ja on kulgenud enam või vähem pideva tendentsilõngana läbi soome kirjanduse», et soome kirjanduses olevat «punast lõime» rohkemgi, kui on tähele pandud. See on ka normaalne rahval, kes eksklusiivsest talupojarahvast — olgugi mitte pärisorjuslikust — tõusis uueaegseks kultuurrahvuseks ning selles muutumisprotsessis lõi oma uueaegse kirjanduse. Kui Baltimaade rahvastel, eestlastel ja lätlastel, puudus — igatahes pärast Merkelit — kirjandusliku vabadusmõtte algatus oma maa valitseva rahva, sakslaste juures, siis oli Soomes rootsikeelne kirjandus «punase lõime» sissejuhatajaks. Juba 1846. aastal tutvustas J. V. Snellman tolle aegset haritud lugejat inglise tsartist-

liku luulega ning andis tööliklassi erisihitidega kirjandusele tunnustuse: see puudutab kogu inimkonda, mitte ainult üht rahvast või teatud maanurki. Rahva hulgast tõusnud kirjanike teosed sisaldasid rõhutatud klasside vabastamise ideed väga sageli üldisel kujul. Talupojasõja mälestustest uueaegse sotsialismi ideeni oli küll pikk maa, kuid nende vahel oli siiski side. Utopistlik sotsialism avaldus kirjanduses juba enne marksistliku töölisliikumise algust. Kui 1899. aastal rajati Soome Sotsiaaldemokraatlik Partei, siis kasvas kiiresti ka kultuuritöö tööliklassi ja maakehviistu hulgas. 1901. aasta tähistab Soome töölisteatrī algust (Tampere, Helsingi). Järgnevatel aastail sündisid töölisteatrid Viiburis, Turus, Kuopios, Oulus, Vaasas, Lappeenrannas, Kotkas, Poris, Joensuu, Jyväskylä, Varkaudes. Töölisühinguis oli peale selle juba 1906. aastal 126, kümme aastat hiljem 232 näiteringi. Tööliste teatritegevus tähendas ka omaette kirjanduslikke vajadusi, klassivõitlusega ühendatavate ideedega repertuaari vajadust, mida ei suutnud rahuldada tõlked (L. Tolstoi, Zola, Björnson, Gorki, Strindberg, Fulda, Anzengruber, Langmann, Heijermans), ka mitte oma maa algav ühiskonnakriitiline draamakirjandus (Minna Canth) või kosmilise võitluse nägemus (Linnankoski). Töölisühingud vajasisid pidudel ja pidulikel koosolekuil deklameerimiseks võitlusvaimu virgutavaid luuletusi.

Töölikirjanike luulet ja proosat avaldati esmajoones ajalehtedes, kalendrites ja albumites. 1910. aastal oli sotsiaaldemokraatlike ajalehtede arv 17, neist viis päevalehed, ja ajalehtede kogutiraaž oli juba 138 700. Ilmus rida suuri kalendreid, neist sisukuselt juhtivad «Työväen kalenteri» ja «Folkkalender», hulk albumeid jõuluks, maipühaks ja muudeks puhkudeks. Need kõik pakkusid avaldumisvõimalusi paljudele töölikirjanikele, ja töölisliikumise juhtijadki võtsid kirjanduslikust tööst osa. Oli käibel tõe lähedane väide, et juhtivaist sotsiaaldemokraatidest ainuüksi V. Tanner ei ole luule-

tanud. Ilukirjanduslikku mõjutamist, sotsialistliku maailmavaate levitamist ja süvendamist ka esteetiliste vahenditega peeti Soome töölisliikumises enne 1918. aastat väga tähtsaks. Ajalehtedes, kalendrites ja albumites ning töölikirjastuste eriväljaannetena avaldati hulgaliselt ka head tõlkekirjandust nii utopistliku sotsialismi (Morris, Bellamy) kui ka ühiskonnakriitiliste ideedega, rohkesti ilulugemise kogumikke ja luuleantoloogiaid. Albumites ja kalendrites pühendati tähelepanevad hulk artikleid kirjandusele ja kunstile. Töölislehtedes arenes sageli poleemika kunstiküsimustes, eriti kitsarinnaliste kirjandusearvustuste puhul.

Tähelepanevad on ka juhtivate kirjanike suhtumine töölisliikumisse. Selle sajandi alguse üks suurimaid luuletajaid Arvid Mörne pani aluse soome sotsialistlikule luulele rootsi keeles ning leidis tõlgete vahendusel tee ka soomekeelsete lugejate juurde. Eestiski omal ajal üsna tuntud näitekirjanik Kaarle Halme sai üldtuttavaks töölikirjanikuna. Kord-korralt lähenesid töölisliikumisele soome kirjanduse suurnimedki, nii Juhani Aho maailmarahu probleemi esitava romaaniga «Rahu erak» (1916), töölisliikumise liitlasena esines muidu tõlstoismi kalduv Arvid Järnefelt. Ilmari Kianto ja Joel Lehtonen riivasid vahel töölikirjanduse aineala, nii ajakirjanduslikes mõtteavaldustes kui luules tabas Eino Leino revolutsioonilist vaimu, olgugi et tal küll puudusid organisatsioonilised sidemed. Olgu märgitud — Kianto, Eino Leino ja Aho on käsitletud oma elu suure tragöödiana seda «usu kokkuvarisemist», mis valdas neid kodusõja aastail. Järnefelt ja Mörne pääsesid sellestki pettumusest.

Palmgren käsitleb oma uurimuses kokku 155 kirjanikku ja sulemeest, kellest 101 on uurija määratluse järgi töölikirjanikud kõigi tunnuste järgi, 54 pärinevad teistest ühiskonnaklassidest ja viis on niiöelda «piirinähtused».

Neist 155 kirjamehest ja -naisest ei küüni muidugi kõik kirjanduse üldkehtiva esteetilise tasemeni, kuid mit-

med on jõudnud tähelepanuväärsete saavutusteni. Nende arengusuund on sageli vastuoksuslik. Töölisklassiga ühinenud kirjanike hulgas käsitletakse uurimuses muuseas Hella Vuolijoe näidendit «Talulapsed», mida esitati ka Soomes. Arengult on äärmiselt omataoline Algot Untola (varjunimed Irmari Rantamala, Maiju Lassila ja J. I. Vatanen). Alguses kirjutas ta kodanliku tendentsiga raamatuid, siis liitus töölisklassiga nii kirjanikuna kui kodanikuna — ta hukati kodusõjas pärast Helsingi vallutamist. Rootsi keeles luuletav Allan Wallenius ühines üliõpilasena töölisliikumisele, jõudis luules tähelepanuväärsele tasemele, pärast kodusõja kaotust elas Kesk-Euroopas, hiljem Nõukogude Liidus, kus ta kolmekümnendate aastate keskel vangistati. Seal ta hukkuski. Eesti näitelavadele oma ajal hästi tuntud Elvira Willmani omandas laialdase tunnustuse just töölisnäitelavadel. Ka tema hukkus Nõukogude Liidus.

Enamikul tööliskirjanikest on puudunud soodsad arengutingimused ning nad on piirdunud vajalike, ent kiiresti kirjutatud ja viimistlemata agitatsiooniteostega. Kuid nii mitmegei anne on välja arenenud. Kõigepealt jõudis sajandi alguse luuletaja Kõssi Kaatra tõelise kunstini, ilma et oleks teinud ideoloogilisi mõõndusi. Proosakirjanduses kujunes Konrad Lehtimäki kõigiti tähelepanuväärne kirjanikuks, keda loeti mitte üksnes tööliste hulgas.

Uurija ei tõmba lahutavat piirjoont tööliskirjanduse ja üldise kirjanduse vahele, eriti mis puutub väljendusvahenditesse. Ta näeb Kaarlo Kramsu ja Eino Leino viljastavaid mõjusid Kõssi Kaatra luules, Minna Canthi ergutusi Elvira Willmani juures, mitmesuguseid äratusi, muuseas ka ekspressionismist pärinevaid, Konrad Lehtimäki teostes.

Väga rikas on Palmgreni uurimuse motiivikäsitus. Tööliskirjanduse korduvateks motiivideks on töö ja kapitali suhete käsitlemine ning töö ülistamine. Internatsionalismi ja antimilitarismi motiivid korduvad eriti luules.

Rohkem proosakirjanduse alaks jääb suhtumise väljendamine kirikusse ning usku. Üldise iseloomuliku joonena esineb ebaõiglase ühiskonna õiguslikkuse eitamine, olgugi et teatud aegadel nõutakse seaduste seaduslikku muutmist. Väga palju käsitletakse moraaliküsimusi, eriti ühenduses naiste õigustega. Sageli puritaanliku eluideaali kõrval esineb just töölisluules elurõõmu ja meelelise armastuse ülistust. Tööliskirjanduse kumist ja eriti selle organiseerivat sümbolit — punast lippu — esitatakse tavaliselt ülevas hümniliselt, ja sõna «seltsimees» omandab luules poeetilise jõu. Revolutsiooninägemus on luules valdav, kuid 1917. aasta revolutsiooni ajal kõneldakse vähem suurtest unistustest, sealhulgas ka rahvusvahelise revolutsiooni ootustest, kui neist praktilistest küsimustest, mis soome töölisklassil tuli lahendada, kaasa arvatud ka maa iseseisvuse teostamine. Lõpuks käsitletakse eriti luules palju tööliskirjaniku osa ja ülesandeid, ideid, mis mõjule pääsevad vabrikute müri- nas sündivais töö- ja võitluslauludes, rõhumise kaotamist laulu abil; jutustavas kirjanduses nõutakse koguni töö asetamist kunsti ette.

Vaadeldava uurimuse lõpetab Palmgren 1918. aastaga, kodusõjaga. Sellest alates olevat tööliskirjanduse osatähtsus langenud. Teoreetilises uurimuses («Työläiskirjallisuus») märkis ta küll tööliskirjanduse tõusu kolmekümnendail aastail, eriti tänu «Kiila»-nimelisele kirjanikerühmale. Ka selle uurimuse lõpul kirjutab Palmgren: «...ja alles kolmekümnendail aastail sündis Diktoniuse jälil laial rindel kirjanduslik kollektiivnähtus, mida võime nimetada uue töölisliikumise kirjanduseks, töölisliikumise kirjanduseks uuel, nüüdisaegsel tasemel». See tähendab: tööliskirjandus endisel kujul oli oma arengus lõpule jõudnud, sel kujul ei saanud ta jätkuda, niisamuti nagu ei võinud enam korduda töölisliikumise enese kodusõja-eelne olemus.

* * *

Raoul Palmgren on teinud erakordselt suure töö soome kirjanduse ühe tähelepanndava, seni vähetuntud haru uurimisel. Oma teoreetilises raamatus on ta esimesena käsitlenud tööliskirjandust rahvusvahelises ulatuses, on avastanud selle tekkimise, arengu ja lõpu seaduspärasusi. Palmgreni teoreetilise uurimuse väiteid konkretiseerib ja kinnitab soome tööliskirjanduse ajalugu selle algusest 1918. aastani.

Soome tööliskirjandus on suhteliselt väga suur. Selletaolist tööliskirjandust ei ole ühelgi teisel Euroopa rahvusel. Iga maa rahvuslikes piirides on ka töölisklassi kirjanduslikud avaldumisviisid erinevad.

Raoul Palmgreni uurimustest ei pääse mööda ka need teiste maade kirjanduseuurijad, kes ei tegele spetsialiseeruvalt tööliskirjandusega. Palmgreni uurimustes tõstetakse esile kirjanduse klassipärane element üldse, vabadus-

idee ja eriti töölisklassi vabadusvõitluse idee avaldumine kirjanduses, näidatakse kirjanduse ja ühiskondliku elu põimumist mitmesugustes olukordades. Töölisliikumise kirjanduse põimumine sama maa üldise kirjandusega, kirjanduses avalduvate vabaduseideede peegeldumine töölisklassi vabastusvõitluses — need on küsimused, mis ootavad uurimist ka teiste maade kirjandusteadlaste poolt neilgi juhtudel, kui vastava maa tööliskirjandus oli puudulikult arenenud, ent rahva ajalugu oli kujunenud algselt rõhutatud rahva, siis aga rahva rõhutuima klassi vabadusvõitluse ajalooks.

Raoul Palmgreni uurimused on rahvusvahelise väärtusega juba metoodiliste virgutajatena. Tänu Palmgrenile on Soomes jõutud kirjanduse ühe tähtsaima haru uurimisel kõrgemale tasemele kui Euroopa suurtelgi maadel.

N. Andresen

Notiitse kirjanike kongressilt

Tänavune aasta on eriline. Elatakse ja tegutsetakse Oktoobrirevolutsiooni viiekümnendat aastapäeva meenutades. Selles vaimus algas 22. mail ka ammuoodatud nõukogude kirjanike üleliiduline kongress Moskvas Kremli Suures Palees. Pidulikult rühkisid kongressi delegaadid ja külalised sel hommikul Kremli müüride taha, olles meeldivalt eelmeelestatud teatest, mille töid hommikused keskajalehed. Lehtedes seisis Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Kirjanike Liidu autasustamisest Lenini ordeniga.

Ja siis algas neljas kirjanike kongress. Pidulikult. Nõnda ka lõppes. Viimasel päeval kinnitati kirjanike lipu külge austav orden. Vahepeal aeti palju juttu — kongress kestis terve nädala. Kuulati ära mitu ettekannet — proosa, luule, dramaturgia, kriitika jne. kohta —, mis mahtusid üldistava pealkirja alla «Nõukogude kirjandus kommunistlikku ühiskonda ehitamas». Kuulati hulk sõnavõtte. Enamik ettekandjaist ja sõnavõtjaist püüdis loetleda kõik viiekümne aasta jooksul juhtunud helged ning heroilised leheküljed. Sagedi süüvisid sõnavõtjad oma mälestustega revolutsioonijärgseisse aastaisse ja kirjanduselule nii tähtsaisse kolmekümnendaisse aastaisse, mil sai selgeks sotsialistlik realism, peeti ära kirjanike I kongress, tehti selge vahe kasulike ja kahjulike kultuurimeistrite vahel. Eriti soojalt suhtuti M. Gorki mälestusse. Ka sõjapäevi meenutati ja sõjapäevade kirjandust. Sellest kõigest on kirjandushuvilised juba ammugi ajalehtedest «Literaturnaja Gazeta», «Pravda» jne. lugenud. Siin püüame aga mingil moel kokku sõlmi-

da enamiku neid küsimuseotsi, mida paljud kõnepuldi kasutajad muu jutu seas või suisa otsejoones üles kergitasid.

Raske oleks kõike kongressil öeldut kokku võtta, vastavasse temaatilisse lahtrisse paigutada, üksikprobleemideks jaotada. Võib piiritleda neid kõige olulisemaid valdkondi, kuhu ikka ja ikka mõtted kandusid. Need olid: kirjaniku missioon, humanismi kriteeriumid, demokraatia ning sõltuvus, rahvaste ja inimeste vabadus... Kõiki neid probleeme, neid valdkondi vaadeldi mitmes mastaabis, mitmes suhetamises: kirjandus ja maailm, kirjandus ja kodumaa, kirjandus ja isiksus. Arutleti teoreetilise ja praktilise üle. Meeldivalt mõjusid K. Fedini, V. Ketlinskaja, K. Simonovi, B. Rjurikovi, O. Gontšari, M. Tanki, A. Salõnski, külalistest J. Darvasi, A. Lanoux', G. Vigorelli jt. sõnavõttude ilu või asjalikkus. Panid mõtlema Kreeka ja Vietnami esindajate sõnad sellest, mis toimub nende kodumaal.

* * *

Võitlused käivad maailmas enamasti rikkuste, riigipiiride või siis ideede pärast. Maailm on muutlik. Iga uus või uuenenud nähtus vajab uuendatud suhtumist. Tegelgu raha ja riikidega kes tahes, ideedega tegelevad teoreetikud (kirjanduse puhul ka kriitikuteks nimetajad).

L. Novitšenko, kes tegi kongressi kriitika-ettekande, on põhiliselt rahul meie teoreetilise mõttega. Ta põhjendab:

«Nõukogude kriitikal ja kirjandusteadusel on väärtuslikud traditsioonid,

ja on suur pärand, mille tundmaõppimine aitab kaljukindlalt orienteeruda kaasaja teoreetilistes probleemides. V. I. Lenini surematud teosed, mis valgustavad kogu meie teed, marksistlike kriitikute ja teoretikute G. Plehhanovi, V. Vorovski, M. Olminski, A. Lunatšarski tööd [...] — kõik see toidab praegust kirjanduskriitilist mõtet.»

Pärand on hea, kuid üksnes parandusest (pärandist) elavad vaid rantjeed. Iga uus põlv peab ka midagi enese loodut lisama, probleemi uute maailmasuhete aspektist ära lahendama. See nõuab loovat lähenemist.

Sama vana kui on sotsialistlik ilma-leer, on küsimus sotsialistlikust kunstist, selle sisust ja meetodist — sotsialistlikust realismist, sotsialistlikust esteetikast. Lenin ja Gorki olid uue, dogmatismivaba kultuuri eestvõitlejad. Juba kirjanike I kongressi eel ja ajal püüti selgeks teha sotsialistliku realismi printsiibid. RAPP-i (Venemaa Proletaarse Kirjanike Assotsiatsiooni) ülipahempoolse ja üliaktiivse tegevuse ahendavate mõjude lõplikuks hajutamiseks deklareeriti siis pärast assotsiatsiooni likvideerimist julgustavalt: «Kui me kõneleme sotsialistliku realismi loosungist, ei kavatse me seejuures kirjandusele midagi ülalt ette kirjutada, temale väevõimuga midagi ülalt ette dikteerida...» Sotsialistliku realismi meetod ei lülitanud välja stiililist mitmekesisust. Sotsialistlikule realismile leiti imelühike definitsioon — tõde. Sotsialistlik realism olgu tõerääkimine. Tol ajal pruugiti ka sotsialistliku romantismi terminit. Romantismis nähti võimalust teadlikult idealiseerida oma klassi inimesi ja oma võitluse eesmäärke, joonistada eredamalt ja deklaraatiivsemalt (heas mõttes) arvatava tuleviku kontuure.

Kaasaegses praktikas ei kasutata sotsialistliku romantismi terminit eriti sageli. Viimase aja teoreetiliste vaidluste käik on avardanud sotsialistliku realismi enese piire, sotsialistlik realism on eneses ühendanud paljusid eelnevaid ja kaasaegseid suundi ja stiile. L. Novitsenko mõõnis: «Teatud mõt-

tes on meie kunst suure sünteesi kunst, sest ta ei tugine üksnes XIX sajandi kriitilise realismi traditsioonidele, mis on loomulikult temale eriti lähedased, vaid ka kõigele sellele, mida on loonud teiste suundade suured kunstnikud, nagu näiteks romantikud, impressionistid jne.»

Nõukogude kirjaniku kohuseks on uue ühiskonna ehitamisel aktiivselt kaasa lüüa, meie elu edasiminekku eest võidelda.

Ent mõned kriitikud arvavad, et nõukogude teostele pole kohane kõnelda meie ühiskonna arengus ettetulnud rasketest etappidest (nii sõja- kui rahupäevil), eriti kui need kõik on õnnelikult läbitud. Jaatades küll stiililist mitmekesisust, uudseid vormivõtteid, mõõdukat «modernismigi», ootaksid nad sisuliselt küljelt siiski ainult positiivset, nn. üleromantiseeritut.

K. Simonov, kes rääkis sõjaainelise kirjanduse kohustustest (noorsoo patriootilist kasvatust kaasa haarates), oli resoluutselt sellise sisulise ühekülguse vastu. Ta ütles, et tuleb rääkida tõde kogu sõjast, selle kõigist etappidest, ka 1941. aastast, taganemistest, kaotustest. Kui me ei avalda mineviku kohta täit tõde, ei saavuta me kunagi noore põlvkonna täit usaldust. Vajadust dialektiliselt suhtuda oma ainesse rõhutasid veel S. Mihhalkov, V. Ketlinskaja jt. Sest «kirjanduse ajalugu on rahva ajalugu», nagu lausus K. Fedin.

Ning edasi: «Kahe alge — sisu ja vormi — näiv autonoomsus võib viia vaidlused niisugusesse uttu, et ainult harva läheb kaksainsusel korda sellest tervikuna välja rabelda...» (K. Fedin). Kaksainsus — see on kunstiteos. Poleks mõeldav kunstiteoste stiililine mitmekesisus normeeritud esteetika, normeeritud kirjanduse printsiipide man. Ikka ja jälle toonitasid mitmed sõnavõtjad (grusiinlane I. Abašidze, ukrainlane O. Gontšar, rumeenlane Z. Stancu, tšehh J. Šotola...) diferentseerituse, mitmekesisuse tarvet kui sotsialistliku kirjanduse kõrgeimat võimalust.

* * *

Kas meeldib või ei, ent aeg-ajalt peame iseendile jälle meelde tuletama, et elame üha enam militariseerual gloobusel. Kasvab totaalse sõja oht. Lõuna-Vietnami kirjanik Fan Tu rääkis oma rahva kannatustest. K. Kodzias tõi sõnumeid fašiseerunud Kreekast: «Kreekas variseb praegu kõik, mis on loodud kunsti ja teaduse valdkonnas. Kultuurielu Kreekas praegu ei ole. Fašism on minu kodumaa muutnud kultuuri kalmistuks.» Ta pöördus nõukogude rahva poole, selle kirjanikkonna poole, et nad hoiaksid maailma progressiivsete jõududega kokku, paneksid fašismi ees kõik väravad kinni, et see needus nende õuele ei jõuaks. Kõigi maade kirjanike vajadusest veel enam ühineda, solidariseeruda kõnelesid jaapani küllaline Hideo Odagiri, K. Simonov, Euroopa Kirjanike Ühenduse peasekretär G. Vigorelli, prantsuse esindaja A. Lanoux ja mitmed teised. A. Lanoux ütles, et kirjandus ei ole ühe maa asi, on avaram. Omad probleemid ei tohi saada ülekaalu. Ta seisis üldisema humanismi positsioonidel. Ta arvas, et nõukogude kirjanike kontaktid ja koostöö teiste maade marksistlike, kommunistlike progressiivsete kirjanikega ei ole veel küllalt tihe.

Et prantsuse kirjaniku mõttekäigus oma ratsionaalne tuum oli, kinnitasid mitmete nõukogude kirjanike endi väited. Hoolimata sellest heast, mida teadsid rääkida Aasia ja Aafrika Maade Kirjanikega Sidemete Arendamise Nõukogu Komitee esimees S. Azimov jt., jätkus ainet ka kriitilisemaks jutuks. Muretsevalt märkis A. Surkov, et sõjaeelne vahekord välismaaga oli lihtsam. Siis oli selgem, kes sõber, kes vaenlane. Nüüd ei tea. Ka Hiinas on sõpru! Ja seda ei või unustada. Ei tohi lüüa kõiki ühe mütsiga. Sõpru on ka kapitalistlikes maades. Häda on, et ei tunne üksteise asju sügavamalt, seepärast ei mõista vajalikult ka üksteise kunstilisi, esteetilisi hinnanguid, tõekspidamisi, väärtusi.

Moodsalt öeldes — jõuti informatsiooni probleemini. Sel puhul meenutagem «Inostrannaja Literatura»

peatoimetaja B. Rjurikovi öeldut: «Meie eesmärgiks on võita endi poole võimalikult palju hea tahte inimesi.» Seda ei saavutata kodus istudes, tegutsemata. Ilmas on liikvel palju ebaterveidki kuulduisi sotsialismist. Et teha vahet vaenlase ja petetud välismaalase vahel, tuleb luua laialdasemaid sidemeid, tuleb liikuda, mõtteid vahetada, vaielda. Seejuures on oluline, et oskaksime ka ise partnerit kuulata. Tuleb olla paindlik, võita sõpru veenmisega. Ainult nii saab hõivata ja kindlustada positsioone. Mitte karta ideoloogilist nakkust, vaid suhelda veel enam ja «nakatada» ise, see oli juhtmõte.

* * *

Kui M. Šolohhovile sõna anti, tõsis-saaliselt rahvast püsti. Kui rahvas jälle istuma sai, algas Mihhail oma naljaga-pooleks juttu. Et näe kui kenad inimesed koos. Peavad vaikselt ja viisakalt, naeruliste nägudega oma suurt kongressi. Väldivad teravaid nurki, kiidavad sedagi, mis eelmistel kongressidel kiitmata jäi. Ja siis rääkis juba tõsisemalt. Et ära vahj ainult tagasi, kui tahad liikuda edasi. Võid komistada, ninali kukkuda. Selja taga võib kui ilus olla, vaata seda ka, mis nüüd on. Ning tegi statistikat: I kirjanike kongressil oli kuni 40-aastasi delegaate 71%. II kongressil — 20%, nüüd — kõigest 12%! Kas kirjanduse raugastumine, kirjanduse allakäik?! Üks tõsine peremees ei oleks selliste proportsioonidega rahul.

Kongressiks väljaantud teatmikust selgus, et Kirjanike Liidu liikmeskonnast on 22% alla 40 eluaasta. Ent leidsid neidki, kes rääkisid Šolohhovi seisukohale vastupidiselt. Narovtšatov näiteks arvas, et «liiga varajane trükiproov soodustab haltuurat». Kriitiliselt rääkis noortest ka M. Gribatšov. Aruandja K. Voronkov väitis, et ideeline ja kunstiline küpsus tuleb koos eluküpsusega. Samal ajal ta siiski arvas, et uue vahetuse kasvatamise huvides tuleb julgemalt edutada nooremaid jõude juhtivasse organeisse. Seejuures:

muidugi vajalikku nõudlikkust unustamata.

Noorte kirjanike kohast ja kasvatamisest, nende osast rääkisid veel mõnedki. Sealhulgas jagasid M. Šolohhovi seisukohta B. Polevoi, A. Salõnski, O. Gontšar. O. Gontšar käsitles kirjandust kui suurt ja ühtset protsessi, öeldes, et nõukogude kirjandus on mitme põlvkonna kogutöö. Kaasaegse inimese (noorsoo) intellektuaalne-emotsionaalne sfäär on tunduvalt erinev kõigest eelnevast, muutunud, seepärast ka kirjandus peab edasi liikuma selles suunas.

Salõnski ettekandes (draamast) tuli käsitleda dramaturgia traditsioonide arendamise ja rikastamise probleemi. Vaadeldes eriti intellektuaalseid näidendeid ja psühholoogilisi draamasid, arvas ettekandja, et nende vahel on märgata lähenemist, taotletakse karakterite tugevust ja ideede dramatismi.

Salõnski avaldas muuseas rahulolematust sellega, et Moskva ja teiste Vene linnade teatrid harva ja mitte alati õigesti suhtuvad vennasvabariikide dramaturgiasse. Seega nad ise vaesetavad end ja jätavad kahe silma vahele olulised kunstirikkused.

Rahvuskirjanduste vahekorradest andis pildi kongressi teatmiku statistika. Kirjanike arvu järgi võiks eristada 5 suurusgruppi. Suurimad kirjandused on loomulikult vene ja ukraina (kirjanike arv liidus vastavalt 3164 ja 568), järgneva grupi moodustavad gruusia, armeenia, aserbaidžaaani ja valgevene (kirjanike arv 300—200). Kolmandasse gruppi mahuksid kasahhi, usbeki, läti, eesti, leedu, tatari, kirgiisi, moldaavia (160—90). Neljas grupp on veelgi väiksem (70—30), siia kuuluvad turkmeeni, tadžiki, tšuvaši, osseedi, baškiiri, jakuudi, mordva, karakalpaki, burjaadi, komi jt. kirjandused. Viimasesse gruppi kuulub pikk loend kirjandustest, mille autorite arv kahaneb paarikümnele üheleainsale.

On ilmne, et maailmakirjanduses saavad hõlpsamalt kaasa rääkida ja kliimat teha suurema autorite arvuga kirjandused.

Valgevene esindaja M. Tank alustas

vennaskirjanduste tõlkimise-tutvustamise küsimustest ja tegi järelduse, et rahvuskeelte ja -kultuuride omavaheeline side ei ole veel küllalt tihe. Ta märkis, et nõukogude kirjandust esindavad välismaal enamasti ikka ühed ja samad autorid keskusest. Nii teatmetest, antoloogiates kui delegatsioonides. Perifeeriale langeb tähelepanu siiski harvem. Ukraina kirjanik O. Gontšar jätkas sama mõtet. Ta väitis: paljurahvuselise kirjanduse monoliitsust ei saavuta üksnes pidulike dekadidega. Vaja on enamat praktilist hoolt.

Kultuuri detsentralisatsiooni huvides Vene Föderatsiooni aspektist kõneles leningradlane V. Ketlinskaja. Leningrad on suurlinn (revolutsiooni hälli liati), kuid kirjastused, ajakirjade toimetused on suuremas enamuses kuhjatud pealinna. Leningrad on «pensionil». Lubadusi ümberkorraldamisteks on antud, kuid on ikka teoks saamata. (Siinjuures mõtelgem ka meie endi ülikoollinna saatusele kirjastamiskeskusena, kus potentsiaale võiks rakendada enamaks kui ainult «Edasi» ja «Eesti Looduse» toimetamiseks!)

Räägiti ka autorist ja tema õigustest, räägiti autorikaitsest. Mitmete delegaatide suust kuuldus soovi, et revideeritaks vananenud honorarinormid. Erilisi pahandusi on autoreil olnud televisiooniga. Televisioon omavolitseb, lavastab teoseid ilma autori nõusolekuta jne. (A. Salõnski, K. Voronkov).

Kirjaniku tahte moonutamise juhtudest ajakirjade toimetustes ja kirjastustes rääkisid O. Gontšar, V. Ketlinskaja, K. Simonov jt. Nad kaitsesid autori mõtte puutumatus, deformeerimatust. Toimetused ei tohiks suhtuda kirjanike loomingusse ükskõikselt ega bürokraatlikult, ühekülgselt ega kanoniseerivalt. Ei tohiks venitada heade teoste ilmumist. Emaliku rõõmuga nentis vana ja kõikenäinud kommunist V. Ketlinskaja kirjanduselu hoogsat tõusu pärast isikukultuse likvideerimist, uute annete ärkamist, vanade taaspuhkemist. Ta soovis, et soodne kirjanduslik atmosfäär jätkuks, ning hoiatas kolleegide halva ja kahjuliku «lakeerimistõve

viiruse» eest. Pöördudes kirjandusjuh- tide poole, soovis ta näha, et need tõs- taksid veelgi Kirjanike Liidu senist prestiiži, parandaksid kirjanduselu kor- raldamist-juhtimist, vähendaksid de- magoogilisi kõverkäike, räägiksid ausa- meelselt probleemidest, mis on olemas, ega muutuks ükskõikseks kolleegide saatuse vastu.

Kirjanike vastutusest, mis seob kirjanikke omavahel ja kirjanikke ko- gu maailmaga, kõnelesid mitmed. Nii nõukogude kirjanikud kui ka nende külalised vennalikelt sotsialismimaa- delt ja sõbrad kaugemalt. Räägiti vas- tutuse mitmetest aspektidest ja sellest

erilisest vastutusest, mida ajendab sot- sialismi ja kommunismi ideede teeni- mine, uue, hea ühiskonna loomine (J. Darvas). See on raske vastutus. Ta nõuab igalt inimeselt iseseisvat mõtle- mist, esteetilis-kunstilist mõtestarnist. Nõuab mehisl, halastamatut tõde. Kuid see ongi humanism. Tõde, ilu, headus.

* * *

Kongress on lõppenud. Uued sõpru- sed sõlmitud. Läkitedused vabadusvõit- lust pidavatele rahvastele saadetud. Uued mõtted idanema pandud.

H. Runnel

Luigi Pirandello juubel

28. juunil möödub 100 aastat itaalia kirjanduse klassiku Luigi Pirandello sünnist.

Pirandello on pärit Sitsiiliast. Juba varakult huvitub ta kirjandusest ning vanadest keeltest. See saabki määra- vaks elukutse valikul. Pirandello oman- dab filoloogilise hariduse Rooma ja Bonni ülikoolis. 1891. aastal kaitseb ta oma doktoriväitekirja ja võtab siis vastu itaalia kirjanduse professori ametikoha Roomas.

Pirandello alustab oma kirjanduslik- ku tegevust luuletajana. 1889. a. ilmub tema esimene luulekogu. Kuid juba 1893. aastal valmib ka romaan «Välja- heidetu» («l'Esclusa»). See on realistlik teos, milles on tunda tugevaid verismi mõjutusi. Sel perioodil läheneb Piran- dello veristide rühmitusele ja tema suhted nendega, eriti aga Giovanni Vergaga, muutuvad sajandivahetusel eriti tugevaks. Sel ajajärgul kirjutab Pirandello arvukalt novelle ja 1904. a. ilmub tal romaan «Kadunud Mattia Pascal», mis on tuttav ka eesti lugeja- le. Juba sel perioodil võib Pirandello loomingus märgata pessimistlikke too- ne, romantilist rahutust, isegi õrna kaastunnet. Pirandello juurdleb mitme- te moraaliprobleemide üle, seetõttu on tema kangelaste karakterid äärmiselt vastuolulised. Tema tegelaste maailm on sageli kummaline, salapärane ning ka vaevarikas. Ja seni naturalistliku kirjaniku loomingusse hakkavad ilmu- ma omapärase loogika ja terava iroo- nia jooned. Selleks ajaks on Pirandello saavutanud laialdase tunnustuse pro- saistina. Tema teoseid tõlgitakse pal- judesse keeltesse ja võib rääkida

tema mõjust kogu tolle aja kirjan- dusele.

1908. a. ilmuvad Pirandello teoreeti- lised raamatud «Kunst ja teadus» ja «Humorism». Eriti oluline on viimane, kus Pirandello, kasutades sõna «hu- mor» «groteski» sünonüümina, paneb teoreetilise aluse tolle aja «groteski- teatrile». Siin annab Pirandello teoree- tilise seletuse ja põhjenduse oma tu- levase perioodi loomingule, kus traagi- line on tihedasti läbi põimunud koomi- lisega, naljakas tõsisega. Pirandello teoorial oli palju järgijaid (Chiarelli, Antonelli jt.). Nad võtsid üle küll Pi- randello teoreetilised seisukohad, kuid ei suutnud neid loovalt kasutada, ja nende teostel, mille kangelased olid marionetid ning hüpiknukud, polnud edu. Kuid grotesk Pirandello tähendu- ses on leidnud järgimist väga paljude kirjanike poolt ja edasiarendatuna on see muutunud XX sajandi kirjanduse üheks iseloomulikumaks jooneks.

Käesoleva sajandi teise aastakümne alguses, 40-aastasena, olles saavutanud loomingulise küpsuse, hakkab Piran- dello näidendeid kirjutama ja õige varsti mängitakse neid peale Itaalia ka Ameerikas, Prantsusmaal ja paljudes teistes maades. Oma loomingulise kõrg- punkti saavutab ta kahekümnendate aastate alguses, mil kirjutab oma tipp- teosed «Kuu kangelast autori otsin- guil» (1921) ja «Enrico IV» (1922). Oma näidendites kasutab Pirandello sageli varasemate novellide süžeesid. Tema näidendite peateemadeks on inimese kahestumine, inimese võimetus isen- nast mõista, inimese vajadus illusioo- nide järele. Pirandello näidendid on

sageli sünged, pessimistlikud, kuid alati inimlikud. Pirandello pessimismi on nimetatud XX sajandi Hamleti pessimismiks. Autor ei põlga inimesi, vaid kannatab nende pärast. Palju on Pirandello loomingut mõjutanud tema abielu. Nimelt kannatas kirjanik sageli oma abikaasa fantastiliste tujude ja türania all. Mitmete teoste ainestik on võetud just tema abikaasa fantaasiatest. Suur osa on Pirandello näidendites improvisatsioonil. Ta on võtnud kasutusele mitmeid uusi tehnilisi vormivõtteid, kuid kunagi ei muutunud vorm eesmärgiks omaette, nagu seda juhtus paljude selle aja voolude, eriti aga futurismi juures. Temal on vorm alati sisu teenistuses. Pirandello on filosoof. Tema teater on ideede teater, kuid ta pole intellektuaalne, kus ideed on sageli ülekaalus ja dialoog filosoofilist laadi. Huvitav on veel tema poolt loodud «teater teatris», mille parimad näited on «Kuu kangelast autori otsingul» ja «Täna õhtul improviseeritakse» (1930).

1925. a. asutas Pirandello oma teatrī «Teatro d'Arte», kus ta lavastas omi ja kaasaegsete autorite näidendeid. Teater käis gastrollidel paljudes maades. Praegu tegutseb ta Roomas ja kannab Pirandello nime (Pirandello suri 1936).

Pirandello on kirjutanud üldse 6 romaani, 43 näidendit, üle 300 novelli ja jutustuse, luulet, kirjanduskriitilisi artikleid ja publitsistikat. 1934. a. määrati talle Nobeli preemia.

Tema ulatuslik looming jääb teiste sajandivahetuse suurte autorite, nagu Tšehhovi, Prousti, Strindbergi, Shaw' jt. loomingu kõrval kindlalt XX sajandi kirjanduse klassikaks.

Pirandellolt on õppinud paljud kirjanikud-dramaturgid. Parimateks «õpilasteks» võiks pidada Itaaliast Ugo Bettit, Diego Fabbrit, Prantsusmaalt Jean Anouilh'd (meenutagem meie Noorsooteatris mängitavat «Antigonet»), Jean-Paul Sartre'it ja peaaegu kõiki «avangardi teatri» dramaturge.

T. Kõiv

Eesti NSV Kirjanike Liidus

5. mail oli Kirjanike Liidu juhatuse koosolek. Seal võeti Kirjanike Liitu vastu kolm uut autorit. Uuteks nimetamine on tinglik, sest kaks neist on juba üsna staažikad kirjamehed — tõlkijad Valda Raud ja Aleksander Kurtna. Kolmas, luuletaja Aleksander Suuman on tunduvalt vähem aega kirjanduse orbiidil liikunud. Et ta aga edukalt esineb luule alal, on ta nimi lugejale sama tuttav. Koosolek esitas kandidaadid vabariikliku preemia saamiseks — Aadu Hindi (neli osa «Tuulist randa») ning Betti Alveri (luulekogu «Tähetund» ja «Jevgeni Onegini» tõlge).

17. mai kirjanduslik kolmapäev Kirjanike Maja saalis oli pühendatud vene luuletaja Igor Severjanini 80. sünnipäeva tähistamiseks. Sissejuhatava sõnavõtu tegi TRÜ õppejõud ning luuletaja Valmar Adams. Severjaninil, kes pikka aega elas Eestis, olid tihedad kirjanduslikud suhted eesti luuletajatega, eesti kirjandusega ning kogu Eesti eluga. Seepärast on ka tänasele eesti lugejale selle poeeti nimi üsna tähendusväärne.

30. mail toimus Kirjanike Liidus partei-algorganisatsiooni lahtine koosolek, kus tehti kokkuvõtteid möödunud-aastase teoreetilise seminari õppusest. Üle-

vaate mullusest tööst andis sm. M. Laosson. Mullu toimus 9 õppust, nende hulgas põllumajandusteaduse arengu probleemidest, ideoloogilise töö ülesannetest käesoleval ajal, EKP poliitikat rahvusküsimuses kodanliku diktaatuuri perioodil, lõpmatuse probleemi üldnimlikest aspektidest, küberneetika ja rahvamajanduse seoseist jm. Seminaride eesmärgiks oli käsitleda aktuaalseid probleeme väga mitmelt alalt, juhatada kuulajaid-osavõtjaid tänapäeva poliitika, majandusteaduse, ideoloogia, täppisteaduste olulisimate sõlmprobleemide juurde, seminaride juhendajaks-lektoreiks aga kutsutud erialade spetsialistid, mis kindlustaks õppuste kõrge taseme.

Rida sõnavõtjaid (V. Beekman, M. Nurme, A. Vaarandi, R. Sirge, V. Gross, A. Hint, E. Maasik) pidas senist õppuse vormi hästi õnnestunuks ja soovitas jääda selle juurde ka järgmisel aastal, kusjuures selleks, et «seminaristid» saaksid õppuseks paremini ette valmistada, peeti vajalikuks koostada enne õppuste algust ligilähedane programm, kus oleks arvestatud ka õppusest osavõtjate individuaalseid kavu, ja anda see varakult kõigile kätte. Soovitati pöörata rohkem tähelepanu psühholoogia ja loomingupsühholoogia probleemidele, EKP ajaloo küsimustele ning rahvusvahelisele olukorrale.

Tartu kirjanike hulgas

Tartu Noorte Autorite Koondise töö on sel aastal olnud küllalt sisutihe. Seda nenditi aprillis toimunud Kirjanike Liidu Tartu osakonna partei-algorganisatsiooni lahtisel koosolekul. Siiski on ka probleeme. On peetud hulgaliselt arutluskoosolekuid, vaatlusobjektiks olnud käsikirjade autorid on valdavas osas alles äsja noortekoondisse vastu võetud. Aga autorite noorus ning käsikirjade küllus on petlik — seni arutatuist on ainult M. Sepingu kogu olnud enam-vähem avaldamisküps. Teisest küljest jääb probleemiks arutelude organiseerimine ise. Kas on kasulikumat mõttevahetused erudeeritud ettekandja juhtimisel või omavahelised vaagimised? Ühel puhul kipub suhtlemine akadeemiliselt ühekülgselt, vaidlustevae-seks jääma, ka ei paku päris algaja autori loomingu analüüsimine võimekale kriitikule piisavalt huvi, teisel puhul on väitlused ägedamad, ent nende sisu nii autori kui ka õpetust saada lootvate kuulajate seisukohalt enamasti liialt laiavalguv, ebaolulisse kalduv.

Huvi äratas koosolekul sõlmitud kokkulepe, et noortekoondise kogenumad liikmed hakkavad ajalehe «Edasi» ühiskondlikeks konsultantideks. See koondab ajalehe ümber lootustandvamate autorite kollektiivi, loob pidevama sideme nende ja noortekoondise vahele ning võimaldab algajail autoreil

osa saada mõnestki kirjanduslikust töest, mis omapead katsetades ehk teadmatuks on jäänud.

Huvitavaid mõttekäänakuid töid kaks kohtumist külalistega.

24. aprillil viibisid Kirjanduse Majas FAI (Füüsika- ja Astronoomia Instituut Tõraveres) teadlased. Jutuajamise teemaks olid kunsti ja teaduse vahekorrad. Filosoofilises plaanis käsitles probleemistikku sissejuhatavalt kõnelnud Kalle Kurg. Milles seisab teaduse, milles kunsti loominguline olemus? Kas erinevus kunsti ja teaduse vahel on sisuline või vormiline? Kas teadlane vajab kunstnikku, kas kunstnik vajab teadlast oma tööotsinguis? Küsimusi ja arvamusi esitati hulgaliselt. Sõna võtsid M. Sarv, H. Käämbre, B. Kabur, H. Peep, A. Sapar, M. Elango, A. Kaal jt.

15. mail kohtuti ajakirja «Noorus» toimetuse liikmetega, et ühiselt arutada selle üha enam kirjanduslikku ilmet võtva väljaande senist arengut ning perspektiive. Lühikärgelise ajakirjas avaldatud luule kohta andis Paul-Eerik Rummo, proosa kohta Mati Unt ja kriitikamaterjalide kohta Ülo Tont. Toimetuse poolt vastasid I. Saks ja A. Siig. Mõttevahetusse sekkusid veel K. Kääri, J. Kaplinski, J. Põldmäe jt.

Kultuurimailt

Mairütmne aitas kiirendada ning intensiivistada omapärane, traditsiooniks kujunev džässifestival Tallinnas, seekord «Tallinn-67». Osavõtjaid oli üle liidu ning välismaalt. Ent selline kultuurisündmus ei puuduta ju otseselt kirjandust!

Kirjandust puudutas Eesti NSV kultuuri nädal Soomes. Kuigi kultuuri edasikandmise pearaskus lasus kooridel, teatrikollektiividel, interpreetidel, solistidel, oli ka eesti kirjandus esindatud — personaalselt kandsid seda au R. Parve, R. Sirge, P. Kuusberg ning U. Laht.

Veel ulatuslikum oli pidu teisel mandril — Kanada maailmanäitusele «Expo 67». Eesti kirjanikest viibis seal V. Beekman,

Meie vabariigi tutvustamiseks korraldati maikuu ka Azerbaidžaanis Eesti NSV päevad (kirjanikke seal ei käinud.)

Külil aga said tallinlased näha india

kirjanike ja kultuuritegelaste gruppi, kes viibis mitmepäevasel külaskäigul. Mõned nimed: prosaist Krišnan Tšander (ka eesti lugejale tuntud), kirjanikud D. D. Bose, S. Siddiqi jt. Külalistel oli vestlus ka mitme eesti kirjanikuga.

Soome kirjanik Pentti Saarikoski veetis oma puhkusekuu Tallinnas, kasutades Tallinna vaikust edukalt romaani kirjutamiseks.

*

18. mail toimus Heliloojate Majas luuletajate ning heliloojate soe ning südamlük kokkusaamine. Koosviibimise fookusesse võeti laulutekstid, eriti need laulutekstid, mis veel kirjutamata, ent mida hädasti tarvis läheks. Jutt käis laulupeo repertuaarist, matka- ja marsilauludest, massilauludest, rahvalikest lauludest ja patriootilistest lauludest. Jõuti järeldusele, et sõna «patriotism» ei tule võtta ülemäära kitsalt ning deklaratiivselt, et sellesse sõnasse

tuleb jätta kogu kaasajale vastav mitmetahuline ning varjundirikas tunne ja arusaamine. Siis saab ka tekste.

Kohtumisel viibisid kultuuriministri asetäitja P. Uusman, heliloojaist B.

Körver, J. Koha, V. Ojakäär, E. Aarne, V. Tormis, A. Oit, E. Kapp jpt., luuletajaist aga M. Veetamm, M. Nurme, J. Saar, O. Roots, H. Mänd, H. Muller jt.

Kes meil käisid

12.—14. mail viibisid Tallinnas noortel autoritel külas leedu noored kirjanikud, ühtekokku 11 inimest. L. Jacinevičius, J. Aputis, A. Zurba, E. Ignatavičius ja E. Mikulenaite esindasid proosapoolust. L. Jacinevičius — noorim, kuid juba hea tunnustuse võitnud. J. Aputis — koguni kahe novellikogu autor. E. Ignatavičius — näitleja ning televisioonitöötaja. E. Mikulenaite — lihtne, ent sügava filosoofilise mõttega noor daam. Naishingedest veel kriitikud S. Mareckaite ning A. Sluckaite — viimane päris kõrgetasemeline kunsti-

ja teatriarvustaja. Luuletajaist meenutab V. Mačinka meie A. Suumanni — on samuti kunstnik-luuletaja (skulptor), veidi vanem oma kaaslastest. S. Geda — noorema luulepõlve kõige andekam esindaja; tema luule meenutab mõneti P.-E. Rummo arhailis-moodsat intonatsiooni. A. Bukontas ja R. Gražys — samuti lüürikud.

Kahe maa noorkirjanike omavaheline tutvus tekitas vastastikuse uudishimu kummagi maa elu, kirjanduse ja kõige muu vastu. Sügiseks paluti eesti «kolleege» vastuvisiidile Vilniusse.

Neegerkirjanik James Langston Hughes

New Yorgis suri 65 aasta vanuses neegerkirjanik ja folklorist James Langston Hughes.

Kirjanik õppis Esimese maailmasõja järel lühemat aega Columbia ülikoolis. Seejärel pidas ta meremehe ametit ja töötas Prantsusmaal ja Itaalias uksehoidjana ning kokana. Aastal 1929 asus James Langston Hughes õppima Lincoln'i ülikooli ja 1943. aastal valiti ta selle õppeasutuse audoktoriks.

Kahe- ja kolmekümneandil aastail kirjutas ta arvukalt neegripärimestel põhinevaid revolutsiooni- ja meeleolulaule ning proletaarset lühinäidendeid. Draamad «Scottsboro Limited» (1932) ja «Mulatid» (1935) käsitleb ta kriitiseerivalt valgete ja neegrite vahekordi Ameerika Ühendriikide lõunaosariiki-

des. Hughes oli New Yorgi ainsa neegritöölisteatri «Harlem Suitcase Theatre» direktoriks. Aastal 1937 siirdus ta reporterina Hispaaniasse. Oma artiklites ning luuletustes kirjeldas ta neegrite ja valgete ühist võitlust fašismi vastu. Jutuseerias «Simple räägib enda tühjaks» (1950), «Simple võtab naise» (1952) ja «Simple esitab nõudmise» (1957) lõi kirjanik lihtsa ameerika neegri kaju, kes huumori ja terve inimesetundmisega võitleb elanike üheõigusluse eest.

James Langston Hughes kirjutas jutustusi, biograafilisi teoseid, noorsooraamatuid, romaani «Mitte ilma naeruta» (1930) ning andis välja neegri luule ja -folkloori antoloogia, tõlkis luulet hispaania keelest.

Stokholmi tribunal

Kümmekond päeva kestis rahvusvahelise tribunali istung, mis arutas ameerika agressorite süütegusid Vietnamis.

Teatavasti olid selle ürituse algatajaks Euroopa vaimuinimeste kuulsamad nimed, nagu filosoof Bertrand Russell, kirjanikud Jean-Paul Sartre, Peter Weiss ja paljud teised. Tribunali avakõnes 2. mail võrdles Sartre Stokholmi tribunali Nürnbergi sõjaroimariite tribunaliga ja märkis, et nn. Russell'i tribunal ei langeta süüdlaste kohta otsuseid, küll aga avab süüte-

gude suuruse. Iga indiviidi enda asi on teha järeldused. «See on õige, meie oleme ainult žüriiks.»

Tribunal kuulab üle rohkesti tunnis-tajaid, arutas läbi hulgaliselt dokumente ja materjale, mis iseloomustasid agressorite inimsusevastaseid massiroimi.

Kuigi tribunali töö jäi poolikuks, ei lõppenud otsuste tegemisega, aitas see ometi Vietnamis rahva kohutava traagöödia peasüüdlasi maailma avalikkuse ees paljastada.

Reaktsioon ja vaimsus

Sõjaväehunta võimuhaaramisega Kreekas kaasnes äge rünnakulaine demokraatlike ja progressiivsete jõudude vastu — suleti 279 organisatsiooni ja paljud ajalehed. Kreeka «päästmiseks kommunismi pealetungi eest» areteeriti ainuüksi Ateenas 8000 inimest. Nagu taolises situatsioonis tavaline, langesid löögi alla ka väljapaistvad vaimuini-mesed, kelles reaktsioon õigustatult näeb oma ohtlikemaid vaenlasi. Seekord vangistati üks kaasaja suuremaid luuletajaid — Yannis Ritsos, kes aastad 1947—53 juba veetis surmasaarel. Sama saatust tabas ka helilooja Theodorakist ja romaanikirjanik Vas-silikost.

Areteerimised Kreekas on maailma avalikkuses äratanud tõsist nõrdimust, mida väljendab ka prantsuse kirjanike ja kultuuritegelaste protestiavaldu Kreeka valitsusele. Läkituses öeldakse:

«Me loeme oma kohuseks juhtida selle valitsuse tähelepanu ärevusele, mida niisugune fakt tekitab välismaa, eriti Prantsusmaa kultuurinimeste seas. Allakirjutanud prantsuse kirjanikud loodavad, et praegused asjaosalised soovivad vältida ebasoodsat muljet, mida on jätnud nende tegevus algusest peale, ja mõistavad, et Yannis Ritsos tuleb vabadusele ja luulele tagasi anda.» Pahameel kultuurilämmatajate vastu on ühendanud protestiks erinevate tõekspidamistega kirjanikud, kelle hulgas on A. Chamson, F. Mauriac, A. Maurois, E. Triolet, A. Lanoux, F. Mallet-Joris, N. Sarraute, P. Abraham, Aragon, J.-P. Chabrol, R. Chateaneu, P. Daix, J.-P. Faye, P. Gamarra, Guillevic, C. Mauriac, F. Nourissier, G. Perrec, G. Sadoul, P. Solters, A. Stil, Ver-cors jt.

John Masefieldi meenutuseks

12. mail suri inglise luuletaja ja proosakirjanik John Masefield (sünd. 1878).

14-aastasena kodust merele põgene-nud ja seejärel mõnda aega Ameerikas ringi hulkunud, astus ta sajandivahe-tusel inglise kirjandusse värskete mere-elu aineil kirjutatud värssidega, mis on säilitanud populaarsuse täna-seni: «Soolase vee ballaadid» («Salt Water Ballads», 1902) ning «Ballaadid ja luuletused» («Ballads and Poems», 1910). Mere-elu romantika ja realism hingestavad ka tema parimaid jutus-tusi ning romaane «Kapten Margaret» (1908) ja «Sard Harker» (1924). Hiljem püüdis Masefield taas elustada jutusta-vat poemi ja värssnäidendi, ent need katsed jäid üksikõnnestumistele vaata-

mata väheveenvaks. Veel on ta kirju-tanud hulgaliselt seikluseromaane, noor-soojutte ning kriitilisi esseesid.

Kuigi Masefield ei kuulunud esma-järguliste nimede hulka inglise kirjan-duses, anti talle 1930. a. õukonnapoeedi (*Poeta laureatus*) tiitel. Tema eelkäijaks selles tänapäeval ebaseletge funktsioo-nidega ametis oli Robert Bridges. Amet ise rajati kuningas James I poolt 1617. aastal Ben Jonsoni tarvis ning algselt oli selle kandja kohustatud kuning-likke tähtpäevi ja riigipühi luuletustega tervitama. Hiljem aga muutus amet lihtsalt austusavalduste märgiks. Mit-mete unustushõlma vajunute kõrval võib selle kandjatena siiski nimetada selliseid suurus, nagu Dryden, Southey, Wordsworth, Tennyson.

Suri Michael Gold

Hiljuti suri San Franciscos ameerika revolutsiooniline kirjanik ja marksistlik kirjanduskriitik Michael Gold (kodani-kunimega Irwin Granich).

Sotsialistliku liikumisega ühines M. Gold 18-aastasena — 1914. a. 1919. a. sai temast Ameerika Kommunistliku Partei liige. Kirjandusse tuli Gold luu-letajana ja publitsistina. Sotsiaalse ja kirjandusliku ajakirja «New Masses» kaastöölisest sai ta selle toimetajaks. Oma varasemad tööd — luule, proosa ja publitsistika — koondas M. Gold kogusse «120 miljonit» (1929). Laiemalt, ka tõlgete vahendusel, on tuntud tema

autobiograafiline romaan «Juudid ilma rahata» (1930), milles ta kirjeldab East Side'i linnaosas veedetud noorusaastaid. M. Gold olj üks töölisteatri «Workers Drame League» ja «New Playwrights Theatre» rajajaid ning kirjutas ka ise näidendeid, millest tuntuim on koos-töös Michael Blankfordiga valminud näidend ameerika abolitsionistist John Brownist — «Võitlushümn» (1936). Publitsistikat ja esseesid avaldas ta ko-gudes «Muutkem maailma» (1936), «Alatud inimesed» (1941). 1952. a. ilmus temalt luuletsükkel «Kevad Bronxis».

Sisukord

S. Väljal		E.-L. Manner	
Jaaniöö (Linoollõige)	801 ees	** (Teed on pikad ja palavad)	879
NSV Liidu kirjanike IV kongres-		** (Kogu päeva olen istu-	880
sile	803	nud...)	880
D. Vaarandi		Peegelpildid	880
Kauge unustatud	807	A. Meriluoto	
Kevade võtted	807	Tuoddaris	881
Sinu nägu	808	L. Nummi	
Eleegiline Hiiumaa	808	Lendasin üle kuuma	881
Maasikamaa	809	Minu armastus	882
Inimene kannab lippu	810	Sosistus	882
J. Smuul		P. Saarikoski	
Mare Tüürimees ja ta abi-		Liigun kus liigun	883
kaasa Konstantin	812	E. Sinervo	
V. Beekman		Kohtumine	884
Tallinn. Telefonikeskjaam.		Aega mulle seks anti	885
Kahekümnes sajand	818	...Siis meenutan	886
Mäe peal on jumala maja ...	820	Suur Trumm	887
Pettekevad	822	A. Turtiainen	
Kutse	822	Palve Hannu Salama eest ...	888
Meremuinasjutt	822	** (Ehk need on eelkäijad...)	889
Iirised	823	Kell kaksteist säraval sügis-	889
S. Lepik		suve päeval	889
Tüdruk ja kevad	825	Tee	889
Läbi lillede	826	R. Sirge	
M. Nurme		Kauge Lõuna kütkes	890
Tööruun	828	A. Suuman	
Mõte mõlgub siia-sinna	828	Ain Rannaleet (Värviline	897
R. Rimmel		pliaats)	897
Arabeskid	830	H. Peep	
V. Saar		Zanriteoreetilisi ääremärkeid	919
Õnnesärgis	832	kuuldule ja loetule	919
H. Laretei		E. Ertis	
Vanad laevad (Linoollõige) ..	849	Ain Rannaleet	926
P. Haavikko		P.-E. Rummo	
Tsüklist «Maapagu»	877	Kolmest momendist tähetunnis	940
Tsüklist «Linnumägi»	878	A. Kaalep	
H. Hämäläinen		O rus!	943
Raud põleb	879	N. Andresen	
		Tähelepandav uurimus töölis-	945
		kirjandusest	945
		Ringvaade	950

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Iimar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 10. V 1967. Trükkimisele antud 3. VI 1967. Trükiarv 10 500.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1. 70×108/16. Trükipoognaid 10+0,5+kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 14,25. MB-01074. Tellimise nr. 1410.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 6, juuni 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 6, июнь

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

ESIMENE POOLAASTA

1967

Toimetuse kolleegium:

Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe,
Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja)

LUULETUSED, POEEMID

ALVER, B.:	Ebaõõ	nr. 5	659
	Kuristikulill	nr. 5	659
	Tuju	nr. 5	660
BATURIN, N.:	*** (Üü kõllane ku kärjevaha)	nr. 1	25
	*** (Tallihoone tiidakil tuulekojas)	nr. 1	25
	Öölaul	nr. 1	26
BEEKMAN, V.:	Tallinn. Telefonikeskjaam. Kahekümnes sajand	nr. 6	818
	Mäe peal on jumala maja	nr. 6	820
	Pettekevad	nr. 6	822
	Kutse	nr. 6	822
	Meremuinasjutt	nr. 6	822
	Iirised	nr. 6	823
EHIN, A.:	Vana talu moodsas suvituskohas	nr. 1	98
	Eelsügise süvises	nr. 1	98
	Lõpmatus	nr. 5	741
HAAVAOKS, P.:	Roheline rüpp	nr. 5	643
	Pärlijõgi	nr. 5	644
HAAVIKKO, P.:	*** (Kaks kõhna kätt...)	nr. 5	644
	Tsüklilist «Maapagu»	nr. 6	877
	Tsüklilist «Linnumägi»	nr. 6	878
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
HELLAT, H.-K.:	Kümme akordi	nr. 4	605
HIIR, E.:	Tuisus	nr. 2	180
	Nokturn	nr. 2	181
	Tee	nr. 2	182
	Meie sajandil	nr. 4	483
	Heitlikud ilmad	nr. 4	485
	Raud põleb	nr. 6	879
	(Tõlkinud E. Lättemäe)		
JÜRISSE, H.:	Punga laulud	nr. 1	3
	On kurb minul kurbadest eludest... ..	nr. 1	4
	Luiteliivale	nr. 1	4
KESAMAA, M.:	Mulle öeldi	nr. 5	756
	Nägemisest	nr. 5	757
	Nelja tuule all	nr. 5	757
	Stepp. Kümne aasta eest	nr. 5	758
	*** (Varsti emad meid jätavad maha)	nr. 5	717
KRUUSVALL, J.:	*** (Kala ujub vees)	nr. 5	717
	*** (Ma magan siin miilide taga)	nr. 5	718
	Teelemineja	nr. 4	603
LUIK, V.:	Sinilill	nr. 4	604
	Metsmesilane	nr. 4	604
	*** (Teed on pikad ja palavad)	nr. 6	879
MANNER, E.-L.:	*** (Kogu päeva olen istunud...)	nr. 6	880
	Peegelpildid	nr. 6	880
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
MERILUOTO, A.:	Tuoddaris	nr. 6	881
	(Tõlkinud M. Nurme)		
MULLER, H.:	*** (Õhtu õue juhtis võigud)	nr. 3	415
	*** (Kioskist küsin)	nr. 3	415

NIIT, E.:	See maa	nr. 5	719
	Tali	nr. 5	720
	Otsida iseend	nr. 5	721
	*** (Jaanilillede lõkked on kustunud)	nr. 5	721
	Ma tundsin kahte suurt kivi	nr. 5	722
	Tuulerattad	nr. 5	723
NUMMI, L.:	Lendasin üle kuuma	nr. 6	881
	Minu armastus	nr. 6	882
	Sosistus	nr. 6	882
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
NURME, M.:	Kevadises Helsingis	nr. 4	585
	Tööruun	nr. 6	828
	Möte mõlgub siia-sinna	nr. 6	828
OTSUS, U.:	*** (Tahtsin olla enesega ...)	nr. 3	391
	*** (Et säiliksid kõik haprad niidid)	nr. 3	392
	*** (Ära hellitajä mind)	nr. 3	392
	Mesilane	nr. 3	392
PARVE, R.:	Ex oriente lux	nr. 4	504
	Surnud mees	nr. 4	505
	Pühapäeva-kalamees	nr. 4	505
RIMMEL, R.:	Arabeskid	nr. 6	830
RUUD, L.:	Su süda on rohi	nr. 1	43
	Ilu	nr. 1	43
SAADIK, A.:	Õine I	nr. 4	570
	*** (Liblikaid pole)	nr. 4	570
	... Oleksin olnud nägija	nr. 4	571
	-30°	nr. 4	572
SAARIKOSKI, P.:	Liigun kus liigun	nr. 6	883
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
SANDBURG, C.:	Neli prelüüdi tuule mängukannidele	nr. 5	742
	Rahvas elab edasi	nr. 5	744
	(Tõlkinud A. Kaalep)		
SANG, A.:	On jälle õõ	nr. 2	220
	Õunapuu	nr. 2	221
	Ood mõistlikule elule	nr. 2	222
	Venna kiri	nr. 2	222
SEMPER, J.:	Vaikuse variatsioonid		
	1. Idüll	nr. 3	323
	2. Kärstused	nr. 3	323
	3. Rahn mere ääres	nr. 3	324
	4. Sundvaikus	nr. 3	325
	5. Kuis tappa kurbus	nr. 3	325
	6. Kahe vaikuse vahel	nr. 3	326
	7. Vaikusest, mis kisendab	nr. 3	327
SEPPEL, L.:	Äkki on kõik nii vaik	nr. 4	563
SIIG, A.:	*** (Nii südantvalutavalt valendavad kaerad)	nr. 1	71
	Tüdrukud — brunett ja blond	nr. 1	71
	Pööripäeval	nr. 1	72
SINERVO, E.:	Kohtumine	nr. 6	884
	Aega mulle seks anti	nr. 6	885
	(Tõlkinud E. Niit)		
	... siis meenutan	nr. 6	886
	Suur Trumm	nr. 6	887
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
SUUMAN, A.:	Pimedik Pedja kärestikul	nr. 3	344
TRAAT, M.:	Talvepäeva poem	nr. 2	197
TURTIAINEN, A.:	Palve Hannu Salama eest	nr. 6	888
	*** (Ehk need on eelkäijad ...)	nr. 6	889
	Kell kaksteist säraval sügissuve päeval	nr. 6	889
	Tee	nr. 6	889
	(Tõlkinud E. Niit)		
VAARANDI, D.:	Kauge unustatud	nr. 6	807
	Kevade võtted	nr. 6	807
	Sinu nägu	nr. 6	808
	Elegiline Hiiumaa	nr. 6	808

	Maasikamaa	nr. 6	809
	Inimene kannab lippu	nr. 6	810
VEETAMM, M.:	Rajad	nr. 2	252
	*** (Mu süda on mul ikka olnud peos)	nr. 2	254
	Ehitajad	nr. 2	257
VEREV, V.:	Bussis	nr. 2	163

ROMAANID, JUTUSTUSED

BEEKMAN, A.:	Valgete vareste parv	nr. nr. 3—347, 4—507, 5—663	
EELMÄE, L.:	Maaplika	nr. 4	490
KAAL, A.:	Vanatänav	nr. 1	87
	Hilinenud avastused	nr. 1	94
LEPIK, S.:	Tüdruk ja kevad	nr. 6	825
	Läbi lillede	nr. 6	826
LINNTAMM, A.:	Viimane õhtu ja esimene hommik	nr. 2	165
MAASIK, E.:	Heino Laaneti lugu	nr. 2	224
	Valter Ermi meeletus	nr. 2	234
	Maksi esimene pruut	nr. 2	242
	Elame selles ajas	nr. 2	247
SAABER, K.:	Kuj mu ema oli julm	nr. 2	202
SAAR, V.:	Õnnesärgis	nr. 6	832
SERGO, H.:	Seitse laulatussõrmust	nr. 1	74
SKULSKI, G.:	Pearaamat	nr. 2	183
	Sealpool	nr. 2	188
SMUUL, J.:	Monoloogid		
	Hea meremeeste Hoidja	nr. 3	329
	Mihkli monoloogid		
	Kuidas sündis laul «hallipüksi hiidlasest»	nr. 3	333
	Tuulevaikuse lugu	nr. 3	339
	Mare Tüürimees ja ta abikaasa Konstantin	nr. 6	812
TIITSMANN, L.:	Kiri	nr. 5	646
TILLO, J.:	Margapuu	nr. 1	27
TOOMING, O.:	Üksiklane Urr-Murr	nr. 1	47
	Kukemäng	nr. 1	61
VALTON, A.:	Musu	nr. 1	5
	Hea inimene	nr. 1	9
	Sõbrannad	nr. 1	13
	Sentimentaalne looke	nr. 1	18
	Silmus	nr. 1	21

OLUKIRJELDUSED, REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, SÕNAVÖTUD

AMBUR, P.:	Mälestuskilde Oskar Lutsust	nr. 1	100
ERNESAKS, G.:	Kümnevõistleja kunstialadel	nr. 3	418
HABERMAN, H.:	Tagasi- ja edasivaatamisi	nr. 5	746
ISSAKOV, I.:	Katsesõit	nr. 4	574
MAASIK, E.:	Johannes Semperilt on palju saadud	nr. 3	416
MAJAK, R.:	Aasta, mis ei unune	nr. 3	394
NSV Liidu kirjanike	IV kongressile	nr. 6	803
PROMET, L.:	Johannes Semperiga meenutamas	nr. 3	421
SILIVASK, K.:	Tsaarivõimu lõpupäevad Eestis	nr. 2	258
SIRGE, R.:	Kauge Lõuna kütkes	nr. 6	890
TOOMING, O.:	Mets, loomad ja inimene	nr. nr. 4—586, 5—724	
UNDLA, A.:	Juhan Liiv Rupsi ja Naelavere teedel	nr. 4	565

ARTIKLID

ALEKÖRS, R.:	Aeg ja inimene tänase päeva vaateveerul	nr. 1	110
ALTTOA, V.:	Juhan Smuuli dramaturgiast	nr. 5	760
ANNIST, A.:	Kalevipoja jumalavastatus ja Maksim Gorki .	nr. 3	455

ERTIS, E.:	Ain Rannaleet	nr. 6	926
ILUS, V.:	Kus ta peidab end, see kirjanduse rahvuslikkus?	nr. 4	618
JÄRV, A.:	A. Kitzbergi draamalooming võorkeelsetel lavadel	nr. 2	301
KUNINGAS, O.:	«Et saada kord see sajasõna kätte...»	nr. 2	287
LAHT, U.:	Ei kesvadešt ega linnastest	nr. 3	438
MATJUS, Ü.:	Autorist kriitikani	nr. 4	607
MÄLK, V.:	Ühest revolutsioonipäevade laulust	nr. 5	777
PEEP, H.:	Zanriteoreetilisi ääremärkeid kuuldule ja loetule	nr. 6	919
PÖLDMÄE, R.:	Enn Kippeli elu ja loomingu meenutades	nr. 2	291
RUMMO, P.:	Sii ja Prohveti romaan	nr. 1	127
RUNNEL, H.:	Anne — ahvatlus ja ahelad	nr. 2	276
SIIRAK, E.:	Semper «Murrangu» ja «Tarapita» päevil ...	nr. 3	426
SUMAKOV, J.:	Severjaninit meenutades	nr. 5	771

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

ANDRESEN, N.:	Ühe tõlketeose puhul (F. Kafka: «Protsess») Tähelepanдав uurimus töölikkirjandusest (R. Palmgren: «Työläiskirjallisuus. (Proletaarikirjallisuus)»)	nr. 4	631
EELMÄE, A.:	Mõtlike naeratuste maailm (A. Valton: «Rastaste vahel»)	nr. 6	945
EHIN, A.:	Debora Vaarandi luulevalimik (D. Vaarandi: «Valik luuletusi»)	nr. 3	469
KAALEP, A.:	O rus! (H. Runnel: «Laulud tüdrukuga»)	nr. 4	627
KRUUS, O.:	Mõtteid Kirsti käekõrval (H. Väli: «Kuukaraadža lugu»)	nr. 6	943
KUNINGAS, O.:	Panoraam populaarsest sõnameistrist («Mälestusi Oskar Lutsust»)	nr. 4	633
LIAS, P.:	Panoraam populaarsest sõnameistrist («Mälestusi Oskar Lutsust»)	nr. 5	787
LUKSEP, S.:	Uitlemisi eksperimendika romaani ümber (A. Beekman: «Kaevupeegel»)	nr. 3	474
MAASIK, E.:	Mida töötab viimane kassett? (I. Luhaäär: «Toominga atmosfäär», L. Tungal: «Kummaliselt kiivitajad kurtsid», J. Tuulik: «Tund enne väljasõitu»)	nr. 2	312
MALLENE, E.:	Jälgides rändlindude rännuteid (E. Tennov: «Rändlinnud lähevad teele»)	nr. 1	148
PUHVEL, H.:	Kersti Merilaasi optimism (K. Merilaas: «Kevadised koplid»)	nr. 5	785
PÖLDMÄE, J.:	Inimene, aeg, meri (H. Sergio «Põgenike laev») Asjalik teos esteetikast (M. C. Kagan: «Лекции по марксистско-ленинской эстетике», I—III)	nr. 4	624
RUMMO, P.-E.:	Kolmest momendist tähetunnis (B. Alver: «Tähetund»)	nr. 5	789
TAMM, A.:	Mart Raua rahulik selgus (M. Raud: «Kuldne sügis»)	nr. 6	940
TONTTS, Ü.:	Tähelepanu, positiivne kangelane! (H. Kiik: «Mõedaku eelpäev»)	nr. 3	472
	Antikangelase romaan (R. Kaugver: «Nelikümmend küünalt»)	nr. 2	309
		nr. 5	782

RINGVAADE

Anna Seghers'i uus romaan	nr. 1	158
Aragon romaanist, luulest ja realismist	nr. 3	478
Auhindamine Alatskivil	nr. 5	796
Berta Lask	nr. 5	799
Eesti kirjanike teoste väljaandmisest vennasvabariikides	nr. 4	638

Eesti NSV Kirjanike Liidus	nr. nr. 1—155, 2—316, 3—476, 5—796, 6—956	
Ehm Welk surnud	nr. 1	158
Esimene Kreutzwaldi-päev Võrus	nr. 1	155
Head sõnumid «Monumendist»	nr. 1	156
Hiinas rünnatakse kirjanikke	nr. 1	159
Hispaania kirjanikud kohtu ees	nr. 2	318
J. Jevtušenko ja teised	nr. 1	156
John Masefieldi meenutuseks	nr. 6	959
J. Semperi seitsekümmend viis	nr. 4	636
Kes meil käisid	nr. 6	958
Kirjanduse vaeslastest	nr. 1	154
Kirjandus ja kool	nr. 5	797
Kirjandus «teevees» (pro TV-s)	nr. 3	476
Kirjanike kongressist	nr. 2	316
Kongressi lõppakord	nr. 2	318
Koputa ja sulle avatakse	nr. 4	636
Kreutzwaldi-päevad Tartus	nr. 2	316
Kultuurimaailm	nr. 6	957
Kunstnik ja kunsti sotsioloogia	nr. 1	157
Külalised petšeneegide maalt	nr. 2	317
Leedu saab uue ajakirja	nr. 3	478
Luigi Pirandello juubel	nr. 6	955
Luulepäevad	nr. 1	156
Marie Majerová	nr. 2	318
Marksistliku raamatu näitus-müük	nr. 5	798
Marta Sillaots 80-aastane	nr. 5	794
Maurice Druon Prantsuse Akadeemia liikmeks	nr. 1	157
Naiskirjanike edu	nr. 1	158
Neegerkirjanik James Langston Hughes	nr. 6	958
Noored poeedid Moskvas	nr. 5	797
Notiitse kirjanike kongressilt	nr. 6	951
Novellivõistluse žürii	nr. 4	636
NSVL Kirjanike Liidus	nr. 4	638
Poliitilise jälitamise ohvrite abistamiseks	nr. 4	639
Prantsuse Kirjanike Rahvusliku Komitee auhind	nr. 4	639
Prantsuse klassitsism uudsest aspektist vaadatuna	nr. 4	638
Rahvas austab kirjanikke	nr. 3	477
Rahvusvahelised kohtumised	nr. 5	798
Reaktsioon ja vaimsus	nr. 6	959
Saksa kirjanike rahulolematu Kiesingeriga	nr. 3	479
Stokholmi tribunal	nr. 6	958
Suri Alfred Margul-Sperber	nr. 2	318
Suri Michael Gold	nr. 6	959
Tartu Kirjanduse Majas	nr. 4	636
Tartu kirjanike hulgas	nr. 6	957
Tartu Kirjanike Majas	nr. 2	316
1967. a. Lenini preemiad	nr. 5	797
Tutvustatakse sorbi kultuuri	nr. 5	798
Tähtis kultuurisündmus	nr. 5	796
Uus ajakiri	nr. 1	156
Uus raamat Roger Garaudylt	nr. 2	319
Vabariiklikud autasud	nr. 1	156
Vastukaja Kreutzwaldi-päevadele	nr. 5	797
Võimud teevad teosele reklaami	nr. 3	479
Väitlust tekitanud teatriõhtu	nr. 4	637
Ühe lahtiste silmadega unistaja autoportree	nr. 3	479

ILLUSTRATSIOONID

ADAMSON-ERIC:	Lilled (Õli)	nr. 1	85
BACH, A.:	Koreograafiakooli õpilane (Monotüüpia) ..	nr. 3	419
KEEREND, A.:	Armastajad (Värviline linoollõige)	nr. 5	689
KIIS, E.:	Johannes Semper (Õli)	nr. 3	321 ees
KORMAŠOV, N.:	Sepikoda (Õli)	nr. 4	481 ees

LARETEI, H.:	Vanad laevad (Linoollõige)	nr. 6	849
LEHIS, E.:	Tütarlaps rõngaga (Akvarell)	nr. 4	593
LINNAT, I.:	Haanja tee (Süsi)	nr. 5	739
PIRK, V.:	Talvemotiiv (Õli)	nr. 3	369
POLLI, K.:	Sümfoonia (Õli)	nr. 5	641 ees
SUUMAN, A.:	Ain Rannaleet (Värviline pliats)	nr. 6	897
TANILOO, E.:	Istuv akł (Graniit)	nr. 2	161 ees
TITUS, R.:	Muia Veetamm (Sõbralik šarž)	nr. 2	255
TOLLI, V.:	Aednik (Söövitus)	nr. 1	45
TORN, I.:	Õo (Vineerilõige)	nr. 1	1 ees
TÕNISSON, V.:	Vana veski (Linoollõige)	nr. 4	529
VENDER, A.:	Lasteaed (Linoollõige)	nr. 2	195
VÄLJAL, S.:	Jaaniõo (Linoollõige)	nr. 6	801 ees

50 коп.

Индекс
78174